

Bolvári-Takács Gábor

Az Ortutay-jelenség

Egy művelődéspolitikus naplója és ami mögötte van

Száz éve született a magyar művelődéspolitika kiemelkedő hatású és befolyású alakja, az etnográfus Ortutay Gyula. Ez alkalomból került a könyvesboltokba a tudós 1938–1977 között írt *Naplója*.¹ Az egyenként is terjedelmes három kötetet azzal a tudattal vettük kézbe, hogy az efféle, személyes hangvételi írásművet szerzője általában nem a nyilvánosságnak szánja. S feltevésünkben nem is csalatkoztunk, hiszen bár publikált naplókkal a szépirodalomban és történeti-politikai irodalomban egyaránt találkozunk, Ortutay valóban nem e céllal készítette irományát. Az 1970-es évek elején azonban mégis azzal bízta meg a fiát, hogy a szobájában elrejtett doboz őrizze meg, és halála után harminc évvel hozza nyilvánosságra. A doboz az 1938 és 1977 között írt feljegyzéseket tartalmazta.

Ortutay Tamás teljesítette a feladatot. A nemrég három kötetben megjelent *Napló* igazi kuriózum, abban az értelemben, hogy a Rákosi-, illetve a Kádár-korszak meghatározó értelmiségi politikusainak tollából ilyen részletességű és időbeli terjedelmű, ilyen őszintén kritikus és személyes írás még nem látott napvilágot. Talán Fodor András több részletben megjelent naplóját tekinthetjük hasonlónak.² Fodor műve csak 1945-től indul, összterjedelmében mégis meghaladja Ortutayét. Van azonban két különbség. Egyrészt Fodor András irodalmár volt, költő, műfordító, esszéista. Naplóját tehát irodalmi műként fogalmazta meg, s ez kihatott megközelítés- és fogalmazásmódjára. Másrészt a napló időben legátfogóbb része még a rendszerváltozás előtt jelent meg, így az (ön)cenzúra valószínűleg működött. (Emiatt nem tekinthetjük igazán jó példának Illyés Gyula naplóját sem, amelyet felesége rendezett sajtó alá.³) Ortutay műve azonban cenzúrától mentes.

Az első kötetet öt rövid előszó vezet be. Először Ortutay Tamás emlékezik apjára, s meséli el a fent említett megbízást. Ezt követően két néprajzos és egy táncpedagógus idézi fel Ortutay emlékét. Ortutaynak az MTA Néprajzkutató Intézete megalapításáért folytatott küzdelmét, az egyetemen és az intézetben végzett munkáját méltatja Paládi-Kovács Attila, a hazai néprajztudomány ma legmagasabb tudományos fokozattal rendelkező művelője, az MTA rendes tagja, akadémiai osztályelnök, valamint Tátrai Zsuzsanna. Roboz Ágnes táncpedagógus, aki Ortutayné Kemény Zsuzsa mozdulatművész révén került kapcsolatba a családdal, néhány személyes momentumra emlékezik. Végül Dušan Šimko író, a Bázeli Egyetem szlovák származású tanára idézi fel találkozását Ortutay legendás magánkönyvtárával. A rövid memoárok idilli képet festenek a *Napló* szerzőjéről. A szövegből viszont jóval ellentmondásosabb személy képe bontakozik ki. Ennek oka részben a *leírt*, részben a *le nem írt* szövegekben keresendő: a szerzőt ugyanis a feljegyzések hiánya is jellemzi. Ahhoz azonban, hogy e kijelentésünk értelmet nyerjen, először vizsgáljuk meg, ki volt Ortutay.

Szabadkán született 1910. március 24-én. A szegedi egyetemen 1934-ben szerzett bölcsészdoktori és magyar–latin–görög szakos tanári oklevelet. További életútja öt, jól elkülöníthető szakaszra osztható.

Az *első* 1935-től 1945-ig tart. 1935-ben gyakornok a Magyar Nemzeti Múzeumban, majd még ez évtől 1944-ig a Magyar Rádió tisztviselője, közben házitanítója Kozma Miklós, a Magyar Rádió és a Magyar Távirati Iroda elnöke, illetve belügyminiszter fiainak. Emellett néprajztudományi kutatásokat végez, publikál: elsősorban folklórral, népmese- és balladakutatással foglalkozik. Politikai és tudományos pályája később is párhuzamosan halad. 1942-ben részt vesz a Magyar Történelmi Emlékbizottság megszervezésében, majd a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt polgári tagozatához csatlakozik, amelynek 1943-tól egyik vezetője. Erősen szimpatizál és együttműködik a baloldallal, a kommunista párttal. Mindez meghatározza a világháború utáni pozícióját.

A *második szakasz* 1945-től 1953-ig terjed. E periódusban nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő. 1945-től az FKgP Országos Intéző Bizottságának, 1946–47-ben (megszakítással) a Politikai Bizottságának tagja, 1948–49-ben a párt egyik társelnöke. A feltétlen együttműködés híve az MKP-val, az ezt szorgalmazó Ortutay–Oltványi-csoport névadó vezéralakja. 1949-től a Magyar Függetlenségi Népfront Országos Tanácsának tagja. 1945–47-ben a Magyar Központi Híradó Rt. (Rádió, MTI, Filmhíradó) igazgatóságának elnöke, 1947–50-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1952-ig a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának elnöke. Közben 1948–49-ben a Magyar Tudományos Tanács társelnöke. Tudományos vonalon 1945-től a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) levelező tagja, majd az 1945-ben elhunyt Viski Károly örökébe lépve, 1946-tól a budapesti egyetemen a néprajz nyilvános rendes tanára, 1951-től a folklór tanszék tanszékvezető egyetemi tanára. 1949-ben megválasztják a Magyar Néprajzi Társaság elnökévé, e tisztéről 1956 végén mond le.

A *harmadik szakasz* rövid és egysíkú: 1953-tól Ortutay csak oktat és kutat, s bár 1954-ben az akkor alakuló Hazafias Népfront (HNF) Országos Tanácsának tagjává választják, ez számára semmilyen politikai befolyást nem jelent.

A *negyedik szakaszban* viszont, 1957-től 1964-ig, ismét a hatalom legfelső köreihez tartozik. A HNF főtitkára, emellett 1957–63-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora. 1958-tól ismét – immár haláláig – országgyűlési képviselő és a Népköztársaság Elnöki Tanácsa tagja. 1958-tól az MTA rendes tagja, ugyanezen évtől – szintén haláláig – újra a Magyar Néprajzi Társaság elnöke. Továbbra is tanszékvezető.

Az *ötödik szakaszban* (1964–78) politikusként már nincs az első vonalban. 1964-től a HNF egyik alelnöke és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) elnöke. Képviselőként 1970-től az országgyűlés kulturális bizottságának elnöke, 1971-től az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának vezetőségi tagja, és továbbra is az Elnöki Tanács tagja. Tudományszervezői munkássága kiteljesedik: 1967-től haláláig az általa alapított MTA Néprajzi Kutatócsoport igazgatója (az egyetemen 1968-ban leköszön a tanszékvezetésről, és címzetes egyetemi tanár marad). 1967–70-ben az MTA I. osztályának titkára, majd 1973-ig elnöke (a két funkció azonos, csak az elnevezés változott). 1978. március 22-én hunyt el Budapesten.

Hazai és külföldi kitüntetései és címei, tudományos társasági tisztségei, folyóirat-, lexikon- és sorozatszerkesztői munkásságának tételei szinte felsorolhatatlanok. 1936-ban és 1942-ben Baumgarten-díjat, 1972-ben MTA Akadémiai Nagydíjat és nemzetközi Herder-

díjat, 1975-ben Állami Díjat, 1946–70 között további kilenc magyar és öt külföldi (bolgár, finn, lengyel, román) állami kitüntetést kap. Nyolc külföldi akadémia, illetve tudományos társaság választja tagjává vagy tisztségviselőjévé, a Helsinki Egyetem díszdoktorrá avatja. 1935–37 és 1942–43-ban a *Magyarságtudomány*, 1946–50-ben a *Folia Ethnographica*, 1949–56-ban az *Ethnographia* szerkesztője, 1950-től haláláig az *Acta Ethnographica* fő-, illetve felelős szerkesztője, 1967-től az *MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* felelős szerkesztője, majd haláláig szerkesztőbizottsági tagja. A TIT elnökeként a *Valóság* szerkesztőbizottságának is elnöke. Szerkesztője az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény*, a *Hungarian Folk Art*, *A múlt magyar tudósai* című sorozatnak, főszerkesztője az ötkötetes *Magyar Néprajzi Lexikonnak*, amelynek csak az első kötetét érte meg. (A *Napló*ból kiderül, hogy még a Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetségének is első alelnöke volt.)

Mindez jól érzékelteti, hogy a magát következetesen *tudós*nak és *politikus*nak tartó Ortutay személyében formálisan egy volt koalíciós párt képviselője kapott feladatokat. Efféle terhelés jellemző volt a korszak más, hasonlóan „társutas” közéleti személyiségeire is (Barcs Sándor, Bognár József, Darvas József, Erdei Ferenc, Veres Péter stb.) A Rákosi- és a Kádár-korszak káderpolitikájának köszönhető elfoglaltság hatott a *Napló* folyamatosságára is. Amikor magas pozíciót töltött be, Ortutay nem tudott időt szakítani az írásra. Így például 1944 márciusától 1950 márciusáig csak néhány bejegyzés maradt fenn, s ugyanez a helyzet az 1957 nyaratól 1964 januárjáig terjedő, közel nyolc évvel is. Igen foghíjas az 1950–52-es időszak, 1956. október 23. után pedig 1957. június 10-i az első bejegyzés. Igaz viszont, hogy az 1956/57-es időszakra vonatkozó emlékeit 1957. június 11-től leírta, így az akkor vele történtek rekonstruálhatók. Azaz a vezetői megbízások – és a politikai befolyás – szempontjából legfontosabb évekről *nincs* naplójegyzet. Persze Ortutay utólag, egy-egy esemény vagy jelenség kapcsán, rendszeresen visszautal a vele történetekre, de az érdeklődő ezzel csak a *Napló* folyamatos olvasása közben szembesül.

Tehát vitathatatlanul a *le nem írt* szövegek alkotnák a *Napló* legfontosabb részét. Ortutay politikai pályájának két, meghatározó korszaka ugyanis a *koalíció* (1945–49) és a *konzolidáció* (1957–64), a kommunista párt hatalmának megszilárdításáért minden eszközt igénybe vevő politikai erőfeszítés évei.

Ortutay miniszteri működését (1947. március 17. – 1950. február 25.) általános hatású tevékenységként kell értelmeznünk. Igaz, „csak” a vallás- és közoktatásügyi tárcát vezette, mégis olyan döntéseket hozott, illetve olyanok meghozatalában vett részt, amelyek az ország sorsát általában, széles összefüggésekben és hosszú távon meghatározták. *Művelődéspolitikánk alapelvei* című programbeszédét 1947. május 17-én, elődjéhez, Keresztury Dezsőhöz hasonlóan az Országos Köznevelési Tanács, az Országos Szabadművelődési Tanács, a Magyar Művészeti Tanács, az MTA, a Magyar Népi Művelődési Intézet, a Magyar Olimpiai Bizottság és a Sport Főtanács tagjai előtt mondta el, s ebben az autonómiák erősítéséről, a demokratikus öngazgatásról, az állam nem intézmény-, hanem programfinanszírozó szerepéről beszélt.⁴ Mégis az ő nevéhez fűződik – egyebek mellett – a szovjet pedagógiai és oktatásszervezési példák kritikátlan átvétele, az orosz nyelv kötelező oktatásának bevezetése, az iskolák államosítása és az egyetemek feldarabolása, az MTA politikai átszervezése és a tudományos élet ideológiai szempontú megregulázása, a könyvtárselejtezés és a központosított tankönyvkiadás.⁵

Ortutay mégsem nyerhetett bebocsátást Rákosi belső köreibbe. Utólag jól látta, hogy kormányzati pozíciója meggyengítésének első jele nem is annyira az önálló Népművelési Minisztérium létrehozása volt 1949 nyarán Révai József vezetésével, mint inkább Révai 1948. szeptember 16-i, tehát már a pártegyesülés után, a MÁVAG dolgozói előtt elmondott, *Munkásifjakat az egyetemekre és a középiskolákba* című beszéde, amelyben világossá tette, hogy a kultúrpolitikában (is) osztályszempontokat fognak érvényesíteni. Ortutay bukását – formálisan – végül az a kampány okozta, amely az MDP Központi Vezetőségének 1950. március 29-én nyilvánosságra hozott, a VKM munkájával kapcsolatos kérdésekről szóló határozatával zárult. Ebben kimondták, hogy „a köznevelésügy terén mutatkozó elmaradás fő oka: az ellenség kártevő, szabotáló tevékenysége és a népi demokrácia ellen irányuló aknamunkája”.⁶ Ortutayt mindezek ellenére, továbbra is a párt hívének tartották – és ő valóban az is maradt. Meneztését utólag két tényezővel magyarázta: egyrészt elfáradt, és nem tudta teljesíteni Rákosiék elvárásait, másrészt több közeli munkatársa szembefordult vele, illetve ellene dolgozott.

Ortutay pályájának második meghatározó korszaka 1957-ben kezdődött, amikor a Hazafias Népfront főtitkára és az ELTE rektora lett. Párhuzamosan látta el ezeket az önmagukban is egész embert kívánó feladatokat – hogy oktatói, tudományos és egyéb választott tisztségeiről ne is beszéljünk. A rektori felkérés és a népfrontfőtitkári jelölés párhuzamosan zajlott, sokáig vagy-vagy lehetőségként, végül Ortutay „engedett” a nyomásnak, és mindkét funkciót vállalta – egyébként is évek óta várt a „méltó” feladatra.

Az újjászervezett MSZMP számára a *Hazafias Népfront* jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. Minthogy az 1956-ban újraéledt többpártrendszer elfogadhatatlannak tartotta, Kádár János a népfrontmozgalomban vélte megtalálni a volt koalíciós partnerekkel és a pártonkívüliekkel való kapcsolattartás megfelelő formáját. Az ellenséges értelmiségi hangok lecsillapítása volt az egyik legsürgetőbb feladat. Kádár az értelmiséggel különösen erősen konfrontálódott, s nem egy esetben a konszolidáció erőszakos módját választva, adminisztratív úton (az írószövetség, az újságíró-szövetség feloszlásával stb.) törte le az ellenállást. Ilyen körülményekkel a háttérben Kádár az országgyűlés 1957. május 11-ei ülésén tartott záróbeszédében fontos feladatnak nevezte a Népfront felélesztését.⁷ Pár hónappal később a *Magyar Nemzet*nek nyilatkozva a Népfrontot „a legáltalánosabb népi, nemzeti összefogás ismét egészségesen fejlődő mozgalmaként” definiálta.⁸ Mindenekelőtt szükség volt a szervezetet felelős vezetőként irányító, hiteles személyre, mivel az 1954 októberében alakult HNF élén addig nem éppen karizmatikus személyiségek álltak. (Az elnöki tisztelet Szabó Pál, 1956-tól Apró Antal látta el, a főtitkár 1955 májusáig Jánosi Ferenc, ezt követően Mihályfi Ernő volt.) Így talált rá Kádár Ortutayra, akinek értelmiségi tekintélye és mozgalmi múltja éppen megfelelő volt. Formálisan kiscgazda politikusnak számított, de nem kompromittálódott a Rákosi-rendszerben, hiszen 1950-ben félreállították.

Kádár 1957. október 22-én, a HNF OT ülésén megnevezte a mozgalom három célját: a népi demokratikus rendszer erősítése, a szocialista társadalom felépítése és a béke védelme.⁹ Ezen az ülésen választották főtitkárrá Ortutayt, s erősítették meg – egyelőre – elnöki tisztségben Apró Antalt. Az MSZMP Politikai Bizottsága szinte ezzel egy időben, november 2-án fogadott el határozatot a Hazafias Népfrontmozgalom megerősítéséről,¹⁰ amelyet Kádár a későbbiekben is előszeretettel nevezett a nemzeti összefogás kulcsszeplőjének. Ortutay mellé azonban új elnökre is szükség volt, s erre Kállai Gyulát talál-

ták a legalkalmasabbnak. A váltást összekötötték a kormányzati struktúra átalakításával. 1958. január 25-én Kállai lett a HNF OT elnöke, Apró pedig első miniszterelnök-helyettesé lépett elő az 1958. január 28-án megalakuló Münnich-kormányban. A formálisnak tetsző váltás mögött azonban bíráló állt: Kádár a már említett 1957. májusi beszédében Apró Antalt „passzív elnöknek” nevezte.¹¹ Kállai viszont jó választásnak bizonyult, hiszen a harmincas évektől érdemi népfrontos tapasztalatai voltak (Márciusi Front, Magyar Történelmi Emlékbizottság, Magyar Front). Baráti viszonyban állt Ortutayval, aki a harmincas évek végén tanúskodott mellette a bíróságon. Kállai az elnöki tiszteletet 1989-ig megszákítás nélkül töltötte be, jóllehet közben KB-titkár, miniszterelnök-helyettes, miniszterelnök és országgyűlési elnök is volt.

Kádár továbbra is nagy figyelmet fordított a Népfontra. 1959. június 19-én elégedetten nyugtázta, hogy a népfront győzelmet aratott a választásokon, s megerősítette, hogy a népfront komolyan vétele a párt politikájának lényegi eleme.¹² Az „aki nincs ellenünk, az velünk van” elvet is a HNF OT ülésén fejtette ki először 1961. december 8-án¹³ – részletes indoklására csak 1962 novemberében, az MSZMP VIII. kongresszusán elmondott záróbeszédében kerített sort.¹⁴

Ortutay 1964. március 20-án, a HNF III. kongresszusán köszönt le főtitkári tiszteletéről. A dátum korszakhatárt jelöl, több okból is. A munkásmozgalom-történetben kánonná emelt VIII. pártkongresszus (1962. november 20–24.) határozatban rögzítette: „A mezőgazdaság szocialista átszervezésével egész népgazdaságunkban osztatlanul uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását. A magyar nép [...] a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett.”¹⁵ Kádár 1963. március 21-én az országgyűlésben általános amnesztiát jelentett be, amely egyenes összefüggésben állt azzal, hogy az Egyesült Államok 1962. december 18-án határozati javaslatot terjesztett elő az ENSZ-ben a „magyar kérdés” napirendről való levételéről. Ezzel egy időben Kádár nemcsak a Rákosi-korszakkal próbált meg végérvényesen leszámolni,¹⁶ hanem baloldali ellenzékét, az elvhű, de már szalonképtelen vezetőket is félreállította.¹⁷ Immár nem volt szükség Ortutay múltjára és tekintélyére; feladatát elvégezte, és személyisége bizonyos szempontból teherré is vált. Kádárt és Kállait mindinkább zavarták – a *Napló*ban egyébként részletesen tárgyalt – magánéleti problémái és hiúsága. Egy nem kevésbé ismert és tekintélyes tudós-politikus lépett az örökébe: az egykor parasztpárti Erdei Ferenc. A népfrontfőtitkári tisztségre Kádár később is előszeretettel állította az egykori koalíciós pártok tagjait, így 1970-től Bencsik István (NPP), 1974-től Sarlós István (SZDP) töltötte be a funkciót. Pozsgay Imre 1982-es megválasztása már új korszakot jelez.

Az 1956 utáni rendteremtésben a *budapesti tudományegyetem* mihamarabbi konszolidálása Kádár számára két ok miatt volt életbevágó. Egyfelől a bölcsész-, a jogász- és a pedagógusképzés megerősítése volt a kommunista ideológia továbbélésének záloga. Másrészt ehhez az intézményhez kötődött a szellemi elit java része. Az egyetem e tekintetben lényegében diszponált a hazai tudományos élet felett: 1958-ban az MTA társadalomtudományokat művelő 41 (rendes és levelező) tagja közül 32-en (tehát 78%-ban!) az ELTE professzorai vagy nyugalmazott tanárai voltak.¹⁸ Az sem véletlen, hogy 1956-ban számos egyetemi oktató részt vett a forradalomban, elegendő e helyütt csupán Nizsalovszky Endre jogászt, az MTA Nemzeti Bizottsága titkárát vagy a tüntetésen halálos lövést kapott I. Tóth Zoltán történészt említeni.

1 tudomány és társadalom

1956/57-ben Világhy Miklós, a jogi kar 1953–56 közötti dékánja látta el a rektori tisztséget, de őt a kormányzat csak ideiglenes megoldásnak szánta. Az ország első számú tudományegyeteme élére politikai szempontból nagyobb hatású, tudományos szempontból pedig magasabb rangú személyre volt szükség. Világhy korábban középvezetői szinten dolgozott a közigazgatásban, míg Ortutay miniszter is volt. A tudományos minősítést tekintve az akadémikus Ortutayval szemben Világhy csak kandidátus volt, ráadásul dékánként nem tudott megbirkózni a jogi kar új pártszervezetének problémáival, amelyet ezért később fel is oszlattak. Nemcsak az egyetemet, az egész értelmiség- és oktatáspolitikát konszolidálni kellett. Ennek keretében 1957 szeptemberében az ELTE bölcsészkarába olvadt a Lenin Intézet. „Ellenforradalmi” tevékenységért 67 hallgató és 23 oktató ellen indult fegyelmi eljárás, közülük 24 hallgatót és 11 oktatót távolítottak el. 1958 nyarán, létszámcsökkentésre hivatkozva, további 36 oktatót helyeztek át más intézményekhez. 1958 szeptemberétől az ELTE két gyakorló iskolával bővült, létrejött a Tanárképző Tanács. 1959-től megindult az egyetemi oktatási reform előkészítése, majd 1963 őszétől a bevezetése. Ezzel összefüggésben 1963-ban eltörölték a felvételizők származás szerinti megkülönböztetését. Öt év alatt a hallgatói létszám közel kétszeresére duzzadt: 1958/59-ben 2201 nappali és 3318 levelező tagozatos hallgató volt, 1963/64-re létszámuk 4665, illetve 4463 főre, tehát összességében 5519-ről 9128-ra nőtt.¹⁹

Ortutay hat évig tartó rektorsága alatt sikerrel konszolidálta az egyetemet. A karok vezetése kiszámíthatóvá vált: a jogi kar élén 1957–61 között Kádár Miklós, majd 1967-ig Király Tibor, a bölcsészkar élén 1957-től egy-egy tanévig Turóczy-Trostler József és Kardos László, majd 1959–63 között a néprajzos Tálasi István, a természettudományi kar élén 1958–61-ben Lengyel Sándor, majd 1966-ig (rektorra választásáig) Nagy Károly állt. Ortutayt második ciklusa után, 1963-ban Sőtér István követte, folytatva a bölcsészkar rektorok sorát, hiszen 1950–66 között (Világhy kivételével) mindig e kar képviselői vezették az egyetemet.

Ortutay, mint *Napló*jából kiderül, eltérő módon élte meg két funkciójának megszűnését. A rektori tisztség elvesztése nem okozott különösebb gondot, hiszen a megbízás eleve határozott időre szólt, s így is ő volt rektorként a leghosszabb ideig hivatalban az egyetem addigi XX. századi történetében. Elmozdítása a Népfront éléről viszont megviselte, elsősorban annak módja miatt. Úgy gondolta, leváltásának nem *elvi*, hanem *személyi* okai voltak: szerinte túl népszerű lett, s ezért Kádár a hozzá mindig is közelebb álló Erdei Ferencnek játszotta át a helyét – fogalmazta meg *Napló*jában, mások véleményét is tolmácsolva.

Több mint kétezer oldalt áttekinteni nemcsak lehetetlen, fölösleges is. Az olvasónak e tekintetben nem a recenzió, hanem maga a *Napló* szövege mérvadó. Részletes elemzés helyett inkább néhány olyan tartalmi elemre, illetve tendenciára hívjuk fel a figyelmet, amelyek át- meg átszövik a szöveget.

Mindenekelőtt ilyenek az Ortutay számára meghatározó *életrajzi tényezők* és az ebből fakadó lelki terhek. Az első az ún. „szegedi örökség”. Ortutay életében állandó viszonyítási pontot, szakmai háttérként jelentettek a szegedi egyetemi évek. Hallgatóként részt vett a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma megalapításában és munkájában. Az akkor kötött barátságok egész életén átíveltek, s a kör meghatározó tagjai (Baróti Dezső, Buday György, Hont Ferenc, Radnóti Miklósné, Reitzer Béla, Tolnai Gábor stb.) később is szo-

ros kapcsolatban maradtak egymással (csak Bibó István „lógott ki” a sorból). A politikai változások később persze számos konfliktust eredményeztek, a legismertebb Hont meghurcolása 1949 után (aki ráadásul színiakadémiai igazgatóként formálisan Ortutay alá tartozott), Tolnai politikai eltávolodása, Baróti 1956 utáni letartóztatása vagy Radnótiné makacs ellenállása a Radnóti-életmű feldolgozóival és értelmezőivel szemben.

Szintén állandó téma az *egykori kiskgazdák helyzete* és egymáshoz való viszonya. A mozgalmi kapcsolatok átíveltek az évtizedeken, a (volt) kiskgazdák az ötvenes évek elejétől minden január 1-jén összegyűltek Dobi István államfőnél. 1955-ben 40-45 főnyi társaság jelent meg, köztük Barcs Sándor, Bognár József, Mihályfi Ernő. A volt kiskgazdák élénken és féltékenyen figyelték egymás karrierjét, s rendszeresen megosztották egymással politikai információikat, helyzetértékelésüket. Dobi e tekintetben kiemelt helyen állt, bár Kádárék az ötvenes évek végétől egyre inkább mellőzték – jöllehet éppen 1959-ben lett az MSZMP KB tagja. Mindez egyenesen vezetett Dobi halála előtti meghasonlásához: az idős – és időközben alkoholistává lett – politikus lassan mindenkiben ellenséget látott. Dobit 1967-ben Losonczi Pál követte az Elnöki Tanács élén.

Ortutay kapcsolata a *két államfővel* éppen ellentétesen alakult. Míg Dobival a kezdetben szinte apa–fiú harmónia fokozatos kiábránduláshoz vezetett, Losonczi iránt egyre több rokonszenv ébredt benne annak államfővé választása után, gyakran beszélgetett vele. Róla csak jót ír, értelmes, józan politikusnak tartja.

Óriási lelki teher a *kommunista párttal*, illetve *Kádárral* kiépített személyes viszony is. Ortutay írása a mindenáron a párthoz tartozni kívánó „társutas” értelmiségi krónikája. Sem a sztálinizmus bűnei, sem Rákosiék túlkapásai, de még a saját, 1953 utáni mellőzöttsége sem tántorítja el attól a vágytól, hogy a párt befogadja. Sőt 1954-től igazán kommunistának érzi magát. 1965 januárjában az MSZMP Politikai Bizottsága végül felveszi őt a pártba. Ezt megelőzően, 1964 nyarán, szinte lelki feloldozásként éli meg a Kádárral folytatott másfél órás beszélgetést, amely helyreállítja megingott önbizalmát, és segíti, hogy elhelyezze magát a hatalom viszonyrendszerében.

Tanulságosak Ortutay *szakmai közéleti és politikai elemzései*. Némileg érthető, hogy magát tartja a *magyar néprajztudomány* alfájának és ómegájának, mindez azonban erőteljes elvárásokkal és gyakran negatív szakmai önértékeléssel párosul. Ortutay meglepően sértődékeny és hiú, ezzel maga is tisztában van. Fiatalkorától örökké elégedetlen, méltatlanokdva ír az 1942-ben visszaállított Kolozsvári Tudományegyetem másnak ítélt néprajzi tanszékéről, szinte folyamatosan bírálja pályatársait, lekicsinylően, olykor becsmérően nyilatkozik róluk, különösen Gunda Béláról, Bálint Sándorról, Viski Károlyról, utóbb pedig Balassa Ivánról. Jellemző, hogy az 1945-ben elnyert MTA-tagságot meg sem említi, míg a Viskitől megörökölt egyetemi katedrát fontosnak tartja. A hangulata akkor sem jobb, amikor az általa kitalált MTA Néprajzi Kutatócsoport krónikáját rögzíti, itt is csak az elenzőkre, a hátráltatókra figyel. Nemcsak a néprajzosokról, hanem jóformán mindenkiről (Erdei Ferenc, Cs. Szabó László, Darvas József, Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter stb.) rossz a véleménye. A cinikus jellemzések, a sztorik nem éppen szívderítőek. Valószínűleg akkor ült le az írógép elé, ha valami vagy valaki nyomasztotta, s nem akkor, amikor jó kedve támadt. Ilyen értelemben a *Napló* kibeszélésre szolgált, akár egy pszichológusi divány.

Igen jók viszont a *politikai helyzetértékelések*. Ortutay remekül érzékelteti az 1953-as Nagy Imre-vonal bizonytalanságát. Találóan jellemzi Kozma Miklóst, Révai Józsefet, Bog-

nár Józsefet. Észreveszi az ún. Páger Antal-szindróma kiteljesedését a kultúra területén: a Rákosi-rendszerben nem kompromittálódott írók, művészek (Erdélyi József, Kodolányi János, Sinka István) rehabilitálása akkor is fontos volt Aczél Györgynek, ha 1945 előtti jobboldali ténykedésük miatt ez sokakban visszatetszést keltett. Szemléletesen elemzi Hruscsov bukását, a hozzá vezető okokat és a történetek hatását. Megtudjuk, hogy az 1965-ös káderno mozgások a kormányban és a pártvezetésben kifejezett szovjet jóváhagyással történtek, és csupán átmeneti intézkedésnek szánták őket: 1967-ben be is következett a tartós fordulat (Aczél, Fock, Kállai és mások új pozíciója). Megtudjuk, hogy az 1968-as csehszlovákiai bevonulást a mértékadó személyiségek közül hárman elleneztek: Lukács György, Hegedüs András és Tömpe András (utóbbi a nagyköveti megbízásáról is lemondott). „Alulnézetből” ismerjük meg Szigeti József és Hegedüs András leváltásait, a Péter György-ügyet. A kelet-európai gazdaság katasztrofális helyzetéről és kilátásairól közli Osztrovszky György KGST-képviselő értékelését. Kiderül, hogy már 1969-ben Németh Károlyt tartották Kádár esélyes utódjának. Kommentálja Kállai 1971-es visszavonulását, nem rejtve véka alá, hogy a nyugdíjba vonulást megfutamodásnak tartja. S végül összefoglalja az 1974-es visszarendeződés személycseréit, jól látva ennek jövőbeni következményeit.

Ortutay húsz éven át volt *tagja az Elnöki Tanácsnak*. Ez a politikai értelemben súlytalan intézmény biztosította számára a közvetlen kapcsolattartást a hatalom legfelső köreivel. Az 1949-ben hatályba lépő magyar Alkotmány átvette a kollektív államfő szovjet modelljét: az államfő a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) lett mint az országgyűlést helyettesítő, egyben egyes államhatalmi funkciókat ellátó intézmény. A helyettesítő szerep jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni: a NET az országgyűlés teljes jogkörét gyakorolta, amikor az nem ülésezett. Az Alkotmányt nem változtathatta meg, de a kizárólagos törvényhozási tárgyakon kívül bármiben dönthetett, erről saját hatáskörben törvényerejű rendeletet alkothatott, amellyel törvényeket módosíthatott vagy helyezhetett hatályon kívül. A gyakorlatban a NET választotta meg a minisztertanács elnökét és tagjait, a Legfelsőbb Bíróság elnökét és a legfőbb ügyészt. A NET feladata volt az országgyűlési választások kitzúzése, a várossá nyilvánítás, a kitüntetések adományozása, a nemzetközi szerződések megkötése, a diplomáciai kapcsolatok létesítése, a nagykövetek akkreditálása, a kegyelmezési jogkör és a hozzájárulás a magasabb egyházi tisztségek betöltéséhez. A NET 21 főből állt: egy elnök, két helyettes elnök, egy titkár és 17 tag, akiket az országgyűlés a választások utáni alakuló ülésen, saját soraiból választott meg.

Magyarországon azonban a kollektív államfő intézményének – Kádár János felfogása szerint az alkotmányjogi jogálláson túl – *informális funkciója* is volt: a népfrontpolitika létteményesének számított. Az MSZMP első titkára végletekig ügyelt arra, hogy a testület személyi összetétele tükrözze az egykori koalíciós pártok maradványait, s ezért lényegében „életfogytiglani” státusokat alapított. Így kaptak helyet a volt államfők: a szociáldemokrata Szakasits Árpád (1949–50-ben elnök, 1958–65-ben tag, haláláig) és Rónai Sándor (1950–52-ben elnök, 1956–65-ben tag, haláláig), valamint a kisgazda Dobi István (1952-től elnök, 1967–68-ban tag, haláláig). Beválasztották mások mellett a kisgazda Mihályfi Ernőt (1949–72, haláláig), Barcs Sándort (1953–75, 1978–89) és Ortutay Gyulát (1958–1978, haláláig), a parasztpárti Nánási Lászlót (1949–1985, haláláig) és Erdei Ferencet (1965–1971, haláláig). Ortutay a *Naplóban* több helyen beszámol az egyes üléseken szerzett tapasztalatairól, de nem rejtja véka alá kritikáját sem a lényegében formá-

lis döntéshozatali mechanizmus miatt. S van még egy érdekes személyes momentum: Ortutay egyik lányát Nánási László fia vette el feleségül, s az utóbb megromlott házasság csak fokozta az egykor parasztpárti politikus iránt azelőtt is érzett ellenszenvét.

Nem kevésbé érdekes az *Aczél-kapcsolat*. Ortutay nem ápolta közeli viszonyt Aczél Györggyel, számára Révai József testesítette meg a kommunista kultúrpolitikust, 1956 után pedig magasabb rangúnak tartotta magát Aczél akkori miniszterhelyettesi szintjénél. Jellemző, hogy a *Napló*ban „Aczél Gyurikám” vagy „Aczél úr(fi)” kifejezésekkel említi. Jól látja, hogy Nyers és Aczél ellen már 1969-ben belső harc folyt, és nyomon követi Aczél embereinek (pl. Pándi Pálnak) a tényeresését. Végül a realitások tudomásulvétele tükröződik abban, ahogyan, engedve a nyomásnak, recenziót ír Aczél egyik kötetéről, amiért legközelebb már kézzel írt születésnap-i köszöntőt kap a kultúra nagy hatalmú irányítójától.

Az Ortutay által tárgyalt *társadalmi jelenségek* közül háromra hívjuk fel a figyelmet. Elsőként a *közbűnők és magánerkölcsök* politikai rendszerektől független ellentmondásaira. Ortutay a saját bőrén érezhette a zsidótörvények és antiszemitizmus hatását: felesége, Kemény Zsuzsa származása miatt szakmai pályáján őt is tényleges hátrányok érték. A „szocialista embereszménnyel” hamar azonosult, de nem tudjuk – mert nem írta le –, hogy például minisztersége idején miként vélekedett a koncepciós perekről, az ÁVH-ról, a beszolgáltatásról, az MTA átszervezéséről stb. A szocializmus folyamatosan hangoztatott erkölcsi követelményrendszere kevésbé hatotta át a pártapparátust és az államszervezetet. Ortutay szemléletes példái azt bizonyítják, hogy a politikusok között az erkölcs-telenség gyakorlatilag folyamatosan jelen volt. Megtudjuk: Czinege Lajos honvédelmi miniszter 1989-ben nyilvánosságot kapott, botrányos hivatali visszaéléseit Kádárék már 1975-ben ismerték. A további ügyek közül elegendő a paraszti származású helyettes államfőt, Nagy Dánielt, illetve az országgyűlés alelnöki tisztét betöltő, Beresztóczy Miklós katolikus papot említeni. Az előbbi rendszeresen megállt a szántóföldek mellett, hogy hivatali autóját megtömje lopott kukoricával, az utóbbi pedig bécsi kiküldetése alkalmából mindenáron pornómozit keresett.

Durkheim óta tudjuk, hogy az *öngyilkosság* alapvetően társadalmi jelenség.²⁰ A kádári konszolidáció lezárását követően a magyar társadalom a hetvenes évekre meghasonlott. Miközben a párt a fejlett szocializmus építésének sikereit ünnepelte, az ideológiai elvárások és a valós helyzet ellentmondása szükségképpen konfliktusokat okozott, az ún. „második társadalom” krízisét.²¹

A belső elidegenedés ekkor érte el azt a fokot, hogy az öngyilkosság „reális” problémamegoldásnak tűnhetett. Nem véletlenül volt a hetvenes évek a politikai és közéleti öngyilkosságok „fénykora”. Ortutay részletesen beszámol a magával gyógyíthatatlan (nak vélt) betegsége miatt végző Nagy Miklós művelődésügyi miniszter és Erdélyi Károly külügyminiszter-helyettes haláláról. Az előbbi Aczél, az utóbbi Kádár bizalmasa volt, s tragédiájuk hátterében nagyon is társadalmi ok, a végletekig fokozott teljesítménykényszer állt. Péter György és Tömpe András viszont erkölcsi-politikai okokból lett öngyilkos, érzékletesen jelezve a társadalmi-politikai normák kétarcúságát.

Ortutay 1958-tól élete végéig *Bács-Kiskun megyei* országgyűlési képviselő volt. A mandátumok kijelölése abban az időben központilag történt, s Ortutay előbb Baját, utóbb a Baja környéki falvakat képviselte a parlamentben. Így került kapcsolatba – fizikailag is – a megye politikai vezetőivel. A hazai párttörténetben közismert, hogy Bács-Kiskun folyamatosan élen járt a reformpárti gondolkodásban. Elegendő csupán Horváth István és Romány

Pál megyei pártbizottsági első titkárok vagy Gajdócsi István megyei tanácselnök nevét említeni, de itt kezdte pályáját Pozsgay Imre is. Ortutay magához közel állónak érezte ezt a szellemiséget, s bár *Naplójában* minden választás előtt arra készült, hogy a következő ciklusra már nem jelölik, érzékelhetően hálás, amikor a Baja környékiek ragaszkodásával találkozik. Ha valaki megírná Bács-Kiskun megye Kádár-korszakbeli történetét, az Ortutay által is megtapasztalt jelenségnek feltétlenül szánjon egy fejezetet.

Végezetül a *magánélet*. Amilyen vehemenciával ostromozza pályatársait és a többi politikust, olyan őszinte sajtó „magánbűneit” illetően. Az olvasónak mindenekelőtt az tűnik föl, hogy a kötetek külső borítóján táncoló nőalakot lát. Ő a feleség, Kemény Zsuzsa mozdulatművész, aki 1945 után nem művészként vagy pedagógusként, hanem a kulturális szférában dolgozott, 1949-től a Táncszövetség elnöke, 1951–56 között a *Táncművészet* című folyóirat alapító főszerkesztője. 1957 után a Magyar Nők Országos Tanácsának apparátusában kapott funkciót, egy időben titkára volt. A címlapkép választása nemcsak a családi kapcsolatot jelzi, de a *Napló* egészén átívelő *női dimenziót* is. Ortutay egyrészt szívesen beszél mások (pl. Gyórfy István) szeretőiről, másrészt megdöbbenő részletességgel ír a sajátjairól. A meglepő ebben nem maga a tény, hanem az intenzitás, a leplezetlenség és a kortalanság. Rektorként külön szobát tartott fenn a pásztoróráknak, szűkebb környezetében mindenki tudott kicsapongásairól. Igazán meghatározó két kapcsolata volt: előbb a tévébemondó Tamási Eszterrel, utóbb a stewardessként dolgozó Klárral. Ortutay olykor oldalakon át töpreng és szenved, és folyamatosan ingadozik a szeretőjével való végleges szakítás és a feleségétől való elválás között. Saját szerepét felülértékeli: például Klári vőlegényét, az olimpiai és világbajnok Pézsa Tibort „jelentéktelen vívóbajnoknak” tartja. Az eszkalálódó helyzetet a sors oldja meg: Klári rajta van a Malév 1971-ben lezuhant koppenhágai járatán. Marad a feleség, az állandó viszonyítási pont, és a további kalandok bel- és külföldön.

A magánéleti feljegyzések második csoportja a *szellem és a test* gondjairól szól. Ortutay nem tud tisztségek nélkül élni, lételeme a politizálás, mégis állandóan ostromozza magát, hogy emiatt nem ír eleget. Mindig csak előadások, szerkesztések, előszavak, publicisztikák, sehol a „nagy monográfia”. Hiába hiányolja, soha nem jut rá ideje. De becsületére váljon: számára a funkció sem abszolút értékmérő. Meglepően sokszor képes nemet mondani, mert csak értelmes és lényeges tisztséget akart vállalni, s 1953 és 1957 között minden felkínált posztot visszautasított. A türelme végül rózsát termelt: 1957-ben rektor-nak és népfőtitkárnak kérték fel. 1969-re azonban teljes kiábrándultság veszt rajta erőt, ekkor már csak az akadémiai kutatócsoport és Klári élteti. Vitalitása sokáig töretlen, majd kezdődik a megöregedés folyamata, főleg ízületi betegségei aggasztják. Közérzetének nem használ, hogy sorra temeti el nagy értelmiségi pályatársait (Darvas József, Erdei Ferenc, Németh László stb.). Ám a naplójírást egészen anyja 1977. február 13-i haláláig folytatja. Ezután már csak három bejegyzése maradt fenn: február 20., március 17., június 8. A családi tragédia veszi el végképp a kedvét, de mintha érezte volna: neki sincs már sok hátra. Alig egy évvel élte túl édesanyját.

A könyv jegyzetapparátusa részletes és lenyűgöző. A szerkesztés és a sajtó alá rendezés Markó László munkáját dicséri, akinek történettudományi, illetve archontológiai segédkönyvek összeállításában komoly tapasztalatai vannak.

Ortutay Gyula pályája és közéleti részvétele *jelenségként* is felfogható, ő a Rákosi-, de különösen a Kádár-rendszer tipikus értelmiségi jelensége. *Naplója* elsősorban nem csa-

ládtörténeti adattár, hanem legfőképpen arra világít rá, miként szolgálta ki, és hogyan látta belülről a 20. század értelmiségi elitje a politikai hatalmat. Eolvasását mindenkinek ajánlom.

Jegyzetek

- ¹ *Ortutay Gyula: Napló I. 1938–1954, Napló II. 1955–1966, Napló III. 1967–1977. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Markó László. Alexandra Kiadó, Pécs, 2009–2010.*
- ² *Fodor András: A Kollégium. Napló, 1947–1950. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 470 o.; Fodor András: Ezer este Fülep Lajossal. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 1. kötet: napló 1947–1960. 746 o., 2. kötet: 1961–1971. 663 o.; Fodor András: A hetvenes évek. Helikon Kiadó, Budapest, 1995. 1. kötet: Napló 1970–1972. 485 o., 2. kötet: Napló 1973–1974. 305 o.*
- ³ *Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1946–1960. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte Illyés Gyuláné. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987.*
- ⁴ *Ortutay Gyula: Művelődés és politika. Tanulmányok, beszédek, jegyzetek. Hungária Könyvkiadó, Budapest, 1949. 58–88. o.*
- ⁵ *Mindezekről ma már számos forrás és feldolgozás napvilágot látott, pl.: Huszár Tibor: A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995; Kardos József: Iskola a politika sodrásában (1945–1993). Gondolat Kiadó, Budapest, 2007; Mann Miklós: Magyar oktatáspolitikusok 1848–1998. Oktatási Minisztérium, Budapest, 2001; T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993). Budapest, 1993.*
- ⁶ *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Pártépítés Kiskönyvtára 25. szám. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1951. 176–177. o.*
- ⁷ *Kádár János művei, 1. kötet 1956–1958. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 151. o.*
- ⁸ *Uo. 296. o.*
- ⁹ *Uo. 336. o.*
- ¹⁰ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 145–152. o.*
- ¹¹ *Kádár János művei, 1. kötet, i. m. 151. o.*
- ¹² *Kádár János művei, 2. kötet 1958–1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 70. o.*
- ¹³ *Uo. 430. o.*
- ¹⁴ *Uo. 552. o.*
- ¹⁵ *A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963. 430. o.*
- ¹⁶ *Az MSZMP KB határozata a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértő perek lezárásáról, 1962. augusztus 16. In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. i. m. 554–558. o.*
- ¹⁷ *A ténylegesen Kádár helyetteseként kezelt Marosán Györgyöt 1962. október 12-én felmentették központi bizottsági, politikai bizottsági és titkársági tagságából; az MDP Központi Ellenőrző Bizottsága egykori elnökét, Kiss Károlyt 1962. november 24-én visszahívták a Politikai Bizottságból.*

1 tudomány és társadalom

¹⁸ Az adatok forrásai: *Magyar Tudományos Akadémia almanachja 1962*. Szerkesztette: Antal Jánosné, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962; *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002*. Főszerkesztő: Glatz Ferenc, MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, Budapest, 2003.

¹⁹ *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970*. Főszerkesztő: Sinkovics István, ELTE, Budapest, 1972. 59–64. o.

²⁰ *Émile Durkheim: Az öngyilkosság. Szociológiai tanulmány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1982 (2. kiadás)*.

²¹ *Vö.: Hankiss Elemér: A második társadalom. In: Diagnózisok 2. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 219–350. o.*

Bukta Imre

Baranyai Katalin

Latinitás és protestantizmus

„Az európai műveltség egyetlen folyamatos Biblia-, Homérosz- és Ovidius-kommentár, legalábbis a tizenharmadik századig” – összegezi a tudomány álláspontját egyik nyugati magyar irodalomtudósunk.¹ A protestantizmus örökségeként még szekularizált világunkban is kiemelt szerep jut(ott) a Szentírásnak. Hatását élénken őrzi nyelvünk, gondolkodásmódunk, történelemszemléletünk, és a szépirodalomban sem szűnt meg a párbeszéd a Könyvek Könyvével.

Az állítás teljességgel igazolható arra a talán kevésbé ismert és olvasott – kiváltképpen esszéírói Cs. Szabó László – életműre, amelynek szövegeit a bibliai nyomokat követve végigpásztázom. Szóhasználatomat indokolja, hogy Cs. Szabó írásai nem ritka, ünnepi alkalmakon szólítják meg a Bibliát, hanem állandó és folyamatos beszélgetésben állnak vele, az intertextualitásnak talán a lehetséges összes változatában, még paródiaként is. A *Népszámlálás* c. hangjátéka pl. a Római Birodalmi Rádió (!) jeruzsálemi állomásán történik. Legkevésbé találunk közvetlen idézéseket, amikor hosszabb részleteket közvetlenül vagy pusztán illusztrációként idéz a Bibliából. Egyetlen kivétel volt a XC. zsoltár egy protestáns konferencia nyitóelőadásán, amikor a vértanú Morus Tamás (*A Dialogue of Comfort*) *Vigasztaló párbeszéd*-jére utalva Cs. Szabó bevallotta: „megrendülten arra jöttem rá egy helyen, hogy a kamaszkorom óta legkedvesebb egyik zsoltár Morus felfogása szerint voltaképpen szintén dialógus, szókimondó zordságában is vigasztaló párbeszéd a véghetetlen Isten s az emberpárny között.”

Cs. Szabó László családi hagyományait tekintve maga is a „kehely” örökébe született: evangélikus száz papok, tanárok és székely reformátusok vére csörgedezett az ereiben, a Biblia sorai s zoltárhangok visszhangoztak már gyermeki emlékezetében. Kolozsvárról nevelkedett a házsongárdi temetőhöz vezető utcában, kőhajításnyira a Farkas utcai református templomtól. Evangélikus elemibe járt, majd a református gimnáziumba íraták, de 1918-ban már a Lónyay Ref. Főgimnáziumban kellett folytatnia a tanulmányait. Az átvett hagyomány magyarországi: a felekezeti gimnázium belé oltotta történelem- és vallásórakon a „nyakas” kálvinistaságot. A felnevelő közeg azonban többretegű: a családi kultúrában és az erdélyi történelemben gyökerezik. Balassi, Bornemissza – Zrínyi, a Rákócziak és Bethlen példái azt is megmutatták, hogy az Úrvacsora feletti vita miatt sem érdemes egymást gyilkolnia a magyarnak – az embernek.

A lélek építkezésére így tekint vissza az író: „Mivel sohasem erőszakoltak rám hitet, nem kellett szembeszállnom önmarcangoló válságok árán semmiféle tekintélyi kényszerrel. Hívó voltam mindig, (más kérdés, hogy keresztény-e. Kálvin vagy katolikus inkvizítorok ítélőszéke előtt semmi esetre sem.)” Életének a legnagyobb sorsfordulóját, a száműze-

tést már 1937-es írásában megjelenítette, mintha előre diktálta volna, ami bent van az Úristen előttem ismeretlen tervében.”

Ha a nagy kultúrájú író protestáns hitének a bemutatására törekednék, leginkább az emigrációs Evangéliumi Ifjúsági Találkozókon, majd az EPSZE fórumain elhangzott előadásokból idéznék. Külön hangsúlyoznám, hogy '56 után ennek az egész Nyugat-Európát, sőt a Kárpát-medencét behálózó mozgalomnak Cs. Szabó László volt (saját elnevezésében) „a repülő tanszéke”, és olyannyira elnyerte a fiatalok bizalmát, hogy örökös elnöki címet kapott tőlük. Mint íróat azonban az életművével, annak a soraival, szavaival hitelesíthetjük, azzal, hogyan él a Biblia a művekben, és fel lehet-e mutatni a művek mélyén a bibliás magyar protestantizmus korszerűségét?

Az Ó- és Újszövetség Cs. Szabó László műveinek minden szintjébe beépült, jelen van, mégpedig a legegységesebb európai utalásrendben, tehát idő- és politikai határokat nem ismerve. Legszembetűnőbb témája ennek egy magyar közösségi hagyományba beágyazott létélmény, a száműzöttségé, a bujdosásé. Cs. Szabó a 16. századi protestáns alapeszmét, a kiválasztott nép magyar párhuzamát a két háború között a történelmi sorshelyzetre, majd az emigrációs diaszpóra-létre vetíti, s ebben a tudatban határozza meg önmagát mint a kultúra és a nyelv közegének önkéntes száműzöttjét. Az ötvenes évek emigráns léthelyzetében, amikor megerősített identitással kell a lelki széthullás ellen védekezni, a bibliai párhuzamot továbbviszi az irodalomra és a magyar költészetre. A – „Tóra? Hol a Tóra?” – kérdésre irodalmi-művészi megerősítéssel felel: „A Tóra: Arany János.” A hiányzó intézményi és hivatalos rend helyett a Biblia legitimációjával hitelesíti, hogy a magyar költészet, az irodalom hordozza a nemzeti kultúrát és identitást.

A közösnek tekintett bibliai alapokra más szellemi-eszmei konstrukciók is épülnek a diaszpóra-létben. Átalakul például a bűnbe merült kiválasztott nép ostromlásának a perspektívája: „A prédikátorok irgalomért könyörögve számlálták az Úristen ostromcsapásait a magyar nép hátán, de a borzalmas fogyásban sem gondoltak soha teljes elfogyásra.”² Az életmű egészére következetesen értelmezhető, hogy Cs. Szabó leginkább a Biblia drámai képrendszerében találta meg azt a kifejezésmódot, amivel a borzasztó 20. század és benne az egyéni sors leírható. Visszatérő elem ebben az Apokalipszis víziója. „Az Apokalipszis négy lovasa elől futottam, serdülő kengyelfutójuk voltam” – döbben rá az Erdélytől való elszakadásának iszonyatára az író egy ifjúkori müncheni képtárlátogatás élményét felidézve.³ A fokozhatatlan rettenetet önmagában felidéző bibliai jelenet (akár egy Bergman-filmben) egy ősi trauma, a hazavesztés mindent felülmúló sokkját írja le. Az olvasó itt nézővé is válik, hiszen biblikus témájú képek indították el a látomást, tehát létrejött már egy bibliai átvétel – mediaközi transzpozíció, mondhatnánk szaknyelven –, de a jelenkori menekülő (a serdülő) fut a valóság elől, és lép be az így megkettőzött bibliai képbe. Ugyanennek a fordítottjára is találunk gyönyörű példákat.

Cs. Szabó László, aki az emigráció 8-9 éve alatt kifinomult képzőművészeti esszéíró lett, különösen szerette Brueghel három nagy képét: a *Betlehemi gyerekgyilkosságot*, a *Keresztvitelt* és a *Három királyok imádását*. A kegyetlen kort és a bibliai alaphelyzetet a festő már eleve egymásra vetítette, az író saját értelmezésével „beleír” a képbe, továbbírja az üzenetet a néző idejéig: „Mária félig kendőbe bújva – mint rettegő gyermek a takaró alatt – teljesen körül van falazva katonákkal, félkegyelműekkel s a hatósággal. Akinél nincs fegyver, annak rágalomra áll a csorba szája s a fej, a méltóságos emberfő, ahol fészkel az

agy (emlékezzünk Aranyra!) eltűnik a sisak, kalpag és sapka alatt. Legfeljebb te magad lehetsz kiút szegényke számára: te, a néző.”⁴

Hatalmas írói teljességét, ahogyan Cs. Szabó jelenvalóvá tudja tenni a Biblia világát, sőt a bibliai idők teljességét. Jól ismeri azokat az emblematis bibliai helyeket, eseményeket és szereplőket, amelyeknél rá lehet asszociálni-utalni a jelentésekre. A Biblia így az olvasói horizonthoz mérten más-más szinten nyílik meg és lép be a párbeszédbe és az időjátékba.

Figyeljük, miként játszik rá az olvasó előzetes tudására a következő, atomnyi mondat-sűrítmény: „A Miatyánkot kellene kiölnünk magunkból, hogy úgy tekintsünk Jeruzsálemre az Olajfák Hegyről, mint akármelyik szép városra.” A jól kiválasztott utalásrendszer működésbe tudja hozni Jézus „terét”, pedig az alakját sem idézi meg. De a tekintetét igen! Sőt a beszélő minden keresztény nevében szól ebből a grammatikai nézőpontból. Ha az idézett első mondat elé illesztjük az esszé címét is: „Ordíts, kapu és kiálts, város,” már megadtuk Cs. Szabó protestáns hitének az ó- és újszövetségi koordinátáit Sámuel 2. könyvétől Ezékiel (11,23)-en és Zakariáson (14,3–5) át János, Lukács, Márk és Máté evangéliumán át az Apostolok Cselekedeteinek 1,10–11. Mintha e szentföldi kötet főcíme „A nyomozás”⁵ a kiüresedett tudásból vezetne vissza a megtalált felismerések bizonyosságába.

Vannak Cs. Szabó Lászlónak kifejezetten bibliai tematikájú művei is. Ezek olyan átírások, amelyek a Biblia világából merítik ugyan tárgyat; de a jelenkori társadalom zaklató kérdéseire keresnek feleletet. A *Bujdosó Mária* c. novella 1956 megrendítő telére emlékeztet, a *nyomozás* és *A gyanútlanok*⁶ című kötetben kiadott hangjátékok a BBC ünnepi rádióadásai számára születtek – e szélesebb közönségnek szánt aktualizáló feldolgozások nem itt, inkább más összefüggésben számíthatnak érdeklődésre. Különleges helyet foglal el viszont az életműben a *Római muzsika* mind a biblikus intertextualitás, mind a műfaji kísérletezés miatt. A könyv mintha csak az antik kultúra rétegeiről, a latinitás örökségéről és az örök Rómáról beszélne, és eközben az író Orpheuszként hívja elő közös élményeikből az elhunyt feleség alakját.

A regény előzéklapján, a Cs. Szabó-i szokás szerint, mottókkal kijelölt szövegtérben azonban feltűnik egy hivatkozás és idézőjel nélkül odaírt mondat: Ami most történik, régen megvolt, és ami következik, immár megvolt, és az Isten visszahozza, ami elmúlt. Mintha közhely volna, szólásmondás. Az írói szándékosság azonban lelepleződik: az utolsó előtti oldalon keretként jelenik meg az idézet, immár egy tíz soros vallomásmondat lezárásaként.

„Gyík lakik a sírodban, téli éjjel sírod hótakaróján őz üget át, halálad könnyű volt, mint a madaraké, vajon miféle jótettet akartál a halállal, milyen javamat akartad, talán azért tetted, hogy azóta magam is félig a halálban élve, jobban tűrjem s ha lehet, szeressem a többi halálraíteltet: minden embert, de a halhatatlan rózsát is a Margit-szigeten és Ronsard sírján és oszlopos kis római kolostorudvarokban s a feszes tavaszi krókuszokat, amiket Füred felé biciklizve neked tépek, te régi asszony s amelyek téged idéznek lábam alatt magányos sétatáimon egy londoni közparkban, mert ami most történik, régen megvan, s ami következik, immár megvolt, és az Isten visszahozza, ami elmúlt, mondja a Prédikátor.”⁷ Mintha a bibliai feloldásban – „mondja a Prédikátor” – a vigasztaló alany mindkét szereplőhöz szólna egyszerre. De a visszautalás, az intertextualitás itt nemcsak jelentésbeli, hanem egyúttal műfaji, a két szöveg rokonságát is jelöli: a szerző az élet értelméről

vagy értelmetlenségéről vallott nézeteit kisebb egységekben fejti ki, amelyek nincsenek feltétlenül logikai összefüggésben egymással.

Ha teológiai szempontból nézzük, mivel Cs. Szabó az élet legfőbb feladatának tekinti, hogy számot vessen a végességgel (már a *Halfejű pásztorbotban* is), az értékek kései írásaiban végső soron mindig Isten felé mutatnak. De nyíltan és tematizálva Jézus alakjában fordítja a figyelmet a hitre és a kereszténységre. Ennek kitüntetett helye a „Levélváltás” címen beépített epizód a *Római muzsikában*. A római útirajz ugyanis egyszerre mutatja be az Örök Város antik, reneszánsz és modern arcukat, s a jelenkori úti tapasztalatokat, de a mögöttes térben szüntelenül Pál apostol római emlékeit idézi fel. A bibliai hivatkozásban időszerű példázat rejlik, a távoli szülőföldről Itáliába utazó apostol alakja személyes értelmű példakép, s ez a szellemi küldetés vállalásának és elvégzésének áldozatos moráljára utal. A kiemelt fejezet először egy evangéliumi konferencián hangzott el a hatvanas évek végén. A közönség meglepve követte, miért folytat képzeletbeli levelezést a történetíró Plutarchos Josephus Flaviusszal, Szt. Lukács evangélistával és Pilátus képzelt fiával.

Szokatlan, hogy dokumentumok újra- és továbbírásával, kiegészítésével és főként egy térbe helyezésével teremtse fiktív diskurzust az író. Ez legfeljebb történészek, írók előtanulmányainak a fázisában szokott együtt élni, a mű előtti fázisban! De Cs. Szabó itt nem regényesít: a szövegek közti térben, főként Lukács hivatkozásaiból lép be a kortárs diskurzushoz a kedvenc, Szent Pál, és végül a szövegek metszéspontjában jelenik meg Jézus mint az üdvtörténet győzedelmes Krisztusa: „Ahogy mesterem, Pál írja: Krisztus feltámadt halottaiból, mint a holtak zsengeje. Egy ember által jött a halál, egy ember által jött a holtak föltámadása. Amiképpen Ádámban mindnyájan meghalnak, úgy Krisztusban mindnyájan megelevenednek.”⁸ Tanulságos, ahogyan a páli szöveg a grammatikai kiközléssel (Lukács, vagyis egy orvos józan átforgatásában) himnikus vallomásként korrekt életreceptté válik: „Mesterem volt Pál és (jól írja Josephus Flavius) a betegem is, együtt vándoroltam s dolgoztam vele. Láttam csüggedni, néha kétségbeesni, füvekből csillapítókat főztem neki, sebeit borogattam. Szeretelen ember volt. Tőle tanultam, hogy szóljak bár emberek vagy angyalok nyelvén, ha szeretet nincs bennem, csak zengő érc vagyok vagy pengő cimbalom. Legyen bár prófétáló tehetségem s ismerjem az összes titkokat és minden tudományt, legyen akkora hitem, amely hegyeket mozgat ki helyükből, szeretet pedig nincs én bennem, semmi vagyok. Osszam el bár egész vagyonomat a szegények közt és vessem tűzre a testemet, szeretet pedig nincs én bennem, semmi hasznom abból. Mert a szeretet mindent eltűr, mindent elhisz, mindent remél, mindent elvisel, és soha el nem fogy.”⁹

További adalék a *Római muzsika* Jézus-képéhez a következő könyv, a *Két tükör közt* címen kiadott beszélgetéskötet egyik (Weöres-)interjújának Cs. Szabó-i címadása: „*Csak Jézus*”. Cs. Szabó ezzel az enigmatikus címmel olyan erős kohéziós teret képez a szabadbeszélgetésnek, hogy a hazai olvasó méltán kapta fel a fejét: nem nagyon hallott-látott ilyen szavakat Weöres Sándortól hazai publikációban: „Szerintem csak egyetlen ember létezik és ez Jézus./Azért írok, hogy a jézusi elemet valakiből, akárkiből, magamból vagy másokból jobban kifejtsem, jobban megközelíthessem.”¹⁰

Nem szorul bizonyításra, mennyire hangsúlyos az a gondolat a protestantizmusban és különösen Kálvinnál, hogy az emberi élet minden lehetséges területét az Ige mértéke alá kell vonni. Ahogyan érett Cs. Szabó írói termése, úgy lehet követni a Biblia expanzióját

az írásaiban. Hogy jobban lehessen érzékelni, miként válik bensővé, sajátta ez a gondolkodás, lássunk előbb két korai példát novelláiban a bibliai utalásokra. Az *Apai örökség* c. novellában 1934-ben különös tematikára viszi át az újszövetségi párhuzamokat: „a mostani óráig úgy gondolt a szerelmükre, mint egy titkos emmausi vacsorára, amelyen az álruhás Jézus megosztja köztük a fényes kenyeret.” Az *Egy gondolat bánt engemet...* című elbeszélés¹¹ a Petőfi-legendához szőtt Cs. Szabó-s változatot. Petőfi, aki házasság helyett Párizsba megy 1847-ben, ott belekeveredik a forradalomba, és amikor három év múltán hazatér, találkozik saját legendájával. A történet szerint a költő kérdegeti a kocsmáros, honnan tudja, hogy valóban Petőfi járt nála 1852-ben. A válasz: „Az emmausi szegény ember is tudta, hogy Jézus van nála, pedig akkor még javában keresték a holttestét.”

A Biblia a két háború között a trianoni trauma konnotációját hordozza: „Az országcsönkítés s a bibliai nyavalyák lelki és testi malomkövei közt az első Nyugat nemzedékről letört a szecessziós dísz... ki-ki (...) bibliai komolysággal emelkedett fel a nemzethalál árnyékából,”¹² de 1945 után ezt a jelentésmezőt morális síkra tereli a kijózanodás. A Számvetés a hármas határon egyik belső címe – „A király jó szolgája, de elsősorban Istené” – távolabbi, bibliai kontextusba helyezve teszi egyértelművé ezt az értelmezést. Olykor indulatos humor villan fel a bibliai utalásban, mint a következő, a viccek logikájára épülő, poentírozó kioktatásban: „Nagy különbség, hogy Ezékiel próféta intő hivatásától áthatva, valakinek a szívében lobog-e, mint Zrínyiében, az Extra Hungaria non est vita jelmondata, vagy pedig az agyműködését fagyasztja.”¹³

Az északi protestáns szellemet a boldogabb latinba beoltó Cs. Szabó (aki később az Olasz Köztársaság lovagrendjét és az Accademia Tiberiana tagságát is megkapta) így fakad ki. mint jó protestáns, az olaszok rossz ízlésén: ehhez a templomcsúfításhoz Krisztus korbácsa kellene. Kevesen követték eddig Cs. Szabó László szövegmélységekben a gondolati konstrukciók egymásba ölelkezését. Nagy örömmre szolgált, amikor Cs. Szabó fikciós prózájáról írt tanulmányában András Sándor a latinitás protestáns meghódítására tett célzást: „Ki ne venné észre, hogy a gyakori hivatkozás a kálvinista protestantizmusra hogyan kapcsolódik a francia és mindenekelőtt az olasz művészet és táj iránti vonalomhoz.”¹⁴

Meglepő, hogy a *Római muzsika* egy rövid bekezdésében közvetlenül megmutatja magát: „De hát elkerülhetetlen volt a protestáns forradalom. Nem teológiai okokból, nem azokért, noha forró hitük szerint azokért gyalázták, nyársalták egymást két oldalon. Jönnie kellett, mert a robbanva kitágult univerzumot csak tragikusabb hittől megacélozva bírták vállalni a XVI. században. Ezt az elszánt hitet adta meg a kepleri naprendszer és két világóceán magános hajósainak a zord protestantizmus.”¹⁵ Az írói szándék is a meghökkentés, e felől nem lehet kétségünk: két templom és templomkép között moralizál útikalauzunk, az elbeszélő.

Cs. Szabó utolsó könyvéből, a *Hűlő árnyékban* című életrajzi esszéregényből kiemelt három példában az írói hangnem változataira szeretném irányítani a figyelmet. Mind-egyik esetben nagyon erős a reflektáltság a Bibliára: az író egyrészt mint a Szent könyv olvasója jelenik meg, de ez nem gyengíti a szövegek referencialitását. Az első példában a didaktikus Biblia-használatot idézi-karikírozza (egy kórházi kezelés után) némi öniróniával: „Túl kell tehát tenni az apostolokon a getszemáni kertben, gondoltam, vigyázzunk és imádkozzunk, „mert a lélek ugyan kész, de a test erőtlen”: legyen a test méltó a

1 tudomány és társadalom

lélekhez, ne aléljon el tehetetlenül.”¹⁶ A második példában szatirikusan és keserűen játszik rá még a romantikusokra is: „Borzalmas a századunk... az Öszövétséghez fordulva elcsodálkozom... egyetlen selejtes munkája: az ember. Mellesleg Mózes első könyvében, az özönvízről szóló résznél, már megcsillan ez a gondolat, ott maga az Úr döbben meg tőlünk.”¹⁷ A harmadik példamondat vízióját érdemes lenne szemantikailag alaposabban megvizsgálni: Itt a példa a százszor szerencsétlen íreknek:...ha ugyanígy viselkednének... „Krisztus saruja se csúszna el egy vértócsában, mihelyt lélekalász bárkájából kilép a partra Belfastban.”¹⁸

De ennél a példánál már óhatatlanul átlépünk a harmadik tételhez, vagyis a nyelv kérdéséhez. Ha igaz az emlegetett wittgensteini meghatározás, hogy a nyelv határokat jelöl ki, a nyelviség szintjén látszik legmélyebben, mennyire beszélte „anyanyelvi fokon” Cs. Szabó a Biblia nyelvét. Mivel amit eddig hallottunk, mind-mind az író sajátos nyelvhasználatában elevenedett meg, most részben visszakapcsolunk az előzőkhez.

Legterjedelmesebben arról a reflektivitásról kellene beszélni, amely nyelvileg-grammatikailag is nyomon követhető, de erre a mostani keretek között nincs mód. A legegyszerűbb példákkal kezdem: a karakteres, sommás jellemzésekhez gazdag utaláskészlet kínálkozik, vagy játékos szereposztással előteremthető a Bibliából: Németh László apostoli alkat; Adyék voltak a próféták, a második nemzedék az evangelistáké; Tolnay Károly, a Galilei Kör benjáminja; a modern ember – „a tételes hitből és vallásos regékből kiszakadt mai Ádám.” „Mózes csodatettét utánozza kapával a kertész Rhodos szigetén” és „lomha paradicsom a sziget”; korunk apokaliptikus: „vízszintesen szálló helyzetben is lángolózuhanás kábulatát előlegezi”. Megpróbálok számot adni a tálatomokról – kezdi a *Hűlő árnyékban* első fejezetében. Betegségének gyanútlan szakaszáról írja a *Római muzsikában*: „Már munkában volt a Sátán”. Juhász Gyula „a ragyogó azúron át a lelke a Genezáret kékségét kereste;”¹⁹ a süveges papok „olyan öregek, hogy már ők voltak Mária siratói, mikor Jézus keblére ölelte az anyja kiszálló, kisdedi lelkét” és a *Pokoltornác*, prózaversében hárfázik a Holdban Dávid, a király.”

Ha az előző szó- és képhasználatnak népi jellegű analógiái vannak, a most következő mellékmondattal a retorikus szerkezetével hívja fel magára a figyelmet: „amint Patmosz szigetén a Jelenések látnoka, János, talán oda számúzva, bosszúálló képzelettel és egynemély agg ember konok embergyűlöletével már az apostolok idejében megjövendölte a bálványimádó birodalom pusztulását.”²⁰ A részlet, amely csak (!) kiegészítő függeléke egy mondatnak, már-már hullámokban lökődik előre; még az alliteráció is beseget (bálványimádó birodalom), hogy a ritmus túlguruljon az olvasói befogadóképesség határain. Győz a dikció és fokozhatatlanná válik a szorongás a bibliai párhuzam miatt. A (II. Szilveszterről, a koronaküldő pápáról írt) következő esszézárlatot Cs. Szabó embalmákban gazdag és ellenpontozó stílusművészetére idézem: „haláluk után császár és pápa sohasem fogja egyetértő hatalommal igazgatni keresztény népek birodalmi nemzetközösségét (hogy mai terminológiával éljek), a Sas és Bárány jegyében.” Fölsérti az olvasó fülét a többféle nyelvi regiszterben fogalmazott mondat (nemzetközösség?), de az író ebbe a disszonanciába helyezi bele a bibliai utalást. Tehát a mesterfokú esszéírói fogások ezek: kizökkenés + reflektív-metanyelvi elem, majd rögzítés, mégpedig az archetipikus mélységből előhívott szimbólumokkal. Egyetlen feltétele a teljes megértésnek, hogy legyen olvasó, aki ismeri a szimbolikát, de a Sas–Bárány oppozíció mai konzumtudattal is megérthető.

Utolsó példám egy forgatókönyvbe illő jelenet (Lázár feltámadásával) a *Római muzsiká-*ból; alighanem Babits mitikus Jónás-történetének a stílusfogásait mentette át prózába: „Lázár oldódó halotti gyolcsba s szalagokba gabalyodva, négykézláb, vaksin kezdte a föltámadást. Mert a lélek már holtában meghallotta a Hangot és élt, de égő szemhéja még összeragadt, s amikor görcsös torkán áttört a csuklás, repedezett szájából omlott a nyál maga köré. Tekintete kérges lábakig ért fel, Jézusból is csak poros lábfejét látta, csúszás közben vissza-visszacsuklott arccal az éles kavicsokra. Mit tehetett érte rokon, barát, gyászoló nép s két nővére, mit tehetett a szeretet? Iszonyodó részvétellel nézték a csodatett után. Mozog az ajkatok, nekem szól a serkentés, de csak ti halljátok, biztat a szemetek: kelj föl és járj, de körülöttem hánytatón forognak a sziklák, hullámszik a falu, hintázik a messzi Jeruzsálem, mintha tüzes lepedőről fel-feldobva pörgetnének a levegőben. Könnyeztek az örömtől, mosoly süt a könnyeken át, hogyan találjak vissza közétek? Lábfejtől a térdig, térdtől az ajkatokig? Mit ér a lélek igaz élete, ha nem vall már hűséget a földnek a test? Parancsra visszaengedett a halál barlangja; a parancs volt kemény s a halál irgalmas. (Rm 133,4.)” Már-már vers, amit hallottunk. Ez a Lázár-részlet mutatja, hogy amint haladunk az életműben a mélységek felé, úgy közelít a Cs. Szabó-i próza-nyelv a líráéhoz: hőfokban és sűrítettségben egyaránt. A végső konklúzió – amelyet az író igazi verséből, *A Chartres-i rózsából* idézek – maga a lírába oltott protestantizmus; legyen bár mindannyiunké: „Köszönöm Uram, hogy könnyben és vérben / forgó kicsi bolygódon kiszóllítottál, / keserű siralomvölgyi mocsokba, / sivár veszedelmek közt játszva szíjadon tartottál.”²¹

(Elhangzott a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán rendezett, „A Biblia mint ősforrás: értelmezések, feldolgozások, kommentárok” c. konferencián, 2008. december 5-én.)

Jegyzetek

¹ Kibédi Varga Áron: *Szavak, világok = Jelenkor*, 1998. 5. szám

² Cs. Szabó László: *Író a diaszpórában (Beszélgetés Peéry Rezsővel)*. In: *Két tükör közt*. Basel, 1977. 109. o.

³ Uő: *A Képtár és tópart = Magyar Csillag*, 1943. ápr. 1. 381–389. o.

⁴ Uő: *Téli utazás = Látóhatár (München)*, 1956. 51. o.

⁵ Uő: *A nyomozás = Utitárs (Oslo–Bécs)*, 1966.

⁶ Uő: *A gyanútlanok*. Bern, EPMSZE, 1976.

⁷ Uő: *Római muzsika*. München, 1970. 339. o.

⁸ Uo. 229. o.

⁹ Uo. 247–248. o.

¹⁰ Cs. Szabó László: *Két tükör közt*, i. m. 34. o.

¹¹ Uő: *Egy gondolat bánt engemet...* = *Nyugat*, 1936. / *Auróra*, München, 1973.

¹² Uő: *Mérleg I.* = *Haza és nagyvilág*. Budapest, 1940. 166. o.

¹³ Uő: *Öt magyar író*. In: *Örök*, Budapest, 1985. 388. o.

¹⁴ András Sándor: *Cs. Szabó László fikciós prózájáról = Forrás*, 2005. november, 42–55, 43. o.

¹⁵ Cs. Szabó László: *Római muzsika*, i.m. 146. o.

¹⁶ Uő: *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982. 118. o.

¹⁷ Uo. 159. o.

¹⁸ Uo. 257. o.

¹⁹ Cs. Szabó László: *Juhász Gyula = Nyugat*, 1937.

²⁰ Uő: *Római muzsika*, i. m. 91. o.

²¹ Cs. Szabó László: *A chartres-i rózsza*. In: *Félszáz ének és egy játék = Látóhatár* (München), 1959. 109. o.

Mátrai Erik

Martinák Jánosné

„Szerentsétlen szerelem” vagy „Szerentsétlen indulat”?

A 250 éve született Molnár Borbála emlékezetére

Amikor Bíró Ferenc számba vette a 18. század irodalmi központjait, egész Magyarországot és Erdélyt bejárta, ahol vidéki palotákban és kunyhókban virágzott az irodalom.¹ Közöttük csak egyetlen nő volt: Molnár Borbála (1760–1825), aki élete első három és fél évtizedét Sátoraljaújhelyben töltötte el, és egyféle *virtuális levelező szalont*² teremtett ott. Molnár Borbála tehetsége révén környezete fölé emelkedett: először csak ráértett a fájdalom kibeszélésének gyógyító voltára, majd tükröt tartott a nők elé, hogy szórakoztassa és nevelje őket.³ Nőként és magyarul írt akkor, amikor még egyik sem számított mindennapos tevékenységnek, mert a *Szép Nemként* számon tartott nők apjuk vagy férjük árnyékában éltek teljes kiszolgáltatottságban. Mindez sok megalkuvást követelt tőle, de írásai megjelentetésével ő is hozzájárult ahhoz, hogy az irodalom az élet mindennapi részévé válhatott nálunk is.

Valahol Abaújban született, ahol apja, parnói Molnár István tanítóskodott, és mert nem volt hajlandó *hit-tserére*,⁴ katolikus földesura elűzte. Így kerültek Sátoraljaújhelybe, ahol a családfő kis házat örökölt, és a Hartay-malom bérlőjeként próbálta folyamatosan bővülő családját eltartani. Molnár Borbálát itt keresztelték meg 1760. augusztus 25-én,⁵ két és fél évszázada, emiatt az irodalmi lexikonok Sátoraljaújhelyt tartják születési helyének. Az élénk szellemiségű gyermeket szülei nem járatták iskolába, s csak olvasni tanították meg, nehogy szerelmes levelek firkálására használja tudását.

Édesapja váratlan halála után a megszokott női sors várt rá: anyja férjhez adta a krajnai Szokera Nagy Jánoshoz, aki *ezernél is felesb juh*⁶ tulajdonosaként kívánatos jövőt mutatott. A *leányi engedelmesség* és a *keresztényi alázat* miatt a 17 éves lány elfogadta anyja döntését, de hiába határozta el, hogy jó feleség lesz, az álszent és hitetlen férj mellett 14 évi szenvedés várt rá. Három fia megszületésén kívül csak az vigasztalta, hogy az apai iratok segítségével titokban megtanult írni, hogy a benne lévő fájdalmat kibeszélhesse magából. Verselni Gyöngyösi Istvántól és a kortárs Gyöngyössy Jánostól tanult, költeményeiket úgy forgatta *vezérként*, mint írástanuláskor apja tanítói hagyatékát. Tehetségét jelzi, hogy Debrecenben diákoskodó testvére egyetlen délután megértette vele az időmértékes verselést, vagy ahogyan ők nevezték: a *mért lábok* tudományát.⁷ Amikor mindez kitudódott, férje tűzbe dobta írásait, de Molnár Borbála már rátalált saját gyógyszerére, és különleges képessége egyre nagyobb körben vált ismertté. Még a vármegye vezetősége is levizsgáztatta: egy megadott címre előttük kellett megírnia versét, ami után kénytelenek voltak elismerni adottságát.⁸ De valószínűleg az ő véleményüket is kifejezte a városon átutazó vándorigric, Berei Farkas András, aki költőként emlegette ugyan, de hozzátette: *jobb lett volna a rokkánál maradnia*.⁹ Házassága azonban egyre rosszabbra fordult, és nagy elhatározással már elindította a válást is, amikor 1793-ban férje váratlanul meghalt: *halálra zabálta magát*...¹⁰

A család megélhetéséhez szűkösek voltak az anyagiak, Molnár Borbála varrással próbált valamilyen jövedelemre szert tenni. Közben befejezte az önmaga vigasztalására írott művét: *Az ő életének igaz tükörét*, amelyet verseivel és irodalmi leveleinek egy részével Kassán kinyomtattak Édes Gergely (1763–1847) jóvoltából,¹¹ aki mecénásokat keresett az általa *Magyar Szapphónak* tartott költőnőknek.¹² Így lettek kötetei a 18. század bestsellerei, olyan sikerük lett, hogy egy év múlva újra kiadták, sőt: kalózkidásban is terjedtek, ami akkoriban is a siker egyik fokmérője lehetett.¹³

Hírét igazán verses levelei terjesztették: 1791 és 1800 között hosszabb-rövidebb ideig levelezett Édes Gergellyel, Gvadányi Józseffel, Csízi Istvánnal, Ujfalvy Krisztinával és sok, számunkra ismeretlen kortársával; nádfedeles újhelyi háza így vált egy időre irodalmi központtá. Az episztolázás szerte Európában divat volt ekkoriban, de Magyarországon ennél többet jelentett: a társas életet pótolta. Szigetvári Iván a múlt században Gvadányi József helikoni köreként mutatta be ezt a csoportot,¹⁴ csak 1996-ban merte ezt megcáfolni Hász-Fehér Katalin,¹⁵ bebizonyítva, hogy Molnár Borbála volt a kör vezére és erőssége. Népszerűsége alkotói kedvét is megnövelte, és komolyabb munkák írásába is belevágott. Így hát még Sátoraljaújhelyben megszületett *Szerentsétlen szerelem, avagy a ritka szépségű és nagy születésű jeles személynek a szerelemből származott szerencsétlen és igen szívreható szomorú története*, amelyről az első híradást a Gvadányinak szóló episztolában találhatjuk meg:

*Hogy munkátskámnak-is készülsz pártját fogni,
Újjabb szeretetem kezd hozzád lobogni.
Tsak tsekély ez, de bár hamarabb készülne,
Hogy tiszteletedre lábadhoz repülne.
És hogy ditsőségét Nevedbe keresne,
Így nem félne, bátor sok irigy rá lessen.*

(Molnár Borbála Gvadányihoz írott negyedik válaszevele¹⁶)

Gvadányi már első könyvei kiadásából is részt szeretett volna vállalni, de csak levelezésüket tudta megjelentetni. Így hát az általa *Magyar Minervaként* tisztelt Molnár Borbála kéziratát örömmel fogadta, elküldte Péteri Takács Józsefhez, aki Báróti Sándornak adta át megrostálásra.¹⁷ Péteri Takács József az ifjú Festetics László nevelője volt, aki mecénásként megszerezte munkaadóját, aki nagy irodalombarát hírében állott.

Mire a férfiak eldöntötték, hogy kiadásra alkalmas a mű, Molnár Borbála már Erdélyben élt, ahova Mikes Anna grófnő hívta meg társalkodónőnek. Minthogy sem férje, sem anyja halála után sem jutott neki az örökségből, fiai tanulásához így biztosította az anyagiakat. Egeresről küldött verses ajánlásában örömét fejezte ki Festetics grófnak, hogy műve *homloka kérkedjen neveddel*, és előszavában pontosan rögzítette írása célját: „*Félek azonban, hogy a' szemérmes Aszszonyi nemnek nem fogom azzal teljes kedvét találni, hogy egy Jeles, és nagy Születésű személynek gyengeségét és abból következett példás szerentsétlenségét, világ eleibe terjesztem [...] ezen szomorú példa, mind az ártatlan hajlandóságokon erőszakoskodni kívánó meg-átalkodott Szüléknek mind a' sebes vérű Kis-asszonykáknak, vagy akár melly rendű leányoknak oktatásokra légyen: és ez által mind a Szülék az illetlen keménységtől, mind a Szüzek a tilalmas*

útra való vetemedéstől el-idegeníttessenek, egyedül ilyen céllal írtam meg az egész történetet."¹⁸

Festetics választát nem ismerjük, de azt már tudjuk, hogy erre a megjelenésre akkor valamilyen ok miatt nem került sor. A kézirat ott maradt a keszthelyi levéltárban, amiről csak 1938-ban adott hírt Gálos Rezső.¹⁹

Molnár Borbálát Egeresen és Kolozsváron művelt társaság vette körül, és a Mikes-könyvtár jóvoltából ő is sokat gazdagodott. Itt találkozott személyesen neves földijével, Kazinczyval, amikor a grófnő üdvözlésére 1816-ban Kolozsvárra érkezett. Kazinczy Ferencnek nem annyira Molnár Borbála női mivoltával, mint inkább verselési módjával volt baja, a leoninusokat, a mesterkedők²⁰ kedvelt versformáját nem fogadta el irodalomként, korábban gúnyos pamfletet írt a *nőstényke és hím ellen*,²¹ mert nem hitte el, hogy a könnyedebb formával több hívet lehet szerezni, mint a veretes *fentebb stíllel*. De ez nem tartotta vissza attól, hogy *lokálpatriótai büszkeséggel* emlegesse Erdélyi leveleiben Molnár Borbálát,²² bár a finom rezgésű kritikai hangot abban sem mellőzte. De hiába érkezett Erdélybe ismert költőként, az ottani évek alatt irodalmi jelenléte megkopott. Alkalmi költeményei nem váltották be reményeit a mecénásokat illetően, az erdélyi költőnővel, Ujfalvy Krisztinával (1761-1818) a két nem hibáiról folytatott levelezését pedig csak szűk körben ismerték.

Az igazi nagy áttörést és műveinek megjelenését egy tragikus eseménynek köszönhet. Egész Erdélyt – ahol mindenki rokon volt mindenkivel – megrázta 1803 szeptemberében Radák Ádám és Kemény Druzsiana gyermekének, Polyxénának az öngyilkossága. Tragédiája ok nélkülinek tűnt, hiszen szép és gazdag volt, nyugodt és kiegyensúlyozott léggör vette körül. A család hallgatott, de a különféle találgatások megindultak a vélt vagy valódi okokról. Talán többet tudnánk minderről, ha ismernénk Herepei János tiszteletesnek a kislány hamvai felett elmondott gyászbeszédét, amiért elismerésként Kolozsvár úrhölgyei egy szelencében 100 darab aranyat küldtek neki.²³ A történet aztán legendává vált, amiből több irodalmi mű táplálkozott. Amikor 200 év múlva ezeket Knapp Éva számba vette – aki nem tudott a *Szerentsétlen szerelem...* meglétéről – csak azon csodálkozott: hogyan készülhetett el Molnár Borbála műve ilyen gyorsasággal. Pedig nem lett az új, csak átdolgozta a régit: új címmel látta el, a szereplőket magyarította (Vinczentszéből így lett Sándor), és kibővítette a történetet. Polyxéna tragikus halála adott alkalmat neki arra, hogy *Szerentsétlen indulat, vagy Sarolta és Sándor* című művével – abban a felfokozott léggörben – egyszerre szólhasson az őt és a nőtársakat egyaránt megbénító fájdalmaikról.

Természetesen az új verses regényhez új ajánlást készített, amelyben már nemcsak nőtársainak, hanem az egész nemzetnek ajánlotta művét: „*Talám magam sem tudnám egy átallyába meg határozni, mi ösztönzött engem' valósággal ezen szomorú történetnek körül-állásos le-írásra? ezen Szerentsétlen iránt érzett szánakozó fájdalom-é? vagy pedig annak megmutatására vágyódó kívánság? Hogy ha a mi Nemzetünk között gyakran meg-eső emlékezetes történeteket szorgalmasan fel-keresnénk, nem igen volna szükségünk az idegen Románok olvasására?*” (Az Olvasóhoz.) Bár személyesen ismerte Polyxénát, nem pletykálni akart róla, hanem a korszak legégetőbb kérdéseit felvetni, amiket saját életéből és környezetéből vett motívumokkal támasztott alá. A nagyravágyó, erőszakos anya, az ellenszenves, de megfelelő társadalmi állapotú kérő, az anya véleményének megváltozása saját élettörténetéből került a műbe. A hősnő nála titkon megesezt lány lett, akit anyja belekényszerített egy érdekházasságba, és gyermekét is elvette

tőle. Knapp Éva pontosan be tudta azonosítani a szereplőkkel a Radák család tagjait,²⁴ és a verses regényt olvasó kortársak mindegyike rátalálhatott önmagára vagy ismerősére a műben. Így válhatott a társadalmi mondanivaló mindenki számára személyessé.

A nagyrészt páros rímű hexameterekben, azaz leoninusokban megírt verses regény költői teljesítménynek sem utolsó: hatezer sorból áll, 18 énekre tagolt. Ráérősen, sok ismétléssel és kitérővel mesélte el a történetet: a két fiatal találkozását, a szerelem megszületését és a szülői tiltást követő eseményeket. Az egészet aztán – kissé didaktikusan – a levonható tanulságokkal foglalta össze:

*Szülék! E' példára vessétek szemetek!
Engesztelhetetlen ne légyen szívetek!
Ti pedig Magzatok engedelmességet
Tanuljatok jókor 's igaz szelídséget!*

Legfontosabb mondanivalóinak egyike volt ez, hiszen első hosszabb lélegzetű írásának nemcsak az ajánló szövegében szerepelt, hanem a verses kifejtésben is:

*Úgy hogy szüléiket az ifjak tiszteljék,
S a szülék magzatjok kínját ne neveljék.*

(Az ő életének igaz tüköre)

Másik témája sem új keletű, mert az igény megvolt már ekkor a rendi különbségek átlépésére, ezért került történetének középpontjába ez is, amivel a kor népszerű regényeihez: a *Szigvart klastromi történetéhez*²⁵ és Kármán József *Fanni hagyományaihoz*²⁶ illeszkedett. Minthogy ezek az írások nagyjából azonos időben, de térben egymástól távol születtek, szerzőik a kor levegőjében lévő legfontosabb kérdésre reagáltak. Molnár Borbála mindkét műve, a *Szerentsétlen szerelem...* és a *Szerentsétlen indulat...* is ezt a gondolatot bontotta ki.

Nemcsak azért titkolózott tehát, mert nem akarta a Radák család érzékenységét megsérteni, hanem azért is, mert mondanivalója jóval általánosabb volt, mint Polyxéna öngyilkossága. Verses regénye emiatt már nemcsak a nőknek, hanem az egész nemzetnek íródott. Ugyanakkor egyéni pályáján is előre lépett ezzel a művével, hiszen Sándor további történetét prózában kapcsolta a verses regényhez: a szentimentális cselekményt egy romantikus történettel egészítette ki, ami megújulásának útját is jelenthette volna, ha folytatja. Írása így válhatott a magyar regény történetének egyik előzményévé.²⁷ Bár a toll élete végéig nem esett ki a kezéből, sikere ellenére mégis ez lett az utolsó megjelent kötete: a 19. század kulturális klímája²⁸ nem kedvezett az ő ízlésvilágának, barokkon alapuló közlésmódjának és a leoninusoknak.

Mikes grófnő környezetének tagjai, Bethlen László és Bornemisza József anyagi segítségével 1804-ben megjelenhetett a *Szerentsétlen indulat...* nyomtatásban Kolozsváron, a *Barátsági vetélkedéssel* és egy csokornyai verssel közös kötetben. Az időzítés is jól sikerült, mert néhány nappal korábban került ki a nyomdából, mint Kiss Istvánnak, a Maros–Torda megyében lévő Beresztelek református lelkészének halottbúcsúztató verse, ami a nagy érdeklődés miatt sokszoros kiadást ért meg. Molnár Borbála könyve azonban

nem lebbentette fel a fátylat Polyxéna történetéről, mert nem a valóságot írta meg, csak annak égi mását, azaz irodalom lett az a javából Arany János-i értelemben. De mégis fontos szerep jutott ennek a kötetének, hiszen *a jobb körökben felzaklatta a magyarul olvasás vágyát, és finomította az eldeákosodott társalgás nyelvét* – írta róla a Radák család történetírója, Kőváry László.²⁹

Molnár Borbála Mikes Anna halála után, 1818-ban visszatért Magyarországra, Hajdúbagoson élt jegyző fiánál. Naplót írt, verseket, és *Visszatekintés az elmúltakra az élet alkonyán* című verses összefoglalásban áttekintette életét, de azok az idők folyamán eltűntek.³⁰ Egyik debreceni útjáról hazaszekerezve egy *csintalan és ittas legény* megtámadta, botjával megütötte,³¹ amiből már nem tudott felépülni az amúgy is betegeskedő asszony. A bagosi halotti anyakönyv³² szerint 1825. január 30-án halt meg vízibetegségben, s az általa adományozott harang szavai mellett helyezték örök nyugalomra.

Szerencsére az újabb irodalomtörténet felfedezte ezt a századot és Molnár Borbálát, nagyobb empátiával viseltetnek élete és művei iránt. Most már csak a könyveiről kellene leporolni a két és fél évszázad alatt ráakódott port! Értékes könyvritkaságoknak számítanak, amelyek közül több is megvan a sárospataki nagykönyvtárban. Az olvasókon van tehát a sor: fedezzék fel a művekben a nekünk szóló üzeneteket. A vele való megismerkedést segíti elő a Sárospataki Irodalmi Olvasókör kezdeményezése is, amikor műveiből való válogatás kiadására vállalkozik. Mindez összhangban van Molnár Borbála szellemiségével, aki úgy vélte: nem kell a világot megváltani, mert az már megtörtént, „*igyekezzünk a' mi kitsiny környékünkben véghez vinni azt, a' mi töllünk kitelik*”.³³

Jegyzetek

¹ *Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Balassi Kiadó, Budapest, 1998. 108–109. o.*

² *Hász-Fehér Katalin: Molnár Borbála levelező társasága = Irodalomismeret, 1996. 1–2. szám*

³ *Weöres Sándor: Három veréb hat szemmel. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 229. o.*

⁴ „Sorsom rövid le-írása” részlete. In: *Barátságai vetélkedés, Kolozsvár, 1804.*

⁵ „A Sátor Allya Újhelyi Helvética confession lévő Szent Ekklésia Albumá”-nak adata, amelybe 1745 óta jegyezték be a keresztelezéseket, házasságkötéseket és a halottakat. (Továbbiakban: *Református anyakönyv*)

⁶ „Az ő életének igaz tüköre” részlete, amely Molnár Borbála Munkáji (1793) második darabjaként jelent meg.

⁷ „Sorsom rövid le-írása”-ban és az „Egy Szüléit 17 esztendőig nem látott, és az első találkozáskor általok meg-öletett katonának gyásztzimje” szerint.

⁸ Lásd részletesebben: *Martinák Jánosné: „A szívem van benne, és eszemnek gyöngye fénye”. In: Széphalom 20. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Sátoraljaújhely, 2010. 197–220. o.*

⁹ *Idézi: Gulyás József: Egy elfelejtett újhelyi költőről (Stentzel Dániel). = Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, 1928. január–március.*

¹⁰ *Református anyakönyv: 1793. jan.29: Szokera Nagy Jánost énekszóval eltemették.*

¹¹ Molnár Borbála Munkáji I–IV. Kassa, 1793–95.

¹² Édes Gergely életéről lásd: Cseh Gizella: Édes Gergely, az elfeledett mesterkedő = Zempléni Múzsza, 2010. 2. szám.

¹³ Magyar Hírmondó, 1794. május 9: Molnár Borbála kis cikkében elhatárolódott a kalózkidásóktól.

¹⁴ Szigetvári Iván: Gvadányi Helikoni Köre. In: Kisebb munkák, Budapest, 1927. 149–176. o.

¹⁵ Hász-Fehér Katalin: i. m.

¹⁶ In: Gvadányi József: Unalmas órákban vagy-is A hosszú téli estéken való időtöltés. Pozsony, 1795.

¹⁷ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái IX. kötet, Budapest, 1903. 178. o.

¹⁸ Idézi: Nagy Zsófia: Nőköltők Magyarországon 1790–1825. Kolozsvár, 2006. Kézirat, 29. o.

¹⁹ Gálos Rezső: Molnár Borbála elveszettnek hitt verses regénye = Irodalomtörténeti Közlemények, 1938.

²⁰ Mesterkedők. Antológia. Szerkesztette: Kovács Sándor Iván. Budapest, 1999. Benne Kerner Anna tanulmánya foglalkozik Molnár Borbálával, Sátoraljaújhely igazi Losárdi Zsuzsannájával.

²¹ Az újítók című írását Kovács Sándor Iván idézte, aki úgy vélte, hogy a metaforikus név Molnár Borbálát és Gyöngyössy Jánost takarta. Vö.: Weöres Sándor: i. m.

²² „...ez a poétriánk újhelyi... kit korunk asszonyírói közt mindig megkülönböztetéssel fog nevezni literatúránk, ötlet természet, szenvedés és az Édes Gergely vezérlései tevék verselővé...” Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. Eötvös Kiadó, Budapest, 2008. 49. o.

²³ Knapp Éva: Az elfátyolozott arckép. Zebegény, 2003. 42. o.

²⁴ Knapp Éva: i. m. 47. o.

²⁵ Miller Werther utánzata: „Szigvárt klostromi története” (Pozsony, 1787) címmel Barczafalvi Szabó Dávid fordításában a maga korában nagyon népszerű szentimentális olvasmány volt.

²⁶ Az Uránia 2–3. számában, 1794–95-ben jelent meg először.

²⁷ Alszeghy Zsolt: A magyar regény előzményei = Irodalomtörténet, 1938.

²⁸ Bíró Ferenc kifejezése i. m. 286.

²⁹ Idézte: Csorba Zoltán: Molnár Borbála költészete = Borsodi Művelődés, 1982. 69. o.

³⁰ Erdődy Sándor: Magyar hölgyek életrajzai 14. Pozsony–Budapest, év nélkül. 14. o.

³¹ Kazinczy Ferenc Édes Gergelyhez 1824. júl. 8. Kazinczy Ferenc levelezése, XIX. kötet, 4370. o.

³² L. Szabó Gizella hajdúbagosi ref. lelkipásztor szíves közlése.

³³ Levele Máté Jánosné, Ujfaly Krisztinához. Barátsági vetélkedés, Kolozsvár, 1804.

Tamás Edit

A Zempléni Múzsa szellemiségének történelmi és etnikai gyökerei

Vidékünkön a magyarság története a honfoglalás koráig nyúlik vissza. Mád, Tállya, Szencs a hagyomány s Anonymus révén a honfoglalás eseményéig vezet vissza nevét. A terület településhálózata döntően az Árpádok korában alakult ki, ekkor a terület nagyjából királyi birtok volt. Az itt megtelepedett nemzetségek közül megemlíthetjük az Abákat, központjuk Abaúj megye névadó települése, a 14. századig központja, Abaújvár. Bodrogolaszi és Felsőregmec román kori temploma nevezetes. Füzér vára már a tatárjárás előtt, Patak (Sárospatak és Sátoraljaújhely között) s Regéc vára az újjáépítés időszakában épült a 13. században. A Tolcsva nemzetség erőssége, Solymos vára (Komlóska határában) és Tokaj vára a 14. században épült. A települések zöme Árpád-kori alapítású, első írásos említésük ekkor történt.

Szent István szellemében a 12–13. században már idegen népek (hospesek, vendégek) érkeztek a területre. 1201-ben az olasz hospesek kiváltságot kaptak Imre királytól. Az adománylevél biztosította a vendégnépek szabad bíróválasztását, az öröklés terén saját szokásaik megőrzését és a királyi oltalmat. A tatárjárás után V. István megerősítette jogaikban a betelepülteket. Tokaj-Hegyalján három község neve őrzi a hospesek emlékét: Olaszliszka és Bodrogolaszi neve arra utal, hogy Magyarországon az újlatin nyelvet beszélőket olaszoknak nevezték. Tállya a vallon, ófrancia *taille* „irtvány” szóból származik. A vallon és itáliai területekről érkezők hozzájárultak a szőlőművelés magasabb szintű elterjesztéséhez.

Az Anjou-királyok alatt békésen fejlődött a terület, bővült a településhálózat, megkezdődött a nemesfémányászat (Telkibánya). A szőlőművelés nagyobb arányú elterjedése is erre az időszakra esett. (Abaújszántó szőlőiról már a 13. században írtak.) Fellendült a kereskedelmi forgalom a Hernád völgyében, Kassán és a Szepességen át Lengyelország irányába. A Hunyadi-Jagello korban a Hegyalja már neves bortermő vidéknek számított. A gyarapodó települések között a népesebbek mezővárosok: Abaújszántó, Tarcfal.

A 16. század alapvető változásokat hozott a lakosság életében. A terület vallási és nemzetiségi egysége felbomlott. A római katolikus egyház megreformálásaként indult mozgalom a protestáns egyházak kialakulásához és 16. századi jelentős térnyerésükhöz vezetett. A reformáció első terjesztői és támogatói (Perényi Péter) közül többen köthetők vidékünkhez. A zempléni terület a 16. század közepére egyértelműen a reformáció mellé állt. A reformáció az anyanyelv és az iskolahálózat fejlesztője, a rendi ellenállás eszmei bázisa.

A népességtörténet másik fontos folyamatokat elindító változását a török kori harcok, az ország politikai széttagoaltsága eredményezte. Vidékünk nem tartozott a hódoltság területéhez, mégis a török korban falvak sora pusztult el. A települések egy része időlegesen

11

íz éves a Zempléni Múzsza

néptelenedett el, néhány év, évtized múltán újratelepült. A falvak egy részébe újra magyar lakosok kerültek, másokba nemzetiségek. A 16–17. században megkezdődött az északról, keletről érkező görögkeleti ruszinok spontán bevándorlása. Elnéptelenedett falvak egészét telepítették újra, illetve töredéknyi lakosság érkezett a megfogyatkozott lélekszámú településekre. Komlósán már a 16. században megjelentek, a 17. században már az egész falut benépesítették. Az erdőmunkával foglalkozó, egészében ruszinok lakta falvak a Zempléni-hegységben jöttek létre, a lakosság töredékét alkották a hegyaljai falvakban. Előbbiekben sikerült megőrizni nyelvüket, utóbbiakban csak vallásuk jelzi betelepülő mivoltukat. A 17–18. században görögkeleti közösségeik fokozatosan ismerték el Róma főségét, s lettek görög katolikussá a munkácsi püspök fősége alatt.

A 17. század a szőlőkultúra, a borkereskedelem kiemelkedő évszázada Hegyalján. A török hódítás után fellendült a vidék szőlőtermelése, hatalmas méretű a borkereskedelem Lengyelország felé. Az állandó és stabil piac révén a 17. században vette fel mai arculatát Hegyalja. A termelés felfutása, a kereskedelem lehetőségei eredményezték az idegen tulajdonok létrejöttét és a kereskedők idevándorlását. Ekkor, a 17. század második felében érkeztek Tokajba a görög kereskedők. Tehetős közösségük emléke a 18. század végén épült görögkeleti templom.

A 17. század az emberek s a vallás kapcsolatában hasonlóan mozgalmas éveket hozott, mint az előző. A Habsburg államra és a katolikus hierarchiára támaszkodva megkezdődött a katolikus megújulás, a főrendi társadalom vallást változtatott. Őket követve a 17–18. században falvak sora tért vissza katolikus hitére. A 17. században az erőszakot sem nélkülöző protestánsüldözések (gályarabság), templomelfoglalások, iskola bezárások után a 18. században erőszakmentesen folytatódott a folyamat. A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc időszakában valósult meg csupán valódi toleráns valláspolitikai. A fejedelem véget vetett a hitvitáknak és a gyűlölködéseknek. Megtiltotta az erőszakos fellépést, biztosították a vallás szabad gyakorlását, a településeken a templomot a többségben lévők kapták.

A török kori harcok elmúltával, a szabadságharc után fő feladat az ország elnéptelenedett területeinek benépesítése lett. Ennek folyamatában jelentős szerepet kaptak a nemzetiségek, megváltoztatva a terület falvainak nemzetiségi és vallási összetételét. A katolikus egyház megerősítését szolgálta a katolikus német falvak létrehozása vidékünkön. Ugyancsak a katolikus lakosság jelenlétét növelte az északi területek szlovákságának spontán, illetve szervezett betelepítése. Megjelenésük leggyakrabban az ipari vállalkozásokhoz, üveghutákhoz kapcsolódott. 1698-ban a II. Rákóczi Ferenc által alapított Regéci Huta munkásai érkeztek először a területre. A falu benépesítése a 18. században is folytatódott. Szintén magánföldesúri telepítések köthetők a Károlyi-családhoz: Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta újonnan létesült szlovák település, míg Füzér, Füzérkajata, Hollóháza korábban elpusztult portái újultak meg. A 18. században folytatódott, sőt ekkor a legnagyobb arányú a ruszin lakosság spontán bevándorlása a területre: Komlóska mellett Baskó, Mikóháza, Filkeháza, Rudabányácska.

A németek szervezett magánföldesúri vagy állami betelepítések útján érkeztek hazánkba. A magyar köznyelvben a 18. századi német telepítésekkel érkezettek közös szóval sváboknak nevezik. Ennek oka, hogy a bevándorolt parasztok jó része a sváb tartományokból származott. A svábok két hullámban érkeztek. Az első Trautson herceg magánföldesúri vállalkozása volt 1750 körül: Rátka, Herceggút és Károlyfalva települt ekkor. A máso-

dik hullám II. József idejében állami birtokokra történt: Rátka, Józseffalva (Sárospatak), Hosszúláz (Sátoraljaújhely), Sima, Huszház (Abaújszántó), Marczinfalva (Abaújszántó). Az első hullámban érkezettek megőrizték nyelvüket, míg a később érkezett kisebb, jobbára mezővárosok közvetlen közelébe telepített résztvevői hamarabb beolvadtak környezetükbe. Az elpusztult falvak egy része a 18. század elején magyar lakossággal települt újjá: Füzérradvány, Füzérkomlós, Kovácsvágás, Pálháza, Pusztafalu, Szegilong, Szegi.

A 18. század végén az ország népességéről, a népesség jogi állapotáról a II. József-kori népszámlálás (1784–87) nyújtott – történelmünk során először – hiteles adatokat. A természetes szaporodás, a bevándorlás és a telepítések következményeként megnövekedett a lakosság száma a vizsgált területen. A 18. század végén a terület Zemplén megyéhez tartozó részének 41 ezer lakosa volt, az átlagos településnagyság 1465 fő/település.¹ A vizsgált zempléni terület a megye legsűrűbben lakott vidéke, itt vannak a legnépesebb települések, a megye népességének 20%-a. A terület legnépesebb települései Tokaj-Hegyalja mezővárosai, a falvak sorából Monok (1886) emelkedett ki; Szerencs (1571), Olaszliszka (1678), Megyaszó (1877), Tolcsva (2220), Tarcal (2786), Tokaj (2957), Mád (3486), Sárospatak (3783). A megyeszékhelyet, Sátoraljaújhelyt (4037) megelőzi, s így a megye legnépesebb települése Tállya (4393).

A 18. század végéről már egyházi adatok is rendelkezésre állnak. A 16–17. században döntően református terület vallási megoszlásában alapvető elmozdulás történt. Felére esett vissza az ellenreformáció és a betelepítések hatására a reformátusok aránya, de kb. 40% arányukkal még mindig a terület lakosságának többségét ők alkották. A népes mezővárosok közül Sárospatakon a lakosság kétharmadát alkotva legnagyobb (2800 fő) közösségüket találjuk 1776-ban. Megyaszó (1800 fő) lakosságának 96%-át, Olaszliszkanak, Szerencsnek, Erdőbényének, Göncnek 50%-át alkották 1776-ban. Tolcsván, Tokajban, Mádon, Tállyán, Sátoraljaújhelyben már kisebbségbe kerültek népes közösségeik. A római katolikusok száma megközelítette a reformátusokét, arányuk 38% körüli. Legnagyobb közösségük Tállyán (2848 fő – 64%), Mádon (1840 fő – 53%), Sátoraljaújhelyben (1708 fő – 42%), Abaújszántón (1479 fő – 55%), Tokajban (1103 fő – 40%), Monokon (1074 fő – 57%) volt. Egészében katolikus falvak a sváb és a huta települések 1786-ban. Legnagyobb görög katolikus közösség Sátoraljaújhelyben alakult ki, ahol a lakosság harmadát alkották 1277 fővel. A mezővárosok közül Tolcsva (541 fő – 24%), Sárospatak (528 fő – 14%) és Tokaj (454 fő – 15%) közössége említhetők és a többségi ruszin falvak. A Tokajba betelepült görög kereskedők 33 fős görög keleti közösséget alkottak 1785-ben. Elenyésző (2%) az evangélikusok aránya a területen. Csupán néhány mezővárosban van népesebb közösségük: Tállyán (344 – 7,8%), Abaújszántón (319 – 12%), Sátoraljaújhelyben (138 – 3,4%), Tokajban (120 – 4%), Tolcsván (103 – 4,6%); a falvak sorában Monokon említhető (97 fő).

A borkereskedelem lehetősége vonzotta Tokaj-Hegyaljára a zsidóságot. 1786-ban frissen bevándorolt közösségük már a lakosság 4%-át alkotta, a települések 2/3-ában jelen voltak. A mezővárosok bevándorlásuk első állomásai. Legnépesebb közösségeik: Sátoraljaújhely: 292, Tolcsva 288, Mád 259, Bodrogkeresztúr 256, Abaújszántó 191, Tarcal 107 fő.

Fél évszázad múltán, a 19. század közepén Fényes Elek munkájából részletes képet kapunk a terület lakosságáról. Legszembeötlőbb a magyarosodás folyamata. 80-100 év alatt a szörványként betelepült nemzetiségek legnagyobb része beolvadt a magyar-

111 éves a Zempléni Múzsza

ságba. Leginkább a hegyaljai falvakban megtelepült töredéknyi ruszinság tűnt így el, de kisebb német közösségek is gyorsan beolvadtak. A vegyes lakosságú települések között ruszin–magyarként szerepelt Bekecs, Mikóháza, Rudabányácska. Szlovák–magyar: Füzér, Kéked. Magyar–ruszin–német: Abaújszántó. Magyar–német: Károlyfalva. Magyar–ruszin–szlovák: Sátoraljaújhely, Vitány. Német települések: Trautsonfalva–Hercegkút, Rátka, Hosszúláz. Szlovák települések: Közép-, Ó- és Újhuta, Hollóháza, Prédahegy- vagy Vágáshuta, Sompataki Kis- és Nagyhuta, Kisbányácska–Széphalom. Ruszin települések: Baskó, Filkeháza, Komlóska, Mogyoróska.

1869-ben az első magyarországi népszámlálás idején a vizsgált terület legnépesebb települései hagyományosan a történelmileg jelentős borkereskedő mezővárosok: Olaszliszka: 2368, Megyaszó: 2495, Tarcal: 2920, Tolcsva: 3201, Mád: 3779, Gönc: 3922, Tállya: 3997, Abaújszántó: 4589, Tokaj: 5012, Sárospatak: 7258 (ekkor még két különálló mezőváros Sáros-Kispatak és Sáros-Nagypatak), Sátoraljaújhely: 9946. A társadalmi-gazdasági változások eredményeként Zemplén megye székhelye, Sátoraljaújhely gyorsabban fejlődött a megye többi településénél, s vált a legnépesebbé.

Tíz év múltával, 1880-ban, kevesebben éltek a területen. A szembeötlő népességcsökkenésben szerepet játszott az 1872–73. évi kolerajárvány pusztítása. A települések jelentős része veszített népességéből, kivételt csupán néhány falu jelentett. Fogó népességek Tokaj-Hegyalja mezővárosai is, Szerencs és Tarcal kivételével. A megyeszékhely, Sátoraljaújhely (11669 fő) népességnövekedése folytatódott, bár veszített intenzitásából. A demográfiai robbanást megelőzően a települések jelentős részének népességminimumát 1869-ben, illetve 1880-ban regisztrálhattuk.² Ezzel szemben néhányának népességszám maximuma esett 1869-re, mutatva 19. majd 20. századi fokozatos térszűkítést, gazdasági, társadalmi jelentőségének hanyatlását.

A 19. század utolsó harmadától érezhető társadalmi-gazdasági változások jelentős hatással voltak a népesedési folyamatokra. Ezeket a halandóság tartós és gyors csökkenése indította el (csökkent a csecsemőhalandóság, nőtt a várható élettartam). Ugyanannyi gyermek született, s már nagyobb az esélyük arra, hogy fel is nőnek. Ugrásszerű a természetes szaporodás növekedése, ezért ez a szakasz a demográfiai robbanás elnevezést kapta. A bő gyermekáldás, a telki állomány elaprózódása, a létbizonytalanság (az idénymunkák, a napszámos munkák nem nyújtanak egész évben jövedelmet), a gazdasági válság új lehetőségek keresésére ösztönözte az embereket. A megoldást sokan a tengerentúlon remélték. Az 1880-as évektől egyre nagyobb szerepet kapott Magyarországon a kivándorlás, amelynek góca az északi területekről húzódtott egyre délre, s jelent meg területünkön is.

1880-at követően folyamatosan növelte népességét térségünk. A növekedés folyamatát a századforduló kivándorlása és az első világháború népességvesztése sem törte meg. A terület népességszám maximumát 1941-ben érte el, a második világháború pusztításai, a lakosságcsere és a deportálások következtében 1949-re csökkent. 1960-ra újra – az országos tendenciákkal párhuzamosan – növekedett a terület népessége. Ezt követően azonban folyamatos a csökkenés, különösen 1980 és 1990 között jelentős arányú. A csökkenés folyamata, az utolsó, a 2001-es népszámlálás adatainak tükrében úgy tűnik, megállíthatatlanul folytatódik.

A 19. század közepétől a megye legnépesebb településének számító megyeszékhely, Sátoraljaújhely 1920-ig folyamatosan és dinamikusan növelte népességszámát. Különö-

sen nagyarányú volt ez a növekedés 1890 és 1910 között. A trianoni határrendezést követően jelentősen visszaesett a település lélekszáma már 1930-ra (1920-ban: 21641 fő, a népesség maximuma, 1930-ban: 18972 fő). 1949-ig folytatódott ez a népességcsökkenés (15592 fő), 1960-tól 1980-ig megfordult a tendencia, s növekvő lélekszámúvá vált a város (1980-ban: 20296 fő). Sajnos az elmúlt 20-25 esztendőben folyamatosan csökken a lakosság „Zemplén fővárosában”.

A terület második legnépesebb települése Sárospatak. A 20. században hullámzó a népességszáma, dinamikus növekedések, csökkenések váltakoznak. 1990-ben érte el népességének maximumát 15212 fővel. Ezt követően csökkenő lélekszámú a város. A terület legismertebb városa, Tokaj népességszáma 1880-at követően 1941-ig növekedett. Ekkor érte el maximumát 5903 fővel. A második világháború után 1990-ig folyamatosan csökkent az itt élők száma, majd tíz esztendő alatt közel 300 fővel nőtt. Szerencs 1869-től folyamatosan növekvő, gyarapodó település. 1990-ben érte el népességének maximumát 10705 fővel, ezt követően csökkenő tendencia figyelhető meg itt is.

Egykori dicső történelmének a polgári fejlődés, a demográfiai robbanás időszakában, a századfordulón mond végső búcsút számos történelmi mezőváros. Legjobb példa erre Tállya, a megye korábban legnépesebb városa. A vizsgált területen ez a település az egyedüli, amely népességszámának maximumát a II. József-féle népszámlálás idején érte el, s minimumát – legutóbb – 2001-ben. A stagnáló-csökkenő tendenciák után 1960–70-et követően egyre gyorsuló ütemben veszítették el népességük jelentős részét az egykori mezővárosok, és süllyedtek napjainkra a közepes lélekszámú falvaink sorába.

A falvak népességtörténetében az elmúlt száz esztendőben a negatív tendenciák a meghatározóak, egyre gyorsuló ütemben csökkenő lakosságszámok jellemzőek. Egy kivétel akad, Pálháza. 1990-ben érte el népességszámának maximumát 1195 fővel, s 2006-ban a városok sorába emelkedett.

A terület vallási megoszlásában a 20. században is alapvető változások következtek be. Római katolikus, református, görög katolikus közösségek jobbra vegyesen alkotják ma a települések lakosságát. A korábban jelenlévő evangélikusság szinte teljesen eltűnt a területről, csupán Sárospatakon (37 fő), Sátoraljaújhelyben (69 fő), Szerencsen (30 fő), Tállyán (34 fő), Tokajban (28 fő) tűnnek fel. Az izraelita vallásúak teljes egészében eltűntek a területről, csupán Sátoraljaújhelyben, Sárospatakon említhetjük őket 6-6 fővel. 2001-ben új kategóriák is megjelentek a népszámlálás alkalmával: nem tartozik felekezethez, nem kíván válaszolni, „besorolást” is lehetett választani, igaz csak kevesen jelölték meg utóbbi kategóriákat. A kivételek közé tartozik Sárospatak, Sátoraljaújhely és Szerencs, ahol a lakosság több mint 10%-a választott ezek közül a kategóriák közül. A terület döntően római katolikus többségű, a települések nagy részében arányuk meghaladja az 50%-ot. A reformátusoké a többség Füzérkajátán, Kovácsvágáson, Megyaszón, Pusztafaluban, Simán, ahol a lakosságának több mint felét alkotják. A ruszin eredetű falvak zártságuk révén megőrizték egyöntetű görög katolikus többségüket (Alsóregmec, Baskó, Komlóaska, Mogyoróska).

A statisztikában ugyan későn, 1893-ban, de a népesség-összeírásokban már a 18. században megjelentek a cigányok. A 18–19. században rendkívül intenzív a bevándorlásuk. 1893-ban az ország 7962 településén éltek, Sátoraljaújhely (117 fő, a lakosság 0,9%-a) és Makkoshotyka szerepelt e kimutatásban. Utóbbi helyen a lakosság 19%-át alkotta a már ekkor is jelentős, 88 fős közösségük, döntően magyar nyelvűek.

10 íz éves a Zempléni Múzsza

A 2001-es népszámlálás a törvény által elismert 13 nemzetiség mindegyikét megtalálta területünkön, többségüket említésszerűen egy-egy fővel. A nemzetiséghez tartozók közül a cigányság a legnépesebb, 44 településen van jelen: pl. Monok (126 fő), Kovácsvágás (128 fő), Szerencs (149 fő), Tolcsva (156 fő), Mezőzombor (324 fő), Olaszliszka (343 fő), Sárospatak (391 fő), Makkoshotyka (488 fő), Megyaszó (581 fő), Sátoraljaújhely (1131 fő). Fiatalos korstruktúrájú, növekvő lélekszámú közösségeket alkotnak a falvakban, városokban egyaránt.

A német nemzetiség őrzi leginkább nemzetiségét, kulturális kötődését (Herceggúton 348, Rátkán 236, Sárospatakon 86, Sátoraljaújhelyen 84, Szerencsen 12 fő). Sárospatakon a bevándorlók, Sátoraljaújhely esetében Károlyfalva városhoz való csatolása jelenik meg a statisztikában. A ruszinság csupán Komlósán jelenik meg említhető arányban, illetve a faluból Tolcsvára költözöttek őrzik identitásukat (Komlóska 60, Tolcsva 23 fő). A szlovák eredetű népesség töredéke jelenik meg a statisztikában (Füzér 34, Hollóháza 44, Sátoraljaújhely 126 fő). A nemzetiségi kötődések a valóságban sokkal erősebbek a statisztika által mutatott számoknál.

Napjaink szerteágazó történelmi kutatásai kedvelt célterülete Zemplén. Számos önálló kötet, publikáció jelenik meg évente az itteni falvakról, városokról. Napjaink folyamatai is érdekes kutatási témákat adnak demográfusoknak, szociológusoknak, a gazdasági folyamatokat nyomon követőknek egyaránt.

(Elhangzott a „Zempléni Múzsza szellemiségének történeti alapjai” című, a folyóirat alapításának tízedik évfordulója alkalmából rendezett szakmai konferencián, 2010. szeptember 24-én Sárospatakon, a Múzsák Templomában.)

Jegyzetek

¹ Az átlagos településnagyság Zemplén megyében: 476,7 fő/település.

² Az 1869 és 2001 közötti adatokból kiválasztva, nem számolva az ezt megelőző II. József-féle népszámlálással és népesség-összeírásokkal.

Takács Ádám

A kultúra helye

A Zempléni Múzsában „szellemi alapokról”

Egy társadalomtudományos és kulturális folyóirat esetében „szellemi alapokról” beszélni meglehetősen kockázattal jár. Ez a megfogalmazás ugyanis azt sugallhatja, hogy a folyóirat irányultsága vagy szerkesztőinek gondolkodásmódja valamilyen egységes ideológiai álláspontot képvisel. Ha azonban nem így áll a dolog – s a Zempléni Múzsában esetében kétségtelenül ez a helyzet –, akkor a szóban forgó meghatározással kapcsolatban körültekintő fogalmazásra és témakijelölésre van szükség. „Szellem” és „alap” igen veretes, mindenekelőtt filozófiai hagyománnyal rendelkező fogalmak, amelyek talán csak retorikai használatukban engedik meg a kontextustól független használatot. Így aztán „szellemi alapokról” beszélni egy tíz éve létező, sárospataki jegyzésű folyóirat esetében rövid távon megbocsátható, különösen, ha ezt a szóhasználatot a tízéves évforduló ünnepi lelkesültsége hatja át, hosszú távon azonban olyan nagyzási hóbortnak tűnik, amely csak a provincializmusra jellemző. Azért, hogy ne essünk ebbe a hibába, de a témát mégse mellőzzük, kerülőútra lesz szükségünk.

Szellemi alapok helyett természetesen beszélhetnénk „szellemi hagyományról”. De ha ezt nem vagy legalábbis csak áttételesen tesszük, az nem csak azért van, mert nem akarjuk azok kenyerét elvenni, akik a Zempléni Múzsában kapcsán konkrét szellemi örökségekre mutatnak rá. Motivációs tényező az is, hogy minden jel szerint a „hagyomány”, „tradíció” vagy „örökség” fogalmain túl is találhatunk alapvető meghatározásokat, amelyek segítségünkre lehetnek abban, hogy a Zempléni Múzsában szellemi alapállásáról és erőforrásairól számot adhassunk. Röviden: annak a tevékenységnek a „szellemi alapjai”, amelyet egy ilyen folyóirat célkitűzései és hagyományai, megvalósítása és eredményei kijelölnek, olyan fogalmi tartományra utalnak, amelynek első helyén bizonyosan a „kultúra” kifejezés áll.

Látunk kell azonban, hogy ezzel a helyzettel nem vált sokkal könnyebbé. Mindenki, aki valamilyen módon már beleértette magát a „kultúra” vizsgálatába tudhatja, hogy ennek a fogalomnak a szabatos definíciója szinte lehetetlen. E definíciós nehézség legalább három alapvető tényezőre vezethető vissza, amelyek maguk is történeti és kulturális kontextusoktól függően hozták létre a „kultúra” kifejezés kiküszöbölhetetlen heterogenitását. Az első szempont fogalomtörténeti. Ennek megvilágításában az Otto Brunner, Werner Conze és Reinhart Koselleck által szerkesztett *Történeti alapfogalmak lexikona* lehet segítségünkre, amelynek közel száz oldalas „Kultúra, civilizáció” szócikkét Jörn Fisch írta.¹ Noha e ponton nincs módunk arra, hogy ezeket az elemzéseket akár csak kivonatszerűen ismertessünk, annyit Fisch nyomán kiemelhetünk, hogy a „kultúra” kifejezést a latin „colere” (művelni, gondozni, ápolni) kifejezésből vette át valamennyi európai nyelv, s fejlődésük igencsak sajátos jegyeket mutat. Ennek egyik oka az, hogy a szó a tudományos nyelvből kerül át a köznyelvbe, s ez nyelvenként és országonként eltérő jelentésmódo-

11. évszázad a Zempléni Múzsza

sulásokhoz vezet. Döntő jelentőségű az is, hogy a „kultúra” főnévi használatban mint az emberiség vagy a társadalom műveltségi állapotának megnevezése csak a 18. századtól terjed el, addig csak „valaminek a kultúrája” lehetett szó. Ezzel viszont ez az elterjedés maga is műveltségi és társadalomfejlődési tényezők függvénye marad. Az eltérések egy másik forrása abban keresendő, hogy a kultúra kifejezés jellemzően együtt jár a „civilizált, civilizálni”, később a „civilizáció” kifejezésekkel, s ez nyelvenként eltérő jelentéseket társít a kultúra fogalmához. A németben ráadásul még ehhez a „Bildung” kifejezés is járul, amely angolra vagy franciára lefordíthatatlan módon nevezi meg a szellemi műveltség és művelődés állapotát.

A kultúrafogalom sokféleségének másik aspektusa eszme- és társadalomtörténeti jellegű. Egy tanulmányában Márkus György mutat rá arra, hogy az európai modernitás kulturális felfogását tudathasadásos állapot jellemzi. A kultúra fogalma két egymástól jól elkülöníthető értelemben kerül használatba, amelyek egyúttal két különböző társadalmi-kulturális dimenzióra is utalnak: egy antropológiai és egy értékhangsúlyos dimenzióra.² Antropológiai szempontból kulturálisnak tekinthető az ember valamennyi nem biológiailag rögzült magatartása, illetve az ennek eredményeképpen létrejövő szimbolikus jelentések és értékek összessége. Ebben az értelemben kulturálisnak nevezhető mindaz, ami „lehetővé teszi az embereknek, hogy egyazon életvilágban éljenek, amelyet lényegében egységesen értelmeznek, és amelyben úgy képesek tevékenykedni, hogy tetteik egymás számára kölcsönösen érthetőek legyenek”.³ A kultúra értékhangsúlyos felfogása ezzel szemben jelentősen leszűkíti ezt a szimbolikus dimenziót. Itt már csak az számít kulturálisan minősíthető tevékenységnek, illetve jelentésnek, amely az ún. „magas” kultúra szférájában, mindenekelőtt a művészetekben és tudományokban születik meg. A kultúra e két alapvető meghatározása s az ehhez köthető gyakorlatok egyaránt áthatják a modern társadalmakat, s ez a kultúra definíció nehézségének egyik fő forrása.

A kultúra definíciós nehézségeinek harmadik jellemzője abból a már említett tényből fakad, hogy a szó eredetileg tudományos jellegű, s innen került át a köznyelvi használatba. Ez a tény ugyanis a különféle szaktudományos definíciók és használatok jelentős eltéréseit is előrejelzi már. S valóban: a kultúra kifejezés 20. századi filozófiai, történettudományos, szociológiai, antropológiai meghatározásai között legalább annyi az eltérés, mint az átfedés, amely az egyes területeken kutatókat újabb és újabb definíciók létrehozására sarkallja. Riasztó példa, hogy egy az 1950-es évek elején publikált antropológiai definíciós vállalkozás is már hat csoportba osztva több mint 150 kultúrafogalmat konstataál.⁴

A definíciós kérdések terepéről való továbblépés egyik lehetősége az lehet, ha a kultúrát nem jelentése, hanem gyakorlata alapján vizsgáljuk.⁵ Más szóval ahhoz, hogy a kultúrát valamilyen értelemben „szellemi alapnak” vehessük, gyakorlatában, használatában és nem definíciója szerint kell vizsgálnunk. Felmerülhet ugyanakkor, hogy ezzel az eljárással is inkább távolodunk saját témánktól – vagyis egy helyi kulturális vállalkozás, a *Zempléni Múzsza* szellemi bázisának kérdéséről –, mintsem pontos megfogalmazásához közelednénk. Hiszen a kulturális gyakorlatok kapcsán ma forgalomban lévő divatos elképzelések világossá teszik, hogy a kultúra terepén a „globalizáció” kérdése megkerülhetetlen. Noha ennek az írásnak nem lehet célja, hogy a globalizáció kérdését akárcsak nagy vonalakban felvesse, egy megjegyzés talán megkockáztatható. Azok a kutatások, amelyek ma konkrétan és részletekbe-menően elemzik a globális gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatok hatásait, nem győzik hangsúlyozni, hogy itt a helyi használatok, módosítások,

átalakítások legalább annyira döntő módon esnek latba, mint az általános tendenciák.⁶ Az egyik alapvető kérdés éppen az, hogy miképpen érvényesül világméretben ugyanaz mindig másként. Ez a kérdés pedig a kultúra területén kiváltképpen erőteljesen jelentkezik, hiszen a helyi kultúra valamilyen mértékben mindig már jelen van, mire a globális hatások működésbe lépnek. Egyszóval tagadhatatlan, hogy nem csupán helyi, de globális kultúra is van, ez azonban mit sem változtat a tényen, hogy minden kulturális gyakorlat vagy használat alapvetően helyekhez kötött.

Azt lehetne mondani, hogy ami a kultúrában univerzálisnak bizonyul, az éppen az, ami benne nem tisztán kulturális természetű. A gazdasági vagy használati értékről van itt szó, illetve ennek kiaknázási technikájáról, a marketingről. Noha ez utóbbiak globális folyamatokat és sztenderdeket érvényesítenek, szinte semmit sem mondanak a dolgok, események „kulturális értékéről”. Jó példa erre, hogy miközben lehetséges egy McDonald's hamburger árát figyelembe véve globális összehasonlításokat tenni az egyes országok életszínvonala között, ugyanezt az összehasonlítást már lehetetlen elvégezni egy könyv, mozijegy vagy üveg bor árait alapul véve. S ennek nem csupán az az oka, hogy ez utóbbiak „használatát” jobban függ hagyományoktól, körülményektől és személyes preferenciáktól, de az is, hogy ezek a tárgyak olyan kulturális területekre és tevékenységekre utalnak, amelyek egymással közös nevezőre nem feltétlenül hozható jelentések, értékek és élmények terepe. A kulturális érték nem tisztán számszerűsíthető, mert nem csupán használati és gazdasági értéke, hanem mindenekelőtt önértéke és helyi értéke van. A kultúra mint gyakorlat időtől és helytől, hagyományoktól és körülményektől és nem utolsósorban egyének gyakorlataitól függ.

A kultúrának mint ön- és helyi érték képző gyakorlatnak a meghatározásával bizonyosan közelebb kerültünk a „szellemi alapok” kérdéséhez. Még egy lépés azonban szükséges ahhoz, hogy itt ne csupán általában a kultúra önértékéről és gyakorlatairól, de konkrétan a *Zempléni Múzsa* folyóirathoz köthető kulturális gyakorlatról essék szó. Az alábbi megfontolások segítségünkre lehetnek ennek a lépésnek a megtételéhez.

A kultúrának mint önmagában álló értékek terepének az elmélete a múlt század újkantiánus német filozófiájában fogalmazódott meg először a maga teljes horderejében. Itt mindenekelőtt Henrich Rickertre kell utalni, aki nem csupán „kultúrtudományok” néven határozza meg az emberi és társadalmi valóságot kutató tudományokat, de kimutatja, hogy maga a kultúra csak olyan másra vissza nem vezethető értékek és érvényességek összességéként értelmezhető, melyek elválaszthatatlanok az emberi tevékenységtől.⁷ Ennek kapcsán pedig a következő tényt érdemes figyelembe venni: annak a tudósnak a munkássága, akinek neve összefonódott Sárospatak legújabb kori kultúrájával, „a pataki szellemmel” – Újszászy Kálmánról van szó –, és akinek örökségét, a népfőiskolai mozgalmon keresztül a *Zempléni Múzsa* minden tekintetben vállalja, a Rickert tárgyelméletéről és kultúrafelfogásáról szóló művel kezdődött.⁸ Ennek tudatában nem csodálkozhatunk, hogy Újszászy szellemi irányultságát alapvetően meghatározza a kultúra önértékként való felfogása, mely egyéni és közösségi közvetítés és szerepvállalás által jön életre. „Kultúra és nemzet” című 1936-ban megjelent tanulmányában már így fogalmaz: „Az, hogy nemzet legyen, hogy a kultúra, a szellem történjék, az egyedül rajtunk, a személyeken fordul meg”.⁹ Újszászy elképzeléseit az 1938-as *A falunvelés szellemi alapjai* című munka fejleszti önálló kultúrafelfogássá.¹⁰ A mű alapvető állítása, hogy a kultúra csak olyan „szellemi rendszerként” fogható fel, amely különféle – immanens és transzcen-

10. évfolyam a Zempléni Múzsza

dens – emberi viszonyulások és gyakorlatok folyamánként léteznek. A kultúra ennyiben szemben áll a „civilizáció” fogalmával, mely Újszászy szerint a szellem keretek nélküli mozgását jelenti.¹¹ Szintén fontos megállapítás, hogy a kultúra elválaszthatatlan a nemzet fogalmától. Ez utóbbit azonban Újszászy megkülönbözteti mind a „nép”, mind a „faj” fogalmától, amennyiben az elsőt politikai, a másodikat biológiai meghatározásnak tekint. A nemzet ezzel szemben a kultúra olyan „testet öltése”, amely csakis közösségi formákban és viszonyulásokban létezik.¹² E formák egyúttal mindig szigorúan helyhez kötöttek. Újszászy a „falu” és „város” elemzésével mutat rá arra, hogy a kulturális viszonyulások eltérő típusai – értékkülönbség nélkül – településviszonyok függvénye.¹³ Mindez pedig összességében oda vezet, hogy a kultúra a közösség, a közösség pedig a hely fogalmával áll szerves összefüggésben.

Újszászy Kálmánt követve a helyhez kötött és helyi erőforrásokból táplálkozó kulturális értékteremtés gyakorlatában valódi szellemi alapokra bukkanhatunk. Nem kétséges, hogy a *Zempléni Múzsza* ötlete és működése a kultúra iránti ilyen fogékonyságon, e fogékonyság közösségképző erején és az ebből fakadó tevékenység igényén nyugszik. Ráadásul mindez olyan helyi hagyományokból táplálkozik, melynek egyik alapvető belátása éppen a kultúra és a hely összefüggésének felismerésében áll.

Záró gondolat: Márkus György arra figyelmeztet, hogy a jelen korunkban – amelyet ma sokan globalizálnak neveznek – a kulturális önérték fogalma felszámolódik.¹⁴ Ennek alapján akár jogos lehetne a következtetés, hogy a *Zempléni Múzsát* anakronisztikus képződménynek tekintsük. Ám Márkus azt is világossá teszi, hogy korunkban „a magas kultúra gondolata továbbél az ezt alkotó gyakorlatokban”.¹⁵ Így aztán, ha konstatáljuk, hogy a *Zempléni Múzsának* nevezett gyakorlat már jó ideje – legalább tíz éve – követeli meg a figyelmet, akkor ez talán azért van, mert megint csak nem történt más, mint az, hogy a helyi értékek revánsot vettek a globális tendenciákon.

(Elhangzott a „Zempléni Múzsza szellemiségének történeti alapjai” című, a folyóirat alapításának tizedik évfordulója alkalmából rendezett szakmai konferencián, 2010. szeptember 24-én Sárospatakon, a Múzsák Templomában.)

Jegyzetek

¹ Vö.: Jörn Fisch: „Zivilisation, Kultur“, in: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (szerk.: O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck), Bd. 7. Klett-Cotta, Stuttgart, 1992. 679–774. o. E kérdéshez lásd még, Márkus György: *A kultúra: egy fogalom keletkezése és tartalma*, in: uő: *Kultúra és modernitás, T-Twins – Lukács Archívum, Budapest, 1992. 9–41. o.*

² Márkus György: *A kultúra társadalma: a kulturális modernitás konstitúciója*, in: uő: *Kultúra és modernitás, i. m. 68–69. o.*

³ Uo. 68. o.

⁴ Alfred Kroeber – Clyde Kluckhohn: *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions, Papers of Peabody Museum, Cambridge, 1952.*

⁵ Egy ilyen értelmezéshez lásd: Zygmund Bauman: *Culture as Praxis, Routledge, London, 1973.*

⁶ Lásd például: Saskia Sassen: *Territory, Authority, Rights. From Medieval to Global Assemblages*, Princeton University Press, 2006; *Globalisation: Studies in Anthropology* (szerk.: Thomas H. Eriksen), Pluto Press, London, 2003.

⁷ Vö.: Henrich Rickert: *Kultúrtudomány és természettudomány*, Franklin Társulat, Budapest, 1924. Újra kiadva: *Történetelmélet II.* (szerk.: Gyurgyák János – Kisantal Tamás), Osiris Kiadó, 2006. 193–268. o.

⁸ Újszászy Kálmán: *A tárgy problémája Rickert ismeretelméletében*, Sárospatak, 1932. Újszászy Kálmán pályaképéhez és kultúrafelfogásához lásd a Zempléni Múzsában megjelent két tanulmányt: Orosz István: *A debreceni és sárospataki falukutatás = 2004. 2. szám*; Takács Ádám: *Újszászy Kálmán és a filozófia = 2003. 1. szám*.

⁹ Újszászy Kálmán: *Kultúra és nemzet*, in: *Újszászy Kálmán emlékkönyv* (szerk. Balassa Iván, Kovács Dániel, Szentimrei Mihály), Széphalom 8. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Szabad Tér Kiadó, Budapest–Sárospatak, 1996. 202. o.

¹⁰ Újszászy Kálmán: *A falunevelés szellemi alapjai*, Sárospatak, 1938.

¹¹ Uo. 28. o.

¹² Uo. 30–40. o.

¹³ Uo. 47–60. o.

¹⁴ Márkus György: *A kultúra társadalma: a kulturális modernitás konstitúciója*, i. m. 87. o.

¹⁵ Uo. 88. o.

Stark István

Ugrai János

Szellemi egérutakon

*A Zempléni Múzsza neveléstörténeti hagyományai,
avagy a túlélés rejtélye Sárospatakon*

Szinte minden tényező az ellen szólt, hogy Sárospatak évszázadokon át megtartsa szellemi centrum státusát a vidék Magyarországon. Az ilyen kicsiny, gyengén iparosodott és polgárosult, heterogén felekezeti összetételű városkák rendszerint nem arra születnek, hogy közel fél évezreden keresztül fenntartsák, s időről időre megerősítsék iskolavárosi szerepüket. A település környezetének gazdaság- és társadalomföldrajzi sajátosságai is hasonló irányba mutatnak. Bár a tokaji borvidék közelsége, s a nem túl forgalmas, de azért mégis csak meglévő, közeli kereskedelmi útvonalak metszéspontja talán alakíthatta volna másként, de valójában sosem vált Patak a környék igazán fontos gazdasági szereplőjévé. Hiába fekszik a település Debrecen és Kassa között épp félúton, ha mindkét nagyvárost meglehetősen nehézkes a Bodrog partjáról megközelíteni. Ugyanakkor Sárospatak tőszomszédságában legalább két olyan körzet helyezkedik el (a Bodrogköz és a Hegyköz), amelyek zárványként fejlődve hagyományosan konzerválták az elmaradott viszonyokat. Miközben keletre a jóval nagyobb tekintélyű Debreceni Református Kollégium partikula hálózata korlátozta a pataki kollégium befolyási övezetének kiterjesztését, északra, északkeletre az egyszerre több felekezeti, nyelvi, etnikai, s mindezek eredményeként a sok-sok kulturális határ tagolta szét a szomszédos térséget, s tette lehetetlenné az északi terjeszkedést.

Természetesen ismerünk a hazai nevelés és iskolázás történetében is számos példát arra, hogy hasonlóan hátrányos helyzetből egy-egy kisváros egy időre kitör, s kiemelkedik a vele azonos nagyságrendű és helyzetű helységek szintjéről. Ilyen elrugaszkodásra lehetett büszke pl. Festetics György révén Keszthely és Csurgó, Tessedik Sámuel működése nyomán Szarvas, a 18. század közepén rövid ideig európai hírű bányatisztképzőnek helyet adó Selmezbánya – de említhetjük akár Mezőtúrt, Baját, Mosonmagyaróvárt is. Ezek az oktatási központtá emelkedett vidéki települések általában a kivételesen szerencsés egyszeri (kétszeri) szakasz végén visszazökkentek a nagyságuk és földrajzi fekvésük alapján őket megillető szintre, s legfeljebb másféle gazdasági lehetőségeik kiaknázásával jutottak ismét fontosabb kulturális jelentőséghez (mint pl. Keszthely vagy Magyaróvár). Ezzel szemben Sárospatak és Zemplén történetét végigtekintve azt tapasztalhatjuk, hogy túl minden viszontagságon a kollégium, majd a belőle kinőtt, azzal hol szorosan szövetkező, hol pedig konkuráló önálló tanítóképző nemcsak a város, hanem egész Zemplén (továbbá Abaúj, Torna, Szabolcs, Szatmár, Bereg, Borsod, Gömör) szellemi életét hosszú ideje meghatározza. Sőt, Sárospatak időről időre olyan szellemi teljesítményre volt képes, amely az északkelet-magyarországi reformátusokén jóval tágabb körökben is, adott esetben országosan is meghatározó jelentőséget kölcsönzött az egész térségnek.

Mi lehet mindennek az oka? A rejtélyre természetesen nem mi találtunk rá először. S mivel csak a probléma ismételt felvetésére vállalkozhatunk, a megoldására nem, ezért bizonyosan nem is utoljára fogalmazzuk meg a pataki szellemiség mibenlétének kérdését. A rejtély persze attól izgalmas, hogy megválaszolásra serkenti az arra rábukkanót, még akkor is, ha tudja, hogy gondolatkísérlete valószínűleg nem lehet teljes vagy tökéletes. Így hát a probléma vázolása után magunk is bátorkodunk *egyfajta* válasszal előállni – talán ösztönözzük, elősegítjük ezzel mások próbálkozását a megoldás keresésére, miközben egyúttal hozzájárulunk az évfordulás ünnepét ülő folyóiratunk szellemi tradícióinak feltérképezéséhez.

Azt állítottuk, hogy időről időre születtek olyan kimagasló törekvések, szellemi teljesítmények, s érvényesültek olyan meghatározó személyiségek a pataki kollégium történetében, amelynek eredményeként rendre kitört a város az őt elvileg megillető sorból. Ezek a fordulópontok egyben valódi sorsfordítók is voltak a település és intézménye(i) életében, hiszen mindig valami nagy kataklizmára adott válaszként, sikeres megoldásként jelentek meg. Egérutat jelentettek egy nehéz helyzetből, s így olyan eredmények születhettek, amelyekre aztán a következő generációk sora hivatkozhatott büszkén.

A főként a Melanchton tanítványának, Balsaráti Vítus Jánosnak és Szikszai Fabricius Balázsnak köszönhetően a 16. század közepén megalakult kollégium életében az első nagy kihívást, s az arra adott, úttörő jelentőségű, máig meghatározó válaszokat az 1640–50-es évekre tehetjük. A nemzetközi hadi és diplomáciai, valamint a hazai politikai színtéren egyaránt nagyon rosszul alakultak az események a reformátusok szemszögéből. A harmincéves háború végén a Habsburgok – minden ellenkező remény dacára – lehetőséghez jutottak barokk-abszolutizmusuk kiterjesztésére, ellenreformációs terveik kibontakoztatására. A központosítás eredményeként a Birodalom több térségében igen súlyos atrocitások jutottak a protestánsok osztályrészéül. Mindemellett hazánkban ekkoriban végleg megszilárdult a jezsuiták tanügyi pozíciója, amelynek birtokában az első egyetemet is megalapíthatták. Létükben is fenyegetve érezhették magukat az északkelet-magyarországi protestánsok – s mint a néhány évtized múlva valóban bekövetkező fejlemények (pl. gályarabság, a pataki kollégium bujdosása) igazolták, e veszélyek nagyon is valóságosak voltak. Ebben a szorongatott helyzetben részint Comenius Patakra hívása és pedagógiai koncepciójának támogatása, részint Tolnai Dali János tevékenysége jelentette a menekülés útját. Előbbi egy Európa-szerte máig elismert, a modern tömegoktatás főbb didaktikai alapelveit lefektető, számos újítást megfogalmazó és bevezető innovációt hajtott végre, s ezzel új módszertani alapokra helyezte a kollégiumi oktatást–nevelést. Utóbbi a presbiteri rendszer melletti kiállásával, valamint a puritanizmus terjesztésével az egyházi életet, s ehhez kapcsolódóan a tanítás tartalmát fogalmazta újra.

Az 1700-as évek első negyedében újabb meghatározó fordulat következett be a térség életében – ismét szoros összefüggésben a nagypolitikai fejleményekkel. A szatmári béke megerősítette a Habsburgok magyarországi pozícióját, s ezzel újra súlyos helyzetbe kerültek a hazai protestánsok. Ráadásul, mivel a Rákóczi-szabadságharc döntő eseményei koncentráltak az északkelet-magyarországi térségben, Sárospatak és vonzáskörzete kitüntetett figyelmet kapott a 18. századi ellenreformációs törekvések és a nagy uralkodói telepítések során. Ebben a helyzetben, a több évtizedes hanyattatásokat követően már az is hatalmas eredmény volt, hogy egyáltalán sikerült újraalapítani a kollégiumot. Az *articularis* helyé csak 1714-ben nyilvánított Patakon ezt követően azonban megint

11. évszázad a Zempléni Múzsza

páratlan szellemi törekvések (így például Simándi István kísérleti fizika oktatása vagy ifjabb Csécsi János bölcselete) biztosították a minőségi oktatást. A korszak kiemelkedő vívmányai közül nem felejtethjük ki az 1730-as években a tiszáninneri egyházkerület megszervezését, amely a későbbiekben fontos szervezeti kereteket biztosított a kollégium működéséhez.

A 18. század utolsó és a 19. század első negyedében újra felívelő szakaszba került a kollégium. S ismét csak közvetlen kihívásra adott összetett válaszként alakult ki a „pataki reformkor”: II. József türelmi rendeletét követően oly mértékben megnövekedett az önfinanszírozásra berendezkedett, igazi patrónus nélkül működő iskola tanulói–hallgatói létszáma, amely már fenntarthatatlansággal fenyegetett. A súlyos anyagi helyzetből újfent országos jelentőségű törekvésekkel, az északkeleti protestáns középirtokos nemesség igényeinek kielégítésével került ki a kollégium. Így hazánkban először Patakon vezették be középfokon, majd az akadémiai tagozaton is a magyar tanítási nyelvet. Ehhez kapcsolódóan Kazinczy Ferenc révén Zemplén vált az irodalmi élet és a nyelvújítás mozgalmanak központjává. Emellett a kollégiumban Kövy Sándor párját ritkító gyorsasággal és felfogásban modernizálta a jogászképzést, s ehhez hasonló rugalmassággal vezették be a tantervbe a nyugat-európai természettudományos felfedezéseket, új ismereteket. A kollégium előbb Kövy, majd a polihisztor Nyíry István révén közvetlenül kapcsolódott be az Akadémia alapításába is. Mindezeket főleg Vay József főgondnok mecénási tevékenységének köszönhetően olyan nagyszabású, a szellemi fejlődés szolgálatába állított anyagi előrelépés egészítette ki, mint a ma is meglévő kollégiumi épületegyüttes kivitelezése, a kollégiumi nyomda újraindítása vagy a Nagykönyvtár és a természetrajzi gyűjtemény állományának jelentős gyarapítása.

A reformkori politizáló értelmiség színe-javát (pl. Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Palóczy László, Teleki László, Fáy András) kinevelő kollégium a szabadságharc bukását követően megint igen súlyos helyzetbe került. A neoabszolutizmus korában, az Entwurf központsítói, németesítói, katolizáló tendenciáival szemben újabb nagy lépésekre volt szükség a végleges elszürkülést megakadályozandó. Ezekre a kihívásokra ezúttal az önálló pataki tanítóképzés megteremtése és Árvay József, továbbá az országosan elismert filozófus–irodalomtörténész Erdélyi János munkássága volt a válasz. De ekkorra tehető a dualizmus korában aranykorát élő, utóbb Finkey Ferenc – Ballagi Géza – Buza László nevével fémjelzett, országszerte magasan jegyzett jogi akadémia újraindítása és reorganizációja is. Az 1850-es évek végének fontos fejleményeként indult meg a *Sárospataki Füzetek* című folyóirat. Bár a lap önnön jogán is korszakos jelentőségű, hiszen fél évszázadig szolgálta kitűnő színvonalon a zempléni tudomány és közművelődés ügyét, de első számának megjelenése tágabb értelemben is jelentős korszakhatár. A dualizmus éveiben ugyanis a kiemelkedő tanáregyéniségek (az említettekén túl pl. Horváth Cyrill, Orbán József, Szinnyei Gerzson, Zsoldos Benő) áldozatos munkájának dacára Patak valójában háttérbe szorult az egyre gyorsabban fejlődő, gazdasági és társadalmi értelemben is markáns szintváltáson áteső, s regionális vezető szerepre törő Miskolccal szemben. Ebben a helyzetben a pataki szellemiség országos pozícióinak fenntartásában kiemelkedő szerepe volt a helyi és regionális sajtónak. A *Sárospataki Füzetek*, a *Sárospataki Ifjúsági Közlöny*, a *Sárospataki Lapok*, a *Sárospataki Református Lapok* vagy az *Adalékok Zemplénnvármegye Történetéhez* olyan pezsgő szellemi élet fórumait biztosították, amelyet Sárospataknál sokkal nagyobb és polgárosultabb iskolavárosok is megirigyelhettek volna.

Trianonról ugyanaz mondható el, mint ami a szatmári béke kapcsán is igaz volt. A nemzeti tragédiát, az első világháború elvesztését, s a békediktátumok okozta súlyos – mérhető és lelkiekben megmutatkozó, felbecsülhetetlen – károkat Zemplén esetében betetőzte a földrajzi fekvés. Patak csaknem a szélére került annak az országhatárnak, amely egyébként is kettészelte a kollégium befolyási övezetének legfontosabb megyéit. A térség periférikus helyzete éppen úgy fokozódott, mint a vidéki lakosság szegénysége, kiszolgáltatottsága. Ebből a helyzetből a pataki kollégium immár sokadszor olyan innovációk segítségével talált egérutat, mint például a Klebelsberg Kunó szívényének számító Angol Internátus megszervezése, a Harsányi István által a falusi gyermekek körében kifejtett tehetségmentés – tehetséggondozás, vagy a szintén országosan is modellértékűnek tartott Újszászy Kálmán-féle falukutató mozgalom. Az utóbbi két kezdeményezéssel a kollégium egyértelműen a szegény vidékiek felé fordult, felvállalva a térség sokrétű, hagyományos szociális problémáinak kulturális eszközökkel való kezelését.

Sárospatak kulturális pozíciójára az eddig ismert utolsó nagy veszélyt az államosítás és az államszocialista korszak hozta. Ezen a ponton Sárospatak szellemi bázisa heterogénné vált, s egy sajátos több lábón állás időszaka következett el. Miközben a pataki kollégium csak csonka maradványaiban, az 1951-ig működő teológián és a tudományos gyűjteményekben élhetett tovább, az ideológiailag is újjászervezett tanítóképző főiskola (valamint az iskolakultúra hagyományaihoz csak lazábban kötődő Rákóczi Múzeum) kínált újabb lehetőségeket a helyben nevelkedő kiváló szakemberek Patakon maradására. A református kollégium részéről a már említett Harsányi István és Újszászy Kálmán mellett mindenekelőtt a teológus Koncz Sándor, valamint Szentimrei Mihály és Takács Béla egyháztörténészek szereztek a pataki szellemiség megtartásában elévülhetetlen érdemeket. A Múzeumban főként Dankó Imre és Balassa Iván ért el meghatározó eredményeket, míg a főiskola Kődöböcz József neveléstörténész és az irodalomtörténész–helytörténész Kováts Dániel, valamint a '80-as években megalakult Magyar Comenius Társaság révén emelkedett messze az országos átlag fölé.

Mielőtt a jelenséget, a szellemi egérutak rendre sikeres megtalálásának rejtélyét magyarázni próbáljuk, nem hallgathatjuk el a közeljövőre vonatkozó kételyünket–kérdésünket. Világosan körvonalazódik ugyanis a pataki iskolakultúrára leselkedő újabb, végzetesnek tűnő veszély. Rémisztő demográfiai tendenciák felerősödésének korát éljük – s kiváltképp ebben a régióban ugyancsak reális a veszély, hogy egyszerűen elfogynak a magasabb tudományokban pallérozható fiatalok. Az előregedés, az átlagosnál valamivel tehetősebbek elvándorlása és az itt maradók drámai nagyságú társadalmi–kulturális hátrányai lassan időszerűvé tennének egy újabb, országos léptékben is értékelhető innovációt – hogy ezúttal is egérútra, ne pedig zsákutcára találjon a térség.

Semmiképpen nem kívánunk matematikai törvényszerűséget mesterségesen ráerőltetni a múltra, de látható: időről időre, általában száz évenként kétszer óriási kihívás elé került a pataki (iskola)kultúra, és e nehéz helyzetekből rendre valami egészen jelentős vívmány segítségével sikerült megmenekülnie. Írásunk elején jeleztük, tudjuk, hogy a rejtély egy-egy egyszerű válasszal nyilván feloldhatatlan. S egy ilyen erős hitű, református gyökereivel mélyre hatoló közegben magától értetődő a rejtély spirituális magyarázata.

Ennek tiszteletben tartásával a magunk részéről egyetlen jelenségre hívjuk fel a figyelmet. Úgy alakult ugyanis, hogy a nagy, megszűnéssel fenyegető kataklizmák és az azokra adott maradandó válaszok között általában nem telt el két emberöltőnyi idő. S ez

11

íz éves a Zempléni Múzsza

megfelelően segítette a nemzedékek közötti közös nevező, a pataki identitás folytonos fennmaradását. Alig-alig nőtt fel olyan korosztály, amelynek legalább apái vagy nagyapái ne lettek volna tevékeny részesei vagy közvetlen megélői, hasznélvezői az addigi utolsó nagy korszaknak. S ennek a társadalom-lélektani értéke aligha túlbecsülhető. Egy jobbra súlyos hátrányokkal küzdő térség szellemi központjában az értelmiségiek nemzedékről nemzedékre átörökítik a megmaradásnak, a viszontagságokkal való sikeres megküzdésnek a hagyományokat tisztelő, de az újtól, az innovációtól sem megrettenő kulturális stratégiáját. Mindez önbizalmat, a jövőbe vetett hitet, s nem utolsósorban az összetartozásnak a kívülállót csodálatba ejtően erős érzését hívja életre. Olyannyira, hogy ezeket végiggondolva nem is vagyunk biztosak abban, hogy a szellemi egérutak kifejezés használatánál indokolt a többes szám alkalmazása. A diák hagyományok, pataki nóták és anekdoták vagy az öregdiákok és a Sárospatakról elszármazottak alma materükhöz való ragaszkodásának ismeretében könnyen lehet, hogy Zemplénben olyan szellemi kontinuitás nyomaira lelhetünk, amely leginkább az *egyetlen*, hol szélesebb és büszkén vállalható, hol pedig a kortársakat talán még kétségbe ejtően is keskeny, a megmenekülést épp csak szavatoló szellemi egérút metaforájával írható le.

(Elhangzott a „Zempléni Múzsza szellemiségének történeti alapjai” című, a folyóirat alapításának tízedik évfordulója alkalmából rendezett szakmai konferencián, 2010. szeptember 24-én Sárospatakon, a Múzsák Templomában.)

Irodalom

Előadásunkban nem törekszünk tudományos igényű áttekintésre, az ünnepi évforduló alkalmából egy izgalmas jelenség felvázolására és rövid értelmezésére vállalkozunk. Ennek megfelelően tételes irodalomjegyzék helyett pusztán a tízéves Zempléni Múzsában a témánkhoz kapcsolódó közlemények válogatását adjuk közre.

A kérdésről átfogóan:

Barcza József: A pataki szellem = 2006. 4. szám

Földy Krisztina Lilla: Felső-magyarországi tradíció. A sárospataki tanítóképző épülete mesélni kezd = 2004. 4. szám

Karasszon Dénes: Sárospatak jelentősége Európa művelődéstörténetében = 2004. 1. szám

Takács Béla: A magyarországi reformáció iskolaügye = 2004. 3. szám

A 17. század közepéről:

Szentirmai László: Comeniusi gondolatok a drámapedagógiáról = 2004. 1. szám

A 18–19. század fordulójáról:

Kiss Jenő: Kazinczy, az Akadémia és a magyar nyelv ügye = 2009. 2. szám

Kováts Dániel: Kazinczy Ferenc, az ember és az alkotó = 2009. 4. szám

Martinák János: Csokonai és Sárospatak = 2005. 2. szám

Ugrai János: A debreceni és a sárospataki kollégium gazdálkodása és működése a 19. század elején = 2005. 4. szám

Sipos István: A polihisztor Nyíry István emlékezete = 2001. 3. szám

Völgyesi Orsolya: *Kazinczy és Zemplén vármegye nemesi társadalma az 1820-as évek közepén* = 2009. 3. szám

A 19. század második feléről:

Baráth Béla Levente: *Vizuális nevelés Sárospatakon 1797–1902 között* = 2005. 3. szám

Bolvári-Takács Gábor: *Ballagi Géza és a pataki jogakadémia* = 2007. 3. szám

Dienes Dénes: *A Sárospataki Füzetek története (1857–1905)* = 2007. 2. szám

A 20. század közepéről:

Horváth Krisztina: *Koncz Sándor egyházi pere. Bevezető tanulmány és dokumentumok* = 2006. 2. szám

Orosz István: *A debreceni és a sárospataki falukutatás* = 2004. 2. szám

Takács Ádám: *Újszászy Kálmán és a filozófia* = 2003. 1. szám

Újszászy Kálmán: *Két nap a Hegyközben* = 2002. 4. szám

Stark István

Fehér József

A Zempléni Múzsza létrehozásának irodalmi és társasági közéleti alapjai

A Zempléni Múzsza forrásvidéke a reformkori Zempléni Casino művelődési társaskör eszmeiségében keresendő. A kaszinó-mozgalmat Széchenyi István indította el 1827-ben azzal a céllal, hogy „*hazánkban is legyen egy olyan megkülönböztetett díszes gyülekezőhely, melyen főbb és előkelőbb és jobb nevelésűek, eszes, értelmes férfiak, a társasági rendnek mindenik osztályából egymással vagy barátságos beszélgetés végett találkozzanak, vagy többféle újságokat s hasznos gazdasági, tudományos, művészi hónaposírásokat olvassanak, magokat pedig üres óráikban múlathassák*”. Zemplénben, Sátoraljaújhelyben az elsők között alakult meg a kaszinó 1831 elején. Balásházy János, a neves közgazdasági író volt a fő szervezője; alapító tag volt Kazinczy Ferenc is, jegyzője 1831-ben a fiatal Kossuth. A pezsgő életet élő kaszinó 1834-ben a Sennyey-féle kúriába költözhetett át (később ez lett a Városháza, ma a sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeum épülete), ahol több mint 200 tagnak biztosította a gondolatcserét, a magyar nyelv ügyének szolgálatát, a művelődést, a színházi életet, a legfrissebb könyvek, újságok, folyóiratok olvasását és természetesen a szórakozást is.

A kaszinónak neves emberekből álló vezérkara és tagsága volt a megalakulás utáni években: Balásházy János, Kazinczy Ferenc, Kossuth Lajos mellett ott találjuk Lónyay Gábort, Sennyey Károlyt, Szemere Miklóst, Vass Antalt, báró Vécsey Pált, Boronkay Albertet és másokat. E kaszinónak lett a titkára Kazinczy Gábor 1841-től. Még ugyanebben az évben a vezetőség tiszteletbeli tagoknak felkérte „nagyfényű hazánkfíát” Széchenyi Istvánt, a „nagy polgárt” Wesselényi Miklóst, a „tiszteletbeli polgártársat” Kossuth Lajost, és a „nagy férfiút” Deák Ferencet. Széchenyit személyesen is fogadták 1846. július 30-án. A kaszinó gazdag könyvtárral rendelkezett, 15 féle újságot járatott (7 magyar, 7 német, 1 latin nyelvűt), bálakat, színházi előadásokat, hangversenyeket szerveztek, a bevételeket közcélokra, jótékonyásra fordították. A kaszinó vendége volt Petőfi Sándor 1847. július 10–11-én. Az elmondottak után nem szükséges bizonygatni, hogy a Zempléni Múzsza 10 évvel ezelőtti alapítását is hasonló célok vezérelték. Szellemi pezsgést, társasági-művelődési mozgalmat indítottak értelmiségi-baráti körben, mint a reformkori zempléni kaszinó.

Időben a következő példa az Erdélyi János kiadásában és szerkesztésében megjelentett *Sárospataki Füzetek* 1857–1869 között. A folyóirat egy Pesttől távoli szellemi központ kialakítását tartotta fő céljának, amelyet több mint tíz éven át színvonalasan meg is valósított. Egyház-, nevelés-, tudomány- és irodalomtörténeti tanulmányokat, értekezéseket, tárca rovatában egyháztörténeti kútfőket, forráskritikákat, könyvismertetéseket közölt. Tudományos és hangsúlyozottan protestáns folyóiratként határozta meg magát. Kétségtelen az, hogy a Zempléni Múzsából – felekezeti részrehajlás nélkül ugyan, de – kiérződik egyfajta kálvinista küldetésstudat (dicséretére legyen mondva). A *Sárospataki*

Füzetekből hiányzott a szépirodalom és a képzőművészet, mégis az az érzésünk, hogy az alapító főszerkesztő egyfajta etalonként tekintette, s a mostani folyóiratot a jelen idők-höz igazította.

Mint regionális (táji) szellemtörténeti előd az *Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez* című helytörténeti folyóirat említendő. 1895 októberétől 1928 decemberéig jelent meg kezdetben havonta, majd 1913-tól negyedévenként. Szakfolyóiratként határozta meg magát, fő céljául azt tűzte ki, hogy összegyűjti a Zemplén vármegyére vonatkozó történelmi, földrajzi és más társadalomtudományi anyagot, amelyből később átfogó, összefoglaló megyetörténetet írhatnak. Matolay Etele alispán és Dókus Gyula vármegyei főjegyző kezdeményezésére indult, Dongó Gyárfás Géza levéltáros szerkesztette. Megjelentek benne régészeti, természeti földrajzi, történeti földrajzi, településtörténeti, családtörténeti, művelődéstörténeti, nyelvészeti, irodalomtörténeti, néprajzi cikkek, tanulmányok, adatközlések, sőt szépirodalom is (költemények, novellák, folytatásos regények). A vármegyében élő értelmiségiek közül került ki szerzői gárdája, de szívesen fogadták fővárosi és más megyékből származó tudósok, kutatók írásait is. Országos hírű tudósok, mint Thaly Kálmán, Hodinka Antal, Doby Antal, Csánki Dezső, Mitrovics Gyula, Nagy Gyula, és helyi írók, Matolay Etele, Becske Bálint, Bajusz József, Zombori Gedő, Ambrózy Ágoston, Dókus Gyula írásait közölte a folyóirat. A tudományok, a művészetek minden ága, a közélet minden területe megjelent a lapban. Nemcsak a maga idejében, de azóta is az egyetlen olyan vidéki, megyei folyóirat, amely negyedszázadnál hosszabb időt élt meg magas színvonalú közleményekkel. Ma is nélkülözhetetlen a Zemplén vármegye és Új hely város múltjával foglalkozó történészeknek, valamint a társtudományok művelőinek. Van tehát követendő folyóirat-példája a *Zempléni Múzsának*; kívánjuk, hogy teljesítse az elkövetkező évtizedekben!

A *Zempléni vármegyei Kazinczy Kör* elsősorban társasági közéleti, de irodalmi példa is. Az 1902-ben alakult és 1950-ig működött közművelődési egyesület a kulturális élet legjelentősebb tényezője volt megyénkben. Megfogalmazott céljai: a magyar irodalom és művészet pártolása, ismertetése, terjesztése, a közművelődés nemzeti szellemben való előmozdítása, társas szórakozási alkalmak szervezése. Tagjai köztisztviselők, tanárok, egyházi személyiségek, orvosok, földbirtokosok, jogászok, ügyvédek, a művelt értelmiségiek és családtagjaik. Társas összejöveteleket, felolvasásokat, zenei és szavaló estélyeket, műkedvelő és hivatásos színházi előadásokat szervezett, kiállításokat rendezett. Sajat könyvtárat tartott fenn, folyóiratokat, újságokat járatott, kapcsolatokat tartott az országban működő különböző irodalmi és közművelődési társaságokkal. Irodalmi pályázatokot írtak ki, megemlékeztek a legjelentősebb irodalmi-történelmi évfordulókról. 1904-ben évkönyvet adtak ki. Szakválasztmányai: magyar irodalmi és történelmi, képzőművészeti és műipari, zenészi és színészi. 1942 és 1944 között a kör részt vett az *Új Magyar Museum* (a kassai Kazinczy Társaság tudományos, irodalmi és művészeti szemléje) szerkesztésében. A kört jogilag 1948-ban szüntették meg, gyakorlatilag 1950-ben fejezte be működését. Különös jelentősége, hogy fennállásának idején a közművelődésnek még nem voltak hivatásos munkatársai és intézményei. Ennek egységes szervezeti kereteit és elgondolását csak az 1920-as években kezdte kidolgozni a Vallás- és Közoktatási Minisztérium. A Zempléni vármegyei Kazinczy Kör ezt a hiányt töltötte be. Ma a zempléni művelődési életnek egy szeletét képviseli a mi társadalomtudományi és kulturális folyóiratunk immár 10 éve, jó színvonalon.

1 íz éves a Zempléni Múzsza

Szellemi előd a kevésbé ismert *Fáy András Társaság* (1941–1948) is, a zempléni táj irodalmi és művelődési egyesülete, amely Szerencs székhellyel működött. Alapító elnöke Farkas Andor (1878–1956) újhelyi polgármester, költő, zeneszerző volt, aki az 1930-as évektől Taktaszadán élt. 1941-ben létrehozta a Fáy András Társaságot és annak folyóiratát, a *Zempléni Fáklyát*. Az irodalmi folyóirat évente négyszer jelent meg. Fő célja a zempléni vidéken, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szerencs, Tokaj környékén élő írók, költők, szellemi erők összefogása volt. Legjelentősebb szerzői: Gulyás József, Thaly Kálmán (utánközlések), id. Ambrózy Ágoston, Harsányi Zsolt, Mécs László, Hegyaljai Kiss Géza, Mitrovics Gyula, Novák Sándor, Kántor Mihály, Juhász Jenő. Összesen 11 száma jelent meg; a lapszámokat és a Társaság dokumentumait a pataki Református Gyűjtemények őrzi.

A legfőbb inspiráló tényező a folyóirat indításra a közelmúltból (és jelenből) a sátoraljaújhelyi székhelyű *Kazinczy Ferenc Társaság* és annak munkája, kiadványai. (Megjegyezzük, hogy az 1990-es évek első felében a Társaság is gondolt egy évnegyedes folyóirat indítására „Zempléni Szemle” címmel, de erre szerteágazó tevékenysége miatt nem került sor. A Múzsza ezt a hiányt tölti be.)

A Kazinczy Ferenc Társaság 1985 áprilisában alakult. Tevékenysége hármas célú: 1. a Kazinczy-kultusz ápolása, emlékhelyeinek gondozása; Kazinczy Ferenc életművének feltárása és ismertetése, 2. az egykori abaúji és zempléni területeken a népi hagyományok kutatása, ismertetése és ápolása; a terület irodalmi és történelmi emlékhelyeinek gondozása, 3. a közműveltség, főként a szép magyar beszéd terjesztése. Emléküléseket, előadásokat, kiállításokat rendez, pályázatokat hirdet, jutalmat tűz ki, emlékérmeket, díjakat alapít; véleményt nyilvánít, javaslatokat tesz közérdekű művelődési kérdésekben, szorgalmazza történelmi becsű tárgyak, dokumentumok gyűjtését. Évente *Széphalom* címmel évkönyvet ad ki. Ez utóbbi hatalmas vállalkozásnak a közeljövőben jelenik meg huszadik kötete. Az évkönyvek egyenként 400-600 oldalas kötetei tartalmi gazdagságukkal, tematikai változatosságukkal, közleményeik frissességével országos példát adnak: hogyan lehet vidéken szellemi műhelyt teremteni, fórumot biztosítani elsősorban a helyi értelmiségnek, tudományos kutatóknak, művészeknek. Azt gondoljuk, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság egyéb kiadványaival, pl. Kazinczy Könyvtár sorozatával is példát adott, amelyet a *Zempléni Múzsza* igen jó színvonalon követ immár tíz éve.

(Elhangzott a „Zempléni Múzsza szellemiségének történelmi alapjai” című, a folyóirat alapításának tizedik évfordulója alkalmából rendezett szakmai konferencián, 2010. szeptember 24-én Sárospatakon, a Múzsák Templomában.)

feLugossy László

Mintha egy paranormális látomás lenne

Bánóczki Tibor: *Tejfogak* című filmje kapcsán

„Valaki bélyeget nyomott egyik bélyegemre.”
(a *Nyugodtan tessék bélyegezni* című brosúrából)

Az idő zavara

Ritka alkalom, amikor az ember nem érzi az időt.

Amikor az idő egy felszabadító jelenlétet jelent. A kezdet és a vég között, csak a múlás folyamata észlelhető, mert az idő egy érzékeny múlás, amivel felfoghatjuk a felfoghatatlant.

Most az időről nem általában beszélek, hanem leginkább a filmidőre gondolok. Bánóczki Tibor *Tejfogak* című, több nemzetközi fesztiváldíjat nyert animációs filmje közben életem meg eme különösnek mondható élményt, hogy szinte nem éreztem az idő múlását, repített és magával ragadott a rendező vizuális és hangvilága.

Rövid időn belül háromszor egymás után néztem meg ezt a 11 perces tartó képzőművészeti élményt, s mindahányszor nagyon rövidnek tűnt ez a 11 perc.

Pedig a 11 perc filmidőben nagyon hosszú is tud lenni, ha a film unalmas, vontatott, és kevésbé tehetséges az eszközhasználata, álmosító a nyelvezete, feszültségektől mentes a dramaturgiája, a nézőnek semmi nem köti le a figyelmét, és csak udvariasságból várja meg a vége feliratot.

De én nem vagyok udvarias néző, ha kell, felállok és kimegyek a moziból, pedig nyitott befogadónak gondolom magam, aki szereti és fontosnak tartja, hogy igazi műalkotásokat megismerjen, s azok tartalmát, jelentését tovább gondolja. Csak azért nem írtam üzenetet, mert az üzenet pátoaszától valahogy kiráz a hideg.

A tér nyugtalansága

Mintha egy paranormális látomás lenne Bánóczki Tibor *Tejfogak* című filmje. Vízión egy út menti kukoricásban és környékén, ahol a nagylány randevúra készül furcsa udvarlójával, de románcukat megtörni készül a lány kisöccse, aki testvére után kóborol, hogy részese legyen valami éjszakai sejtelemnek, amely, ugye, egy kis fiú számára mindenképpen csak nyugtalanító lehet.

Ezt az aprócska történetet meséli el Bánóczki nagyon eredeti narratívával.

A kukoricásban mozgatja szereplőit, meg magát a kukoricást, amely az éjszakai szélben maga is mozog és álmodik. Mindent nagyon valóságosan ábrázol a szerző, s ettől az igényes valóságábrázolástól lesz olyan személyre szabottan álomszerű, hogy akár a néző

is álmodhatná, de ezt az álmot mégiscsak neki vetítik, illetve a nézőben lévő gyermeket célozza meg az álom fojtott tónusú hangulata. De nem rémálomról van szó, hanem csak arról az egyszerű szorongásról, amely az élet mindenkor alapélménye, hogy az ember mégiscsak kiszolgáltatott lény, ha jól belegondolunk, mert gyermeki lényünk ösztönösen megriad a felerősödött külvilág zajaitól, fényeitől, árnyékaitól, amelyet az éjszaka csendje óriássá képes nagyítani. Mert mindenkiiben létezik a félelem, amit tejfogaink elvesztésével sem tudunk véglegesen elveszteni.

Biztonságra vágyunk, de mégis minden bizonytalan.

Menekülnénk a látszatoktól, de a látszatok folyamatosan üldöznek bennünket.

Persze nem szeretnék belemagyarázni semmit a filmbe, inkább csak asszociációimat szerettem volna megosztani az olvasóval, mert inspirálónak éreztem ezt a Bánóczki filmet is, amely olyan korszerű festészeti megoldásokkal készült, hogy a legkényesebb kortárs művészeti igényeket is kielégítheti.

A 2002-ben készült, *Az ifjúság megnyugtat* című első filmjünkben Bánóczki Tibor és alkotótársa Csáki László már világosan megmutatta, hogy milyen érzékenyen, kreatívan gondolkodnak a mozgóképről, legyen az játékfilm vagy animáció, mert ebben a kísérleti filmben mind a két mozgóképi lehetőséget szuverén módon használták, létrehozva egy eredeti és elgondolkodtató műalkotást. Bánóczki Tibor a *Tejfogak* című alkotásával sikeresen tovább lépett, vizuális eszközei elmélyültek. Élénk érdeklődéssel, kíváncsisággal várom újabb filmjeit.

(A „Művészek a Zempléni Múzsában” című 2010. augusztus 17-ei rendhagyó lapbemutatón Széphalomban, a Magyar Nyelv Múzeuma Színháztermében, Bánóczki Tibor Tejfogak című animációs filmjének vetítése előtt elhangzott bevezető bővített szövege.)

Szombathy Bálint

Tájértelmezések Tolcsván

A Land Art Művésztelep tizenkét éve

A történetírás a hatvanas évek végétől jegyzi a land art-ot, vagyis a tájművészetet. Az irányzat fogalmkörébe alapvetően azokat a szobrászati kiterjesztéseket sorolják, amelyek a természeti környezetet és annak anyagait tekintik a művészeti tevékenység helyének és materiális összetevőjének. Azokat a kiállítótermekből kiszakított és szabad ég alá helyezett installációkat és környezeti munkákat, amelyek alkotó részüknek tekintik a tájban, a természetben található szerves és szervesetlen formákat.

A tájművészet számos kortárs kifejezéshez kapcsolódik. Elsősorban a body art-hoz, illetve a testművészethez, amennyiben az alkotó saját személyét és testét is teljes érvényre vonja be a mű aurájába. Másrészt a konceptuális művészet fotó-, film- és szöveg-dokumentációs irányzatához, tekintve, hogy ő maga is a rögzítésnek ezeket a módjait alkalmazza. A tájművészeti alkotások ugyanis gyakran a széles közönség számára megközelíthetetlen terepen készülnek, így az alkotón és a fotográfuson kívül nincs más élő szemtanújuk. Számos ilyen munka csak a dokumentumokból ismert, és így kerül be a

Koroknai Zsolt

művészettörténeti folyamatokba, hiszen a természet anyagai nem örök érvényűek, és évek, évtizedek múltán az ilyen jellegű munkákkal általában végez az enyészet. Harmadrészt a tájművészet nagyon közel áll az ökológiai felfogáshoz, amennyiben a természet anyagain kívül nem alkalmaz semmilyen mesterséges elemet, nem bontja meg a természet állagát, tiszteletben tartva annak ősi tisztaságát.

Mindezt a művészettörténet 20. századi időszakára való érvénnyel mondhatjuk el csupán, hiszen a tájművészeti alkotások sokkal régebbi múltra vezethetők vissza. Azokra az időkre tudniillik, amikor a művészetnek mint kanonikus rendszernek még az ötlete sem merült fel. Sokan vélik úgy, hogy a land art legkorábbi előképei a dél-amerikai indiánok kultúrájában jelentek meg. Ilyenek például az ősi nazca kultúra hátrahagyott geoglifái, amelyek helyenként a talajban rögzített tíz kilométeres egyenesekből, másutt állatok rajzolatából állnak, és csak légi felvételeken ismerhetők fel. A mitologikus kisugárzású, bizonytalan rendeltetésű vonalhálózati rendszer ihlette az amerikai tájművészek első nagy nemzedékét, akik a korabeli technológia eszközeit felhasználva nagy mennyiségű földet és követ mozgattak meg munkáikban, demonstrálva a nyugati civilizáció lehetetlent nem ismerő létfilozófiáját. A kezdeti tájművészeti alkotások valóban monumentálisak voltak, de ma már úgy tűnik, szerencsére nem ez a megalomániás szemlélet hatja át napjaink felfogását. Örömmel nyugtázhadjuk, hogy például Tolcsván is más szemlélet uralkodik, nemcsak a környezeti és egyéb adottságokra visszavezethetően.

Stark István – feLugossy László – Szirtes János

De mielőtt eljutnánk Tolcsvára, néhány szót e művészet országos pályájáról. Néhányat, mert helyi múltja és produktumai nem mérhető össze a nemzetközi teljesítményekkel. Bizonyos fokú tájzemlélet ugyan megfigyelhető már a hatvanas évek végének magyar művészetében is, de önálló irányzatként később jelentkezik, s csak kevés alkotó munkásságában kap központi helyet. Eleinte sokan háttérként, kulisszaként használják a tájat már meglévő szobraikhoz, objektjeikhez, esetleg akcióikhoz, s annak a tudatosítása, hogy a természet anyagaival dolgozzanak, azt tekintsék témának, a nyolcvanas évektől figyelhető meg erőteljesebben. De ekkor még hiányoznak azok az intézmények, amelyek felkarolják a land art szellemiségét képviselő törekvéseket, miközben nem elhanyagolható kísérletek történnek az ország néhány pontján – így Gyermelyen, majd később Baján és Zsámbékon –, abban a tekintetben, hogy ez a művészeti kifejezésforma megkapja a maga művésztelepét.

Az igazi fordulat 1998-ban következik be, amikor a Gyermelyen már korábban is aktív – és ennél fogva tapasztalt szervező – Stark István képzőművész létrehozza Tolcsván az első és mindmáig egyetlen magyar land art művésztelepet, amelynek égisze alatt az elmúlt tizenkét esztendőben mintegy negyven alkotó dolgozott. Javarészt olyan művészek, akiknek opusában a tájművészeti tevékenység nemcsak amolyan hasznos nyári időtöltés. Munkásságukban a táj mintegy építi az embert, az emberi-alkotói habitust, nyomatékosítva, hogy a természeti környezet nemcsak elválaszthatatlan része az életnek, hanem alapfeltétele is. Ezért immár Magyarországon is erősödik a land art-nak a nemzetközi terminológiában természetművészetnek (nature art) nevezett ága, amely sokkal többet jelent, mint a táj pusztá látványába történő esztétikai beavatkozást. A művészek a saját eszközeikkel felhívják a figyelmet a természeti környezetet érintő jelenkori problémákra, a természet veszélyeztetettségére, miközben belevetítik egész emberi lényüket az ősi környezetbe, annak isteni eredetébe.

A Tolcsvai Land Art Művésztelep aktivitását összegző kiállítás ez év tavaszán, a Miskolci Galériában, nem csupán jubileumot jelölt. Tolcsva alapminta, példakép is lehet mások számára – főleg a kisebb régiókban –, arra nézve, hogyan lehet az ember természettel szembeni magatartásának kultúráját magasabb szintre emelni, s hogyan lehet kiemelkedő, nemzetközileg értékelhető művészetet teremteni a természetben, távol a nagy művészeti központoktól. Összhangban azokkal az irányelvekkel, amelyeket önjellemezésében így fogalmazott meg: „Megteremteni a természet közvetlen vizsgálatának, megfigyelésének, megélésének, illetve formálásának lehetőségét a land art szellemében alkotó művészek számára, biztosítani számukra a szakmai és anyagi feltételeket”. A visszatekintő kiállítás dokumentációja valóban lenyűgöző, benne a fénykép, illetve a videó dominál. Mindez a tájművészet természetéből következik: műtárgyértelmezése csak ritkán ismeri a maradandó formát. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a hagyományos beltéri művészeti megjelenésformáktól eltérően a „kinti” tájművészeti alkotásoknak a nyilvánossága jóval magasabb szintű, hiszen közvetlenül szólítják meg az ott élőket, akiknek így nem kell galériába menniük művészetet látni. A land art-nak ennél fogva hangsúlyozott kulturális küldetése van, egy-egy kisközösségen belül.

A tolcsvai kolónián, nemzedéki hovatartozástól függetlenül, szinte minden olyan hazai alkotó megfordult, akinek a munkásságában a tájművészeti műfajok központi helyet foglalnak el. Különös szerepe van a tájművészet eszmeiségének elhintésében az Erdélyből elszármazott képzőművészeknek – például Elekes Károlynak, Eröss Istvánnak, Nagy

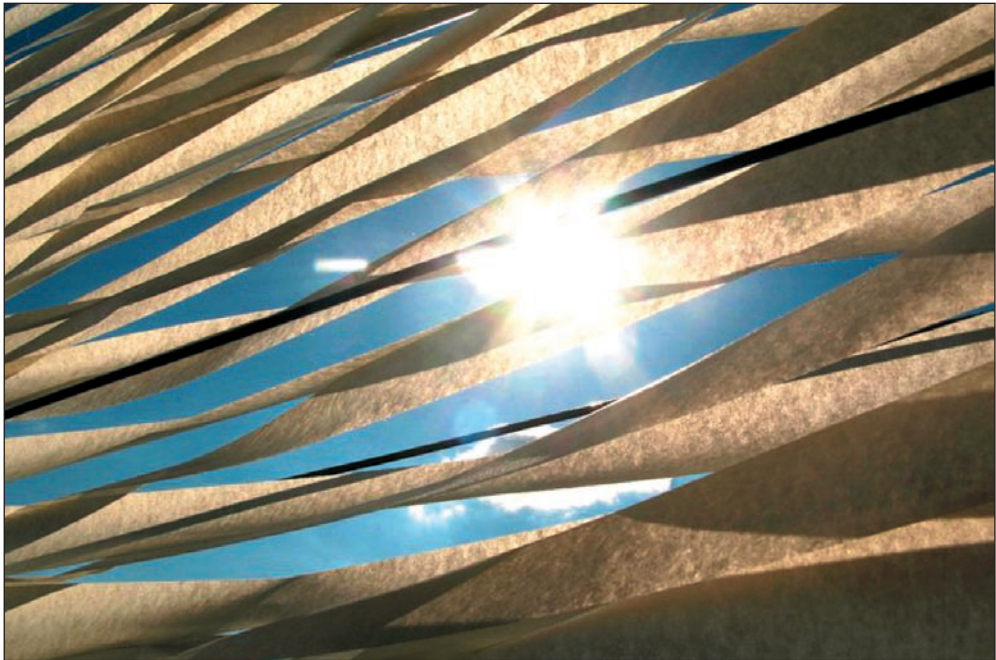

Árpádnak, Pethő Barnának és Hunornak –, akik magukkal hozták a természet szeretetének öröklött tulajdonságát, valamint mindennapokba beszívargó tiszta érzésvilágát. A hatvanas-hetvenes évek úttörő művészeti generációjának képviselőjében viszont Barabás Márton, feLugossy László és Szirtes János neve emelkedik ki, ők a kezdetektől több műfajban dolgoztak párhuzamosan, így land art tevékenységük is számottevő. A táborozások részvevőinek a névsorát böngészve megállapítható, hogy e művészet fiatal elkötelezettjeinek száma sem elenyésző, s ez mindenkori időszerűségének és távlati lehetőségeinek fokmérője is egyben.

Képválogatásunk csak ízelítőt ad az elmúlt tíz esztendő terméséből. Reméljük, hogy a művésztelepen készült munkákat bemutató kötetre nem kell sokáig várnunk.

Elekes Károly

Laki Eszter

Erőss István

Gaál Endre

Laki Eszter – Fignár Levente

Karádi Zsolt

Színházi fesztivál a határon

2010 nyarán immár XXII. alkalommal rendezték meg a Magyar Színházak Kisvárdai Fesztiválját. Ez alkalomból jutottam hozzá Darvai Nagy Adrienne munkájához, amelyet a rendezvény huszadik évfordulója tiszteletére jelentetett meg. A *kisvárdai fesztivál* című kötet, több mint háromszáz oldalon, e két évtized történetét mutatja be. A szerző több önálló könyvvel (*Köszöntünk színház, szép tündérvilág*, 1990; *A mesebeli szentmadár*, 1992; *Bohócruhában*, 1998; *Színek Kisvárdán*, 1998; *Szigeti József*, 1999; *Megkönynyezett szabadság*, 2000; *Állandóban változókéonyan*, 2003; *Címszerepben: Ács Alajos*, 2003; *A kor foglalatjai – Hamlet az ezredfordulón*, 2006) rendelkező színháztörténész-szakíró, aki 2002–2008 között tagja volt a Fesztivál Művészeti Tanácsának. Testközelből ismeri tehát a rendezvény minden rezdülését, s 1990-től – egy kivétellel – valamennyi találkozón jelen volt.

A *kisvárdai fesztivál* – szerzője sajátos helyzetének, s ebből következő beszédpozíciójának következtében – nehezen meghatározható műfajú írás. Egyszerre színháztörténet, napló, műelemzés-csokor, szubjektív reflexió-gyűjtemény, személyes élménybeszámoló. Összes erénye és problémája éppen ebből fakad. A teljességre törekvő Darvai Nagy nem kerülhette meg a fesztivál évtizedei mögött zajló történelmi-politikai háttér vázolását. Tette ezt abban a meggyőződésben, hogy a kisvárdai találkozó, amely egyidős a rendszerváltással, mindig is érzékenyen képezte le a magyarság sorsának alakulását. 2008-ban ezt így fogalmazta meg: míg „... tizenöt esztendeje »Határon Túli Magyar Színházak Fesztiváljának« elnevezett seregszemlére kezdetben Romániából, Csehszlovákiából, Jugoszláviából és a Szovjetunióból vártak résztvevőket, addig 2007-ben Ukrainából, Szerbiából, illetve az Európai Unióhoz tartozó Szlovákiából és Romániából jönnek a meghívottak – a szintén európai Magyarországra. (...) Sajátosan bizzar történelmünk eredményeként pedig a magyar nyelvközösség is éppen olyan multikulturális Európában, mint a német, a francia vagy az angolszász. S miután színházaink már – hála Istennek! – hazájukban nem pusztán nemzeti identitást őrző, kisebbségi intézmények, így anyanyelvük színpadi használata sem cél, csupán eszköz. Tehát a rendszerváltáskor született kisvárdai kulturális vállalkozás résztvevőinek a többsége sikerrel foghatott neki a közös – és határtalan – színházi nyelv tökéletesítéséhez, amihez a közép-európai térség mindenkor pluralitása, az interkulturális hatások járulnak hozzá előnyösen. A határon túli magyar művészeti közösségek egyik jellegzetessége és értéke a többszörös kötődés mellett, tudniillik a különféle hagyományok ötvözésében rejlik. Maga a Kisvárdai Fesztivál pedig olyan modellértékű európai rendezvényt fejlődött, amely egyidejűleg nemzeti és nemzetközi.”

A kötet több esetben megvilágítja, hogy valamely társulat az adott esztendőben éppen miért, milyen politikai események következtében nem tudott megjelenni Kisvárdán, ho-

gyan szólt bele a történelem a művészi elképzelésekbe. Másutt annak a heroikus magatartásnak állít emléket, amellyel egyes színházak a háborús borzalmakkal (Újvidék) vagy a szegénységgel (Beregszász) szemben sem adták fel hivatásukat. A szerző mindent tud választott témájáról. Belülről ismeri a határainkon túli magyar együttesek valamennyi gondját-bajját. Ez a mindentudás vezet ahhoz, hogy könyve – bár igyekszik objektívnek maradni, idézeteinek pontos adatolásával, például – nem a külső szemlélő, nem a hűvös krónikás írása, hanem a résztvevőé.

A kötet kilenc, a fesztiválok történetét átfogó fejezetre és egy hasznos, Radvánszki Ágnes által összeállított *Adattára* tagolódik. A kilenc egység évenkénti bontásban követi a névváltozásokban is koncepciót tükröző találkozók históriáját (I. Nemzetiségi Színházak Találkozója, 1989; II. Magyar Nemzetiségi Színházak Fesztiválja, 1990; Magyar Nemzetiségi Kisebbségi Színházak III. Fesztiválja, 1991; IV. Határon Túli Magyar Színházak Fesztiválja, 1992; majd a Határon Túli Magyar Színházak V. Fesztiváljától (1993) 2007-ig, a XIX. fesztiválig ez a címvariáció marad meg). A kötet ívét a kisvárdai kezdeményezés története alakítja: a „gettófesztiváltól” az egyedülálló európai műhelyig tartó szellemi–művészeti–színháztörténeti fejlődésmenetet rajzolja meg. (Ebbe a rendbe úgyeszen illeszti bele Kisvárdát, és az előadásoknak helyszínt biztosító vár történetét, bár e részek megírásához a Wikipédiánál, illetve a városi hivatalnok szavaira támaszkodó szövegnél autentikusabb források is felhasználhatók lettek volna.)

A magyar színházak ügyének elkötelezett szerző munkájának leginkább időtálló, szakírói tevékenységének legszínvonalasabb részei a műelemzések. Azok az egy-másfél oldalas fejtegetések, amelyek a számára meghatározó előadásokat analizálják (pl.: *Isten hozott szellő*, 1999; *Macbeth*, 2001; *Amadeus*, 2001; *Tartuffe*, 2002; *Sirály*, 2003; *II. József*, 2005; *Woyzeck*, 2005; *Othello, a velencei mór*, 2005). E részek győzik meg leginkább a befogadót Darvai Nagy színházszemléletének tágasságáról, esztétikai arányérzékéről, lendületes íráskészségéről. A kötet sok-műfajúságából eredően, s szerzője elkötelezettségéből fakadóan azonban helyet kaptak a lapokon azok a futamok is, amelyek a Kisvárdán megforduló művészek magánéletének alakulását idézik fel. Az utókor olvasója számára aligha számon tartandó, hogy ki kivel és mikor kötött házasságot, s kinek, mikor született gyermeke. Az talán tarthat a témához, hogy melyik művész hová szerződött, esetleg mely magyarországi teátrumban folytatja pályáját. A fesztivál idején keletkezett anekdoták azonban nyugodt szívvel elhagyhatók lettek volna.

Darvai Nagy ritkán fogalmaz meg kritikát, bár olykor hangot ad a zsűrikel való egyet nem értésének. Gyakran emlegeti viszont, hogy a magyarországi színházi szakma és a média évekig mennyire távol tartotta magát az eseményektől, s néha negatívan minősítette azt. A krónikás-szerephez hozzátartozik az Országos Színházi Találkozókkal, utóbb a POSZT-al való összehasonlítás és bírálat is.

A *kisvárdai fesztivált* szerzője a XX. jubileumi találkozó alkalmából vetette papírra. Az a tény, hogy a szöveg zömmel 2008-ban keletkezett, több helyütt reflektálódik. A tizenkilencedik fesztivállal, 2007-tel bezárólag elemez előadásokat, az utolsó fejezet (*Jubileumnyitó búcsú*) Bandor Éva és Demeter András portréját nyújtja. 2008-ból visszapillantva idéz meg korábbi alkotókat, akiknek későbbi, a bemutató idején még nyilván nem sejtett, utóbb azonban már ismert életútját is felvillantja. A kötet olvasható Pribula László 1989-es kezdeményezésétől – a minden ellentmondásával együtt – a „nemzetiségi magyar színházak és művészek »olimpiájáig» ívelő sikertörténetként is. Ugyanakkor megható

módon a halálozások példatáraként is. A sok veszteség között a szerző számára a legfájdóbb Teplánszky Katalin elvesztése: ő évekig volt a minisztérium főtanácsosa, a kisvárdai fesztivál lelke; neki szól a könyv ajánlása. (Emlékére hozták létre 2000-ben a szervezők az évente a „legígéretesebb fiatal művészek” adományozandó Teplánszky Kati-díjat.) S ha már hiányról esett szó, említessék meg a könyvön végigvonuló, meg nem valósult álmot, a kisvárdai színházépület sorsa is.

Darvay Nagy Adrienne műve, ha olykor kissé bőbeszédű, ha időnként szleng-fordulatokkal él, ha némely mondata stilizálást igényelne is, érzékeny kísérletet tesz arra, hogy személyes érintettsége erejénél fogva összegezze mindazt, amit a magyar kultúrában Kisvárdára jelent. Művének olvasását abban a hitben fejeztem be, hogy az általa megfogalmazott ars poetica még sokáig igaz lesz a határon szervezett fesztiválra vonatkozóan: „...a Kisvárdai Fesztivál sokunk számára mindenekelőtt a találkozás ünnepe, ahol – a szó nem csak elsődleges értelmében – egy nemzethez tartozó emberek adózhatnak a színművészetnek, együtt ünnepelhetik a sokszínűséget, az összetartozást és a szeretetet.”

(Darvay Nagy Adrienne: A kisvárdai fesztivál. Várszínház és Művészetek Háza, Kisvárdra, é. n. [2008])

feLugossy László

Cseh Károly

Bárka a hóban (II.)

Mai svájci költők versei

A német nyelvterület irodalmában sajtószerű helyet foglal el Svájc. Modern lírájáról alig egy évszázada beszélhetünk – a közmegegyezés szerint Gottfried Keller halálának évétől, 1890-től számolják születését, de első szárnypróbálgatásait 1906 körülre teszik.

Igazából a próza és a dráma dominál e kis alpesi országban, mint ezt a *Die skeptische Landschaft – Deutschsprachige Lyrik aus der Schweiz seit 1900* [Kétérdő tartomány – Svájc német nyelvű lírája 1900-tól – Verlag Philipp Reklam jun. Leipzig, 1988.] is megállapítja, amelyből összeállításom zömét szárazgattam egybe.

A két világháború közötti izmusokon edződött költészetük valójában a negyvenes évek végétől izmosodott meg, és jó negyedszázad múltán munkált ereje teljében, majd ezredfordulónk táján stagnálni és lankadni kezdett.

Talán csak az 1922-es születésű *Erika Burkart* kivétel, akit Európa-szerte a német líra „nagyasszonyának” tartanak, akinek nem csupán reprezentálnia, de összegeznie is sikerült mindazt, ami a kortárs svájci költészetben fellelhető. Az utóbbi másfél-két évtizedben a *neue Innerlichkeit* (új bensőségesség) felé hajló opuszai – melyeket az ilyen hangütésű *Langsamer Satz* (Lassú mondat) és az *Ortlose Nähe* (Hely nélküli közelség) [Amman Verlag, 2002., illetve 2005., Zürich] című kötetekből szemelgettem – szerepelnek nagyobb arányban versblokkokban.

A javarészt a *Naturlyrik* hagyományait továbbvivő tájköltészet, és a – sokszor groteszkkal, iróniával, konkrétizmussal keresztezett-ötözött – lakonikus vers mégis markánsan elűt a szokásos és szokványos német lírától.

Rálátó ez is – de nem annyira személytelen. Jobban kiérezhető szívdobogása, s nincs olyan „aritmiája”, mint a német vagy osztrák területen. Pontos és fegyelmezett inkább – olykor talán túlzottan is –, mintsem szélsőségek közt ingázó és parttalan.

S egyben korjelző is. Napnyugat (Abendland) lelkületét tényszerűen tárja elénk, „mikor szertelenül ünnepli hanyatlását a Nap” (Kurt Marti). Azét a jólét előtti világét, mely már a gyakran emlegetett „történelmi tél”-ben *érzelmi telelőjét* is szenvedni most. „Bárka a hóban” – ahogy ezt láttatóan és szimbolikusan Erika Burkart megjeleníti.

Mind az idősek (beleértve az utóbbi húsz évben elhunytakat is), mind a derékhad, és az aránylag fiatalabb – mára hatvanassá öregedett – generáció meghatározóan kötődik, ha néha már csupán csak hajszálgökökkel is, Svájcra, mint hazához, s más német ajkú országokhoz képest, lírájukat ez teszi meggyőzőbbé, árnyaltabbá és szívközelibbé.

Vízjelük: a svájciság.

Erről vall mindük, akik itt és most és most szerepelnek: *Jürg Amann* (1941), *Beat Brechbühl* (1939), *Erika Burkart* (1922), *Dieter Fringeli* (1942–1999), *Christoph Geiser* (1949), *Walter Gross* (1924), *Franz Hohler* (1943), *Maria Lutz-Gantenbein* (1901–1991), *Kurt Marti* (1921), *Gerhard Meier* (1917), *Magdalena Vogel* (1932) és *Hans Werthmüller* (1912–1989).

Tucatnyian vannak – de nem tucatköltészetet mívelnek.

Mai svájci költők versei

Jürg Amann

Tavaszi nap a télben

Világító horizont. Velencei fényár.
Hegyek egymásra tornyosult palotája.
Alóla, előtte, dombok közt s tó fölött,
csillámló ködcsíkok.

Fel-alá lengő füst hébe-hóba.
Barnák még a mezők.
Feketék és satnyák a fák még.
S akár Giacomettinél,
keresztül-kasul járnak
egymáson az árnyak.
Sápadt a napba tekintők arca.
Fáradt és petyhüdt bőr. Nyugodt szemek.
S még a gyerekek is mind csöndesek

Beat Brechbühl

Cigánylány

Csak egy éjszakára,
csak egy perzselő, hosszú éjszakára,

mikor csak az időt kell elfelednünk,
csak a viszontlátás ígérését,
s csak a szerelmet letagadnunk.

Csak egy éjszakára,
egy nagytűzű, végtelen éjszakára,

mikor lelketlen istenül a pillanat,
s izzadva ösztön és vágy fürdőjében
sóvár örömmel szikrázik a szem,
és vállak hajlatában,
mellek boldog hullámaiban fuldoklik a nyelv,
majd el-elsüllyed csípőben, hasban,
s hirtelen alámerül
a szemérmetlenül finom combok tövére, belül.

Csak egy éjszakára, szép cigánylány,
egy lángoló, végesincs éjszakára.

Bólintasz. Kacagsz.
A holnap mába vész... és csak kettőnké a világ
ezen az éjszakán.

Csak a név, egy utca és egy házszám,
csak egy túlhevült nyár kisülése,
csak a mély emberiszony pislákol majd bennünk,
kilobbanásig.
Aztán utoljára rebben egymáshoz az ajkunk:
egyetlen hálacsókunk ez a világnak
– s indulunk. Indul a nap.

Erika Burkart

Egy gyönyörű júniusi napon

(An einem schönen Tag im Juni)

Együtt erősödhetne
már a nappallal
ez a sugaras szél
Fénytől csöpög
a még zsenge levél,
míg a felhőkkel kószálva
ama szférába jutok,
hol csak a múlandó
ragyog örökké,
s nem halok meg,
ahogy nem hal meg
a gyerekkor egyetlen
fénytelt levele sem

Ott, hol azt koszorúzzák a felhők,
nyílik egy gyönyörűbb tárlat,
s a barátaimra gondolok én:
szeretem mindük, s tudom,
néhányuk szeret engemet is.
Majd a zöldellő fényről mesélek nekik,
arról, hogy pihézett a kezemre,
s tartottam fogva a megfoghatatlant,
azért, hogy a pokoli sötét
kavargó szemcséi által
bolyhosodhassék.

Por száll fel,
parasztok takarítják be a szénát,
szél forgat levelet, lombot, egyszerre
egyedül maradok, elkápráztat a nemlét
fehérlő levelekkel.
Halálos egyedüllét zuhan rám:
meg fogok halni, s elfog az undor,
attól, hogy viaszló maszkossal
halálra rémítem
szeretteim.

Szikrázik a lomb,
nemsoká tejében lesz a zsenge idő.
Lúdbörzön kúszik az árnyam,
a fény mezsgyéjén
kuporogva melegszen,

Erika Burkart

A szerető

Lengén öltözve
futott a pirkadatban,
át a hangamezőn.
Kés a metsző hideg. Karját
magasba lendítve rohant,
fényel a háta mögött,
szemben a széllel.

Az üresen maradt szobában
égtek még mindig a csillagok.

Erika Burkart

Zöld karácsony

Varjak a mély ég boltozatán.
Verdesések; elszenesült rongyok
szanaszét, csipegetve madarak
csattognak, cserregnek újra
a fásult zöld ugaron.
Pásztor nincs a mezőn, üres az istálló,
felhőkké sűrültek
a szürke angyalok

Rőzsét gyűjt, fák törzséről
mohát kapar három vándor, s tüzet
imádni rönkökre gubbad.

Fúvásban hajlongnak a tisztás
vihar után is ép fenyőtornyai.
Lengve a mennyet méregetik.

S amit a magasban
a szél ércangyala hírel,
eljut férgékhez,
gyökerekhez:
Isten eltűnt a térben.
Keresik a föld emberei.

2000. december

Erika Burkart

Téli utak, reggelente

Bárka a templom a hóban.
Keresztek és varjak. Mintha önnön
sírunk mellett vonatoznánk.

Hidegek a hegyek. Meghitt a fülke.
Kint iszamos mezők sivársága.
Valami elmaradt. Valami jön.
Hideg-melegnek hívták a gyerekjátékot.

Sejtelmes kékjében a hónap
gonosz mostoha az alpesi bokrok
csontvázaira hömpölyödő köd.
Halál távlatai a hosszú szántalpnymok,
Segantin felhőspiráljára emlékeztetnek:
elemi csomó mind, és kibogozhatatlan.

Hajdan, mondom én,
megnyugtatott
és hegyeket borított be a fehér.
Némaság körül. Borzong a havas,
égnek a lámpák;
túl az ablakon: félhomályban derengő
tükrök az arcok. Reggeledik.

Dieter Fringeli

Naponta

rózsa-ujjával
rám mutat a hajnal
kitör a felhők közül a nap
este a hold
legyűri a sötétet

szememmel
tartasz szemmel
szivemben
ver a szived
jótetteidnek
életem lett az ára

Christoph Geiser

A maradék

beleömlik a csendes-óceánba
a szóáradat

kinő a fű
az elvadult szavak fölött

szócsatában
hull el
a legutolsó szó

füstjelekkel
értekezünk.

Walter Gross

Decemberi reggel

Ilyen hosszú még nem volt a reggel.
Metsző, világos. Fa, tető, sövény
itt-ott sötétlett csak a hóban.
Ilyen csendes és tiszta
sosem volt, amióta
emlékszem.

Hóra tócsállik, véres jussáért
felvisített aztán a reggel.
Erdőn túl derengett még csak a nap
sápadt korongja,
félig-meddig megvilágítva,
ahogy fülénél, csükkénél fogva,
fejsze és kád közelébe húzzák a disznót.

Pontban kilenckor
láttam enni-inni a bölléreket.
Hogy lakomáztak!
Harsogó kedvük
mélyen elszomorított

Franz Hohler

Nagypéntek

Nekünk szól ez a köd
és a szomorkás hó is?

Tehetünk talán róla,
hogy közel kétezer éve Palesztinában
azzal az emberrel történt valami?

Nem volt ott egyikünk sem.

Lakásokat fűtünk,
lámpásokat gyújtunk csak,
és barátainkat hordjuk-visszük
a repülőterekre.

Maria Lutz-Gantenbein

1980 húsvétja Zürichben

Tényérodon
a kalács
utolsó morzsái...

Ólomnehéz ég
hull az ablakra
s üres székre
zuhan...

Hímestojások
fénylenek át
a hóviharon...

Rálel
a honvágy
szóra a nyelv
és mimózaillat
dől a szobába

Kurt Marti

Napnyugat

szép júdás
szíven üt
és tűnődni késztet
szomorúságod
most mikor szertelenül
ünnepli hanyatlását a nap

mi volt
az EGY árulása
a kiátkozó
egyházi TÖBBSÉG-hez
képest?!

Felidézlek
és halálos bánatod
megszégyenít
minket

Kurt Marti

Sola gratia

angyalt
kívánok mindazoknak
akik ok nélkül
egyedül
isten kegyelméből
mosolyognak

Gerhard Meier

Árnyalatokban

Akadnak még vásárosók
marhakupecsek
és mutatványosok
a kovácsok már kihalóban vannak

Falun még lobogóval
és zenekarral az élen
vonulnak a gyászmenetek
ha szatócsokat
vagy kovácsokat temetnek
s velük
napjuk is alászáll
és földjük
szétszóródik a szélben

A később születettek
szajkózzák még
az élet monológiát
melyben a romokon
árnyalatokban
kirajzolódik a fény

Magdalena Vogel

Este

Sötét pillájú
mezők nyújtóznak
a mámoros esti ég alatt.
Olykor, ha csábító szavakat
suttog a csapodár szél,
föl-fölragyognak.
Habozik, majd futni kezd egy út
a dombok mögé,
melyek minden távlatnak
útjában állnak.

Hans Werthmüller

Chasseral

Tegnapi a hó

Ezerhatszáz méter magas
és jura kori redőzetű
a hegy

Születéskor
felfoghatatlanul idős
halálokor
felfoghatatlanul fiatal a Nap

Időtlen bennünk a remény:
ittlétünk
Itteni értelmét megtalálni

Cseh Károly fordításai

Karádi Márton

a második halál

„az első, amikor levágják az állatot
a második, amikor megromlik a hús.
ezt a halált egyik ember sem éri meg.”

ha éjszaka az eső hangjára ébredek,
mindig azt hiszem,
hogy Eszter ment ki a mosdóba
és ő nyitotta ki a csapot.
elém hullnak az emlékek,
falból a kivert tégladarabok
újra összeragasztja őket az idő,
az óra, mint egy malterkeverő, forog,
talán azért, mert nemrég tudtam meg,
hogy akinek odaadtuk Eszter szerveit,
néhány napja szintén halott.
mostanában lefekvés előtt
időjárás-jelentést hallgatok
és ha azt mondják, hogy eső jön,
vattát teszek a fülembe,
hogy ne halljam többé a zaját
Esztert pedig nem láttam viszont,
pedig azóta
olyan jól alszom, hogy az már
majdnem napi nyolc óra halál.

a pokol alatt

kint nyár van.
a kórterem plafonja,
mint befagyott tenger felett az ég.
virágot nem mertem venni neki,
nehogy elkezdje tépkedni, és feltegye a kérdést,
„szeretsz, nem szeretsz”
miközben fejünk felett a nap, mint egy szirmok nélküli porzó,
szárazon sugározná az igazat.
belépek. most is alszik. mindig a látogatási idő előtt
veszi be a felírt altatókat,
hogy a rokonai ne a túlélőt lássák, hanem a holtat
jobb is így, úgyis megválná magát a mondataimmal,
mint kezét a tompa késsel az ügyetlen kisgyerek.
nem vigyázhatok rá mindig
nem akarok több szenvedést.
felébreszthetném.
de felbontatlan szája, szemhéjai
mint három másnak címzett, lezárt boríték.

Karaffa Gyula

Ecce homo

Hát elment. Vártam már a hírt, nem lepett meg.
Csak azon forgott az agyam, el kell intézni a papot,
a temetőt, a sírkövest, a takarékot, a hagyatékot,
a harangozást, a temetkezési vállalkozót,
hogy össze kell szednem a személyes tárgyait,
már amit egyáltalán meg akarok tartani.
Pont én, akinek most csak annyi
lenne a dolga, hogy sírjon.
Nem sírtam. Elmentem. Elintéztem. Összeszedtem.
Csak pénteken ne legyen a temetés,
akkor nekünk nem jó... mondták a rokonok.
Pénteken temettük.
A sok rég nem látott arc jól fogadott.
Mindenki udvarias és kedves volt velem.
Megérdemeltem. Most.
Keményre fagyasztották, szinte izzadt a ravatalon.
Kicsattanó egészségesre festették.
Szomorú látvány, ahogy kopognak a göröngyök.

Aztán hónapokkal később kibontottam
a régi, udvari budinkat.
Nincs már rá szükség.
Ide járt ő is egykoron.
Mikor megláttam a szarcsomót,
ami belőle összeszáradva
itt maradt, végre kicsordult a könnyem.

Nézek egy képet

nézek egy képet az asztalon
amin még együtt voltunk szépek
mondd csak mivé lettünk kedvesem
már te se kérsz és én sem kérek

angyal szállt a kezemre látod
„kis teste hangtalan vacog”
nem tudtuk nem láttuk nem vártuk
nyisd csak ki gyorsan az ablakot

tollpihe zizzen a párnában
amin az én álmom is látod
nem sírsz csak könnyezel csendesen
mert nem ez lesz a legszebb álmod

a gyomrot remegtető izgalom
átrobog rajtad is mint egy vonat
valami zsírosat kérek enni tőled
pedig már nagyon közel az alkonyat

nézek egy képet az asztalon
amin szerettél és én is téged
minden ember megöregszik
csak a képek maradnak szépek

Kántás Balázs

NE SZÓLJ hozzá,
Orfeusz –
minden metafora utánad,
de már nélküled
született meg.

VÁLASZTASZ egyet a körülötted
ugráló létmetaforák közül –
tanúsítod a hangok
mindenen-túl-létét,
belefulladsz a fizikalitásba.

Bodrogi Ferenc Máté

A Kazinczy-büsztt provokációja

Az ELTE Magyar és európai felvilágosítás programjában tevékenykedő doktorjelöltek *Prima manus. Tanulmányok a felvilágosodás korának magyar irodalmából* című, bemutatkozó tanulmánykötetét recenzálva Labádi Gergely figyelemre méltó tudományszociológiai távlattal indít. Úgy véli, hogy még az ún. szürke irodalom (honlapok, körlevelek, fórumok, pályázatok) szövegei is határozott performatív, közösségképző erővel rendelkeznek, a jóval reflektívabb tanulmánykötetek pedig ehhez képest még sokkalta erőteljesebb, csoportokat, koalíciókat konstituáló minőséggel. A „társas élet” mindenféle dokumentum lényegi sajátossága, vallja Brown és Duguid nyomán, amelynek jó példáját látja az illető kiadványban (*Irodalomtörténet*, 2009/2. 258. o.).

A *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán* című tanulmánykötet szintén kiválóan értelmezhető a fentebb megidézett „társas élet” kontextusában. A társas beágyazottság az efféle antológiák esetében persze szakmai közösségeket feltételez, amelyek ugyanakkor hasonló identikus, csoportkohéziós természetel rendelkeznek, mint bármely más (baráti, családi) közösség. E kötet egyik alapjellemezője az adott megközelítésben éppen az, hogy sajátos átmenetét mutatja a szakmai és baráti közösségek mintázatának. Két irodalomtudományi munkacsoport képviselőiből áll össze a szerzőgárda, a már említett budapesti PhD-program

egykori tagjaiból (Szilágyi Márton programvezető, Czifra Mariann kötet szerkesztő, Keszeg Anna, Vaderna Gábor), illetve az MTA–Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport munkatársaiból (Szilágyi Márton, Czifra Mariann, Szabó Ágnes, Orbán László). Ezek az irodalmárok egymást, sőt mindkét munkaközösséget egyaránt jól ismerik, a szakmai–emberi kapcsolat közöttük kiegyensúlyozott, közös érdeklődési területhez pedig nem férhet kétség. A Kazinczy-tanulmánykötet tehát egyszerre bizonyítja a „társas élet” bizonyos fajtájának lehetséges optimális működésmódját, illetve a jórészt ebből is következő eredményes kutatómunka lehetséges hatékonyságát, amely a jubileumi Kazinczy-emlékév alkalmasból illetéknéppen megnyilvánulhatott. Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulóját számos formában és módon megünnepelték. Az oktatási és kulturális intézmények közül kiemelendők a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Társaság megemlékezései, illetve a Petőfi Irodalmi Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár ünnepi kiállításai, valamint a Debreceni Egyetemen sikeresen megrendezett *Kazinczy Ferenc és kora* jubileumi tudományos konferencia. Az e rendezvényből születő *Ragyogni és munkálni. Kultúraturományi tanulmányok Kazinczy Ferencről* című vaskos konferencia-köteten kívül megemlékező még az emlékévben megjelenő Bíró Ferenc, Miskolczi Ambrus,

Fried István és Tóth Orsolya Kazinczy-monográfiája, illetőleg a tizenhárom kötetesre tervezett kritikai Kazinczy-életműkiadás első három kötete (*Pályám emlékezete; Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig; Külföldi játszószíni*). A méltó ünneplés és a bőséges publikációs látkép szerves része a *Leleplezett mellszobor* is, amely tehát a „társas élet” egy újabb dimenziójában, a közös etnokulturális alapon emlékező utókor aspektusából is releváns emlékvékiadvány.

Czifra Mariann szerkesztői üzenetében a Kazinczy-életmű kutatásának legújabb tendenciáit bemutató vállalkozásként nevezi meg a kötetet. A könyv igyekezete egyrészt, hogy demonstrálja a fiatal irodalomtörténész-nemzedék vonatkozó kutatási eredményeit, másrészt pedig, hogy ezáltal érzékeltesse egy új szempontokra épülő Kazinczy-kép megalkotásának igényét. Ez már nem egy „klasszicista mellszoborrá” merevedett arcot tár az érdeklődő elé – amely elsősorban a *megjelent* Kazinczy-szövegek, illetve mindenféle kultikus hagyományelem hatására épült fel –, hanem Kazinczy Ferenc *közvetlen* nyomába ered. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a válogatottan jó szerzők a *még meg nem jelent* Kazinczy-szövegek alapján is dolgoznak, a legtöbb esetben éppen annak a szöveggondozó, szövegfeltáró projektumnak a részeként, amely a tulajdonképpeni munkájuk. A Kazinczy-hagyaték iratait ma ők ismerik a legjobban Magyarországon, olyan irodalomtudósok méltó utódaiként, mint Jakab Elek vagy Váczy János. Elsőrangúan kiismerik magukat a párját ritkító kazinczyánus kézirat-állományban, szakmailag felkészültek, s fiatal koruk ellenére már régen bizonyítottak. Mindezek alapján teljességgel indokolt a kötet kicsinyesnek éppenséggel nem nevezhető célkitűzése, hogy a korabeli elsődleges forrásokra támaszkodva újrafogalmazza a

Kazinczy-kutatás hagyományos alapkérdéseit, a mintegy kétszáz év alatt megszállardult Kazinczy-kép helyébe egy újabb, eleven és izgalmas személyiség portréját állítva. Az ünnepi tanulmánykötet hét dolgozata jól megfigyelhetően elsősorban a mikrofilológia módszerét, illetve az oknyomozó írások stílusát alkalmazza, hangsúlyozottan a korabeli forrásokra támaszkodva térképezve fel tehát azt a „birtokot”, amely a több nagyság által is epochális jelentőségűnek mondott Kazinczy Ferenc szellemi és textuális örökségét jelenti.

Keszeg Anna a divattörténet, a kosztümtörténet, a testpoétika és az eszmetörténet egymást metsző távlataiban gondolkodik Kazinczyról. Eközben többek között a ruhadarabok társadalmi használatát rekonstruálja, a viseletek kiválasztásában rejlő társadalmi–politikai jelentések játékát figyeli. Arra keresi a választ – főként divattörténeti összefüggésbe helyezve a kérdést –, hogy divatos volt-e Kazinczy, hogy a fogalom milyen történeti szemantikai értelmezése szerint volt az, hogy egyáltalán jelentős volt-e számára ez a kérdés, s hogy milyen öltözködési normákhoz való igazodást jelentett az ő esetében a ruha, illetve hogy milyen változásokon ment át e kérdés megítélése az életút különböző szakaszaiban. Keszeg Anna arra jut, hogy az öltözet Kazinczynál a társasági, irodalmi életben való tájékozódás igen fontos összetevője, egy olyan középnemesei rendi logikában, amely a testet övező, formára szabott, funkcionálisan és a társadalmi hovatartozás szerint tervezett textíliában adekvát reprezentációs töltetet feltételez; hogy Kazinczy másfelől a mértékletes csinosság eszményének hirdetőjeként, a jó ízlést bizonyító és annak művelésével összefüggésben lévő anyagi jószágként tekint a ruházatra; s végül, hogy Kazinczynál az öltözékről való beszéd, a ruházat témája is alárendelődik a képzőművészeti, a

nyelvi és a poétikai vizsgálódások retorikájának. A tanulmány végén található ruházattörténeti szómagyarázat izgalmas kicsinyítő tükre annak a kultúratudományos tendenciának, amelynek szellemében végre többek között Kazinczy Ferenc arcéle is izgalmas új megvilágításba helyezhető, a kötet szerkesztő intenciójához híven.

Szilágyi Márton tanulmányában Kazinczy és Andreas Riedel párhuzamos börtöntörténetét elemzi. Írásának első részéből megtudhatjuk, hogy Kazinczy részben feljegyzéseiből alkotta meg a *Fogságom naplójának* felettes narratíváját, megjelenítve a színre vitt emlékezés jellegzetességét, a dokumentálás szándékának és a poétikai érdekű formálásnak a feszültségét is. Kazinczyt egyfelől a saját perspektívájában megélt igazság dokumentarista elbeszélése, az egykori jegyzetekben szereplő adatok változatlan beépítése, másfelől a morális példaadás szándéka vezette annak novellisztikus bemutatásában, hogyan reagál a szellem embere, az európai szuverén egyéniség a méltatlan, embertelen börtönkörülményekre. Ez egyben annak bizonyítási módja is nála, hogy fogsága segített személyiségének egységességét kiépíteni, kiteljesíteni az egykori magatartásforma rendületlenül láttatott, sztoikus etikai világát. Kazinczy másik nagy, a fogsággal kapcsolatos dokumentum-együttése a jegyzetein kívül ez idei levelezése, amelyet külön gyűjteményként kezelt. Ezekon kívül harmadik forráshasználati módszere a szóbeli híradásokra, információkra történő hivatkozás, amely közvetítettség által egyebek mellett a Martinovics-összeesküvés végét jelentő vérmizei kivégzésről is tudósít. Szilágyi Márton meggyőződése, hogy Kazinczy sorsát és a *Fogságom naplója* szövegét sem érthetjük meg, ha elvonatkoztatunk azon társaitól, akik nem az illető összeesküvésben való részvételért kerültek fogságba. Ezért

is tartja fontosnak a munkácsi fogolytársal, Andreas Riedellel való számvetést. A tanulmány második fele többek között a kopogtatáson alapuló börtönkommunikáció reprezentációinak taglalásán túl a Riedelnek való Kazinczy általi szabályzatellenes segítségnyújtás különböző narratíváit tárja fel, s megállapítja, hogy a vonatkozó vizsgálati jegyzőkönyv, mint kontrollforrás, a kazinczyánus elbeszélések hitelességét támasztja alá. Szilágyi a részletes példák alapján jut arra a következtetésre, hogy az emlékek szándékos elfedése vagy manipulatív szelekciója a *Fogságom naplója* ügyében egyáltalán nem jellemző, ami azért lényeges megállapítás, mert a mű – részben éppen ezért – a Monarchia egészén belül is egy kivételes jelentőségű autobiografikus börtön-szöveg, szituáltságát és informatívását tekintve egyszersmind.

Czifra Mariann azt az erős szakmai konszenzust árnyalja tanulmányában, amely szerint Kazinczy híres epigrammagyűjteménye, a *Tövises és virágok* a nyelvújítás legtüzesebb korszakának megfontolt, szervezett gyűjtőpontjaként keletkezett. Kazinczy szerzői intenciójának nyomába ered tehát a szerző, a vonatkozó nyomtatott és a kiadatlan írásokat egyaránt újraolvasva, hangsúlyozott különbséget téve a versek megírása és megjelentetése között. Lényeges megállapítása, hogy az adott év levelezésében, illetve a kéziratos hagyatékban sincsen nyoma kötettervnek, vagy bármiféle elméleti koncepciónak a szaporodó epigrammákat illetően; nem lehet biztonsággal azt állítani, hogy az epigrammák a spontán nevetetés s véleménynyilvánítás szándékán, továbbá a valamikori esetleges kiadás lehetőségén túl bármilyen konkrét cél érdekében gyűlnének. Az illető nyomtatott és kéziratos szövegdarabok alapos tanulmányozása után, a tüzetes szövegolvasatok

nyomán kialakított konklúzió az, hogy a *Tővisék és virágok* megjelenése nem egy tudatosan megkomponált, elméleti alapon nyugvó támadásnak köszönhető, csupán a róla való beszéd által vált azzá. Erre utal a versek születésének esetlegessége, a kézírásos epigrammák szétküldésének hátterében álló írói szándék (a nevettezés), a kötetkoncepció késői keletkezése, valamint a kanonizálódott írói intenciónak (tanítás, esztétikai-irodalmi kritika) a kiadással, majd megtámadtatásával egyidejű kialakulása.

Vaderna Gábor Dessewffy József és Kazinczy barátságának természetrajzát elemzi, amely kapcsolat példátlanul nevezhető abban a tekintetben, hogy Kazinczy sok ideig szoros baráti viszonyt ápol egy olyan emberrel, akivel oly kevésbé vallanak közös politikai, esztétikai, nyelvfilozófiai nézeteket. A tanulmány konkrét vitahelyzetek kapcsán tárja fel, miként tért el a két barát versolvasási stratégiája, illetve számba veszi a kritika státuszáról és funkciójáról vallott nézeteik hasonlóságait és különbségeit is. Legfontosabb vizsgálati eredményei, hogy az angolos műveltségű Dessewffy az elvont, manipulatív filozófiai tézisekkel gyakorlati életelveket állít szembe, ugyanakkor ezt a részben ismeretelméleti, részben etikai alapállást megkísérli közelíteni a kazinczyánus neoklaszszicizmus felé. Míg Kazinczy egyértelműen a recenziókban látja az irodalmi kritika jövőjét és az irodalmi ízlés csiszolásának útját, barátja kritikáról beszélve többnyire egy kritikai gondolkodásmód mellett foglalt állást, amely egy baráti közösségben, vagy a szélesebb nyilvánosság előtt az emberi szellem folyamatos, korrigáló társalkodásaként értelmeződik nála. Számára a kritikairás garanciája a jó modor és az alapvető illemszabályok betartása, mivel ez egyfajta szellemi függetlenséget is biztosít szerinte. Dessewffy kritikafelfogása

az emberek társasági viszonyrendszerébe illeszkedik – ebből a perspektívából nézve Kazinczy kritikai gyakorlata meglehetősen rideg, életidegen elveket követ.

Szabó Ágnes abból a meglátásból indul ki tanulmányában, hogy bár a szakirodalom Kazinczy 1816-os erdélyi utazásának célját és az azt megörökítő *Erdélyi Levelek* című munka megírásának okát legtöbbször a fiatalkori, Kácsándy Susánnához fűződő szerelem újraélésében, az ifjú Wesselényi Miklóssal való találkozásban vagy éppen Erdély népszerűsítésében határozza meg, Kazinczy és a felé irányuló stratégiai mozzanatok az eddiginél jóval differenciáltabb célorientáltságot és kiadói kultúrpolitikát körvonalaznak mind befogadói, mind szerzői részről. Ezen értelmezői diszpozícióból Szabó Ágnes az *Erdélyi Levelek* kezdeti sikerességének, majd sikertelenségének okait boncolgatja – vagyis tulajdonképpen Kazinczy esetét az erdélyi szászokkal. A szászokról a magyar tudós elitben kialakult korabeli konszenzusos negatív reprezentációkat Kazinczy is osztja: magánlevelezésében, majd a *Tudományos Gyűjteményben* töredékesen megjelenő *Erdélyi Levelekben* is elítéli a szászokat, értékítélete pedig mindvégig a magyar–szász oppozíció mentén szerveződik egy olyan fixált nézőpontú hazaidegen, mi–ők logikára épülő ellentétezésben, ahol éppenséggel az utazó Kazinczy a voltaképpen „idegen”. A mű sokszoros átdolgozása, majd a sikertelen kiadási kísérletek egyik oka a tanulmány szerint az lehet, hogy miután a mű első részletei egy olyan széles publikummal rendelkező médiumban jelentek meg, amely a szerzőnek ismertséget és elismertséget szerzett, Kazinczy nem tudta megtalálni azt a sikerességet hozó célközönséget, amely releváns olvasótábora lehetett volna. Ráadásul a mű megírása csak tovább mélyítette a szász–magyar ellentéteket, polémiaikat,

amelyekbe illetéknéppen Kazinczy is belebonyolódott.

Völgyesi Orsolya esettanulmánya (*amely a Zempléni Múzsza 2009/3. számában is megjelent – a szerk.*) az 1822–23-as megyei ellenállás reprezentációját vizsgálja Kazinczy leveleiben. Kazinczy az ún. bene possessionatusnak nevezett köznemesi réteghez tartozott, amely nagy befolyással rendelkezett a nemesi vármegyék irányításában, s tudjuk, hogy az ifjú Kazinczy akár abauji főjegyző is lehetett volna, s annak ellenére, hogy mégsem e mellett a tisztség mellett döntött, Zemplén megyei tevékenysége sajátos módon kapcsolódott a törvényhatóság adminisztrációjához. Kazinczy, bár jellemzően tudni vélte, hogy folyamatosan megfigyelik, a fogság kínos intermezzója ellenére is testközelből élhette át a vonatkozó megyei ellenállást a hadiadó-emelés ügyében. A tanulmány voltaképpen arra figyel, hogy miképpen tudósít minderről a Kazinczy-levelezés. Arra jut, hogy bár Kazinczynak természetes közege volt a vármegyei politika, az egyes események és személyek megítélésében sajátos szempontjai voltak. Minden szituációban, így a kiélezett politikai helyzetekben is mindenekelőtt az érdekelte, hogyan viselkedik az egyes ember, hogyan sikerül személyiségének integritását megőriznie, vagy éppen hogyan vall kudarcot ebbéli törekvéseiben. Kazinczynak a megyei és országos ügyeket érintő megnyilatkozásai, kiterjedt levelezése tehát nem pusztán a már ismert politikatörténeti kontextus illusztrációjára szolgálnak, hanem egy átmenetinek tartott korszak új szempontú történeti megközelítésének és értelmezésének a lehetőségét is magukban hordozzák.

Orbán László az önéletrajzait író Kazinczyt vizsgálja tanulmányában, egy olyan megközelítésben, amely az autobiografikus írást hiteles referencialitással rendelkező, őszinte, áttetsző nyelvű szöveggé ve-

szi kézbe, s amelynek szövegvilágában a szerző, az elbeszélő, a főszereplő és a modell azonos. Ebben a hagyományos, és éppen ezért provokatív szemléleti keretben Kazinczy egyidejűleg tűnik föl a szemlélt–értelmezett, illetve a szemlélt–értelmező szerepében, aki különböző szignálok alapján próbálja az értelmezés műveletei által meghaladni saját egykoriságát önnön fennmaradt forrásai alapján. Abban az önéletrírói térben, amely a „Kazinczy Ferenc” szerzői névhez tartozó összes szöveget magában foglalja, az egy és oszthatatlan Én megteremtése a cél, akár a szövegtörténet határozott kiigazítása árán is. A szerző–elbeszélő–főszereplő–modell hiteles megfeleltethetőségén alapuló önéletrírói paktum tehát megbomlik, mivel minden egyes autobiográfia Kazinczyja egyaránt jogot formálhat a középpont szerepére. Vagyis nem lehet filológiai módon megvonni az önálló szövegek és a szövegváltozatok, előzmények közti határokat: nem lehet rámutatni egyetlen, önálló, a többtől független, a többi változatot érvénytelenítő autobiográfiára. Orbán László ezen belátások rögzítése után a saját múltat aktívan megkonstruáló, egyebek mellett a karakteralkotásra, fikcionalásra, ironizálásra, racionalizálásra jellemző példákat hoz a Kazinczy-visszatekintésekből, melyek által az emlékezőben nem a megélt esemény hiteles dokumentálóját látjuk, hanem az íróasztalán lévő töméntelen mennyiségű feljegyzésből és az emlékeiből válogató szépíró.

A Kazinczy-émlék immár elmúlt, de a Kazinczy-kutatások korántsem érnek ezzel véget. Bár az elkövetkező évek valószínűleg nem lesznek olyan gazdagok kazinczyánus szakirodalmi termésben, mint a tavalyi volt, de a kritikai életműsorozat további részei előreláthatólag szépen követik majd egymást: a monumentális

Kazinczy-levezés újabb kötete, a *Fogságom naplója*, az *Erdélyi Levelek*, a *Szép Literatura* és így tovább. Mindemellett az is valószínűsíthető, hogy a már így is kiemelkedően bőséges Kazinczy-bibliográfia is tovább fog bővülni tényfeltáró esettanulmányokkal, alkalmi esszékkel, avagy hermeneutikai érdekeltségű újraolvasásokkal. Az a bizonyos „társas élet” kiválóan működik a Kazinczy-kutatásokat, Kazinczy-kutatókat illetően. Ennek a ténynek egyik méltó bizonyítéka a *Leleplezett mellszobor* című kiadvány, melynek borítóján, a Kazinczy-birtok zöld háttérében

az a klasszicista Kazinczy-büszk is látható, amelynek provokációjaként az egész könyv értelmezhető. A borítón látható római márványhomlokon ugyanakkor ott pihen egy búzakék pillangó (Kazinczyval: *lepe*) is, amelyet anagrammatikusan rejt a cím, finoman és játékosan figyelmeztetve a dolgok örök többértelműségére, amely a megértés lezárhatatlanságának egyszerre félelmetes és egyszerre üdítő, éltető tapasztalata – s az átfogó, hosszú távú textológiai munkálkodás mellett az új Kazinczy-kommentárok megjelenésének záloga.

(*Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán. Szerkesztette: Czifra Mariann. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009*)

Laki Eszter – Szőke Gergely

Nyiri Péter

„kutyahússéggel kötődöm a fákhhoz”

Cseh Károly német műfordításkötetéről

Cseh Károly a legutóbbi, a mai orosz költők verseit bemutató antológiája (*Atlantisz felé*) után újabb fordításkötettel örvendeztette meg olvasóit. Ezúttal német, osztrák és svájci alkotásokat kínál a költészet – és a Cseh Károly-i költészet – kedvelőinek. A kötet – esztétikai értékei mellett – erkölcsi teljesítmény, hitvallás és értékörzés-értékmentés is. A természet mint téma, különösen az ember természethez való kötődése, a Teremtés részeként, a nagy természeti egység egyik kétségtelenül legfontosabb, de korántsem egyetlen és minden másnál magasabb rendű részeként (mozzanataként) való létezése mint téma az elmúlt évek és napjaink nyugat-európai (és magyar?) lírájában kevésbé játszik lényeges szerepet. Pedig a német nyelvű irodalomnak – elég csak Goethe, Haller vagy Lenau nevét említeni – igen komoly természetlírai hagyományai vannak. Cseh Károly a téma fontosságára hívja fel a figyelmet, és egyszersmind értéket is ment és közvetít azzal, hogy *Kutyahűség* című kötetében német nyelvű, kortársnak tekinthető költők természetet, ember és természet kapcsolatát megéneklő verseit adja közre. Hűség ez is: hűség emberségünkhöz, a természethez – amelyből földi köntösünk vétetett, és amelybe fejlődni, emberré válni beléhelyeztettünk –, és hűség a jövőhöz is: útmutató hozzáállás a fiatalok számára.

A kötet a 20. század – többnyire második felének – német nyelvű költészetébe ad

részletes, lélekemelő és gondolatébresztő bepillantást. Cseh Károly 33 költő 99 versét fordította magyarra, ez utóbbi szám – ahogy azt az utószóban Erdélyi Z. Jánostól megtudjuk – az utószóval adja ki a kerek százat. A 33 költő ráadásul három nemzet – Németország, Ausztria és Svájc – alkotója. Ez a számmisztikai játék, avagy szerzői ihletettséggel, netán sugallattal is az Egységre, a természetnek az apró részletek harmonikus összjátékából fakadó lüktető szépségére, és magára a mindezt, a Teremtést és a „napot, csillagot” mozgó Egészre irányítja a figyelmet. S így még erőteljesebben közvetíti a költészet üzenetét, lélekszóító ajándékát.

A versek, kötetbeli egységek a természet körforgását követik. Az alcímek – *Virágzó cseresznyefa*, *Szívalakú levelek bokron*, *Napnyugat* – a bimbófeslő tavasztól a napot és évet is záró lenyugvásig tartó időszakot idézik, s gyakorta az egy szerzőtől fordított művek is a kezdettől (tavasz) a befejezésig (tél) húzódo ívet rajzolják meg. Például a német Jochen Börner művei: a *Virágzó cseresznyefa* a virágzás fénytel teli, a természetet formáló „Kezet” dicsérő-tisztelő ünnepét zengi, majd az életforrás-erejű, kőgalambszáj-megnyitót, tollrebbentőt (nyári vagy őszi) *Reggeli fény* után eljön a csöndhözó, hóleplel a magot (a jövőt) őrző tél (*Tél*). A versek azt tudatosítják az olvasóban, hogy a változó természettel együtt mozog, halad előre az ember élete is: egy sejtett, talán nem várt,

de bizonyosan eljövő végső hóhullásig. S mégis, ezen a végbe (vagy inkább új kezdetbe) tartó úton ott rejlik az öröm, ott nyílnak a boldogság virágai, meglehet, éppen az apró teremtszészletekben, a kicsinyben nyilatkozik meg a hatalmas egész; a fűszálél tükörszölgje mutat rá a minden végtelenjére. Ennek a vigaszt nyújtó gondolatnak egyik legszebb foglalata Christine Busta *Sorok egy karácsonyi lapra* című költeménye: „Ha nem is találna ránk az angyal: / hoz helyette zöld hírt majd a földről / a köves út szélén gyertyálló/ökörfarkkórószál, / s felragyog a pitypang bóbítája / fénylőn, mint a betlehemi csillag.” Igen. A természet az Úr nyelve, s ha tiszta, kitárt szívvel-lélekkel figyelünk rá, a fénylő pitypangbóbíta csillámcseppjében megpillanthatjuk magát a megváltó, fényárasztó betlehemi Csillagalakot.

A versek – a szerzői és a nemzetbeli különbözőségeiből is fakadó – sokszínűségük mellett is közös hitvallásként hirdetik a „kutyahúséggel kötődöm a fákhöz” (Helga M. Novak: *Kutyahúség*) érzését, a természet szépségét, s a titoktáró felismerést: a hóviháros karácsonyestén a könyvlepleten araszoló, „habzó május” emlékének avagy jövőképét elhozó „csöppnyi katicabogár” ráébredszhet minket a lét értelmére – a pillanatmegelő, tudatos, Teremtésben gyönyörködő, világszerető élet erejére. Arra, hogy az életet – szeretettel és minden pillanatban éber tudatossággal – élni kell. E tudatosságnak megfelelően a kötet verseinek világában az ember a természet szerves része, az ember és az őt körülvevő teremtett világ egymásba lényegül: „Pihefészék a nevetésed, / és úgy ring, akár a szél.” (Georg Bydlinksi: *Nyárfapihék*); „Napráforgó a szívem, mindig a fényt keresi” (Hilde Domin: *Tájékozódás*). S ebből az állapotból fakad a remény: az élet értelme megtalálható, legalábbis megsejthető; meglehet – miként a katicabogár példája

mutatta –, éppen a természetben, a természet által. Ezért lehet „Időtlen bennünk a remény: / ittlétünk / Itteni értelmét megtalálni” (Hans Werthmüller: *Chasseral* – talán nem véletlenül ez a kötet záró verse).

Az ember csak akkor lehet boldog, ha a természet részeként él, annak rendjébe tagozódik. Minden beavatkozás ebbe a rendbe, még ha a tudomány nevében történik is, ősi, eredendő egységet bont meg: „Csont csont mellett: / egyek a halálban is. / Mikor rájuk lelték végül: / hatvanezer éve/porladtak így már. / S párja kezét kivették a férfi kezéből” (Heinz Kahla: *Páros lelet*). Mert a legfontosabb a kapcsolat, a közösség. A halálban is egymás kezét fogó emberpár is része a láncnak, melyben egymásba fonódik minden élő a Teremtésben. S ha egyik élet megérzi a másik élet szívdobbanását, szeretetből fakadó lélekre megését, feltámad benne az életösztön. Mint a nagyvárosi gesztenyefában, aki „betonba / ágyazottan / egy rigóért / él még / mely teljesen/más idő szerint / éjjel / dalol / a csúcán” (Alfred Gesswein: *Nagyvárosi gesztenyefa*). A versek azt tanítják tehát, hogy a másikban, a másik által nyerhetünk életet. Hiszen a természet hívó szava a másikra figyelés létmegtartó fontosságára eszméltet; a természethez, a napfivérhez, holdnővérhez való Assisi Ferenc-i odafordulás, a világgal való együttlűktetés ráébredszhet minket az emberi kapcsolatok szükségességére. Mert „Milyen szomorú is az ember, ha elfelejti/a másik...” (Erika Burkart: *Együtt*), aki önmagába fordulva jár körbe-körbe, elfeledvén a szomszéd házra figyelés tétjét, reményt adó csodáját: miként egykor „odaát az istállóban” született meg a Gyermeke, úgy – örömben-nevetésben, fájdalomban-szenvedésben, egy segélykérő mosolyban vagy fáradt mozdulatban – most, ma is, mindennap visszanézhet ránk a szomszéd házból Krisztus arca. S ez a kegyelmi lehetőség

felülírja a nagypénteki felelősségvárító magyarázkodást: „Tehtünk talán róla, / hogy közel kétezer éve Palesztinában / azzal az emberrel történt valami? / Nem volt ott egyikünk sem” (Franz Hohler: *Nagypéntek*). De most itt vagyunk, s a legkisebb cselekedettel megkezdhetjük a jóvátételét annak, amit az ember kétezer éve a Legnagyobbval elkövetett. Szeretet a másik iránt, szeretet a természet: minden élő iránt – a küldetéses, szerető, áldozatos, bárány-tiszta lét a jövő záloga; mert „Heródes vára porba omlik, / ha falainál a bárányok / rázendítenek” (Christine Busta: *Evangélium*). Számomra – fenntartva a személyes értelmezés jogát – ez a versek egyik fő üzenete, örömhíre.

Az erőteljes, egyedi képiségű („pókhálóangyalhajas fenyő”, „fecskék körhintája köröttünk az ég”, „rovarok násztornyai”) és kivételes zeneiségű – Erdélyi Z. János szerint is az eredetit gyakran jócskán felülmúló zeneiségű – versek a természet szeretetét zengik, s ekképpen küldetést teljesítenek, elének tárják a „napnyugati fo-

gyó zöldet”, reményt adnak, s nem utolsósorban megmutatják az igazi, a természet harmóniájából ihletet merítő, a fa-, bokor- és virágmuzsikát szavakba öntő-mentő költészetet. A kötet nem csupán versfordítások összessége, antológia, versgyűjtemény; sokkal több annál: egységes alkotás, üzenet – s mindez Cseh Károly érdeme, aki értő gondoskodással válogatta egybe a német nyelvű költeményeket, és saját költői tehetségével, verszene-teremtő ösztönével-tudásával gazdagítva nyújtotta át ezeket az élő, kérdéseket feltevő, ugyanakkor válaszokat is kínáló verseket az olvasóknak. Köszönet érte a magunk és a kötetben szereplő német, osztrák és svájci költők nevében is.

Minden fordításkötet – mivel más népek irodalmát anyanyelvünkön közvetíti – egyúttal a magyar nyelv ünnepe is. A magyar nyelv és a széphalmi mester évében, a fordító Kazinczyra is emlékezvén és Cseh Károly *Kutyahűség* című (küllemében is elegáns, borítóján a természet zöldjét idéző) könyvét olvasva gondoljunk erre is!

(Kutyahűség. Német, osztrák, svájci költők versei Cseh Károly fordításában. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2008)

Balajthy Ágnes

Miskolcra nyíló kapuk

Talán nincs még egy olyan települése Magyarországnak, amely annyira karakteres arccal rendelkezne, mint Miskolc – míg más városok neve hallatán inkább a turisztikai kiadványokból ismerős, jól csengő közhelyek úsznak be tudatunkba, a borsodi fellegvár kapcsán egymásnak ellentmondó, olykor cseppet sem hízelgő jelzők, vizuális emléknymok zuhataga tárul fel: ez az Acélváros, a panelrengeteg a vasgyár árnyaival. Prospektus-báj helyett rom-esztétika. Mintha mondjuk Tom Waits szabadulna be egy szimfonikus zenekar tagjai közé.

A kultúra világában közvetített Miskolc-kép gazdagításáért eddig is sokat tevékenykedő *Spanyolnátha* művészeti folyóirat gondozásában – a város nyolcszázadik születésnapjának alkalmából – most olyan antológia jelent meg, amelyben hetven (!) szerző vallomását olvashatjuk a locusról, izgalmas kontaminációját létrehozva a saját történeteknek és a Miskolc-mitológia jól ismert elemeinek. Nem hagyományos irodalmi antológiáról van szó: az alkotók a tágabb értelemben vett irodalmi közegekhez kötődő bölcsész értelmiség köréből kerültek ki. Legtöbben közülük azért „valódi” szépirodák, mint a város kvázi koszorús költője, Fecske Csaba, de akad közöttük irodalomtörténész (Kabdebó Lóránt természetesen feltűnik a szerzők között), előadóművész-humorista (Nagy Bandó András), sőt, politikus is (Fedor Vilmos, az alpolgármester.) Így az antológiák eseté-

ben törvényszerűen felmerülő – egyenlenségről, hullámzó színvonalról beszámoló – kritika itt fokozottan releváns lehetne, ám épp a szerzői gárda vállalt sokszínűsége miatt válik nyilvánvalóvá a szerkesztő, Vass Tibor azon szándéka, hogy az olvasó figyelmét ne kizárólag a szövegek esztétikai teljesítménye felé irányítsa. Inkább arra, hogy miként is íródik Miskolc mint kulturális szöveg, milyen toposzokat működtetve jön létre a Miskolc-jelenség ezernyi változata.

Hogyan jutunk el a vallomástételhez? A szövegekben kétféle attitűd rajzolódik ki: az egyik a miskolci vagy legalábbis borsodi identitással rendelkező szerzőé/elbeszélőé, aki a hely szülőtteként igyekszik szavakba önteni azt, hogy e tájék neki mit jelent. A másik az idetévedő/szokó idegené, aki vagy a falusi lét vagy egy másik, jellegzetesen szerencsésebb helyzetben lévő város horizontja felől („Otthon, Debrecenben nincsenek koldusok, eddig csak filmekben látott ilyet”) tekint rá, ahhoz viszonyítva hozza létre a maga Miskolcát. Miskolc mint saját – Miskolc mint idegen. Mindkét esetben megfigyelhető, hogy nem a jelen idejű időviszonyok dominálnak a szövegekben: a városról való beszédet az emlékezés modalitása határozza meg. Csupa ilyen, retrospektív távlatból létrehozott történet burjánzik a kötetben: gyermekkori nyaralások, kórházi látogatások, kis és nagy szerelmek, osztálykirándulás, katonaság. Az illékony emlékek irodalom-

má gyúrása problémaként tételeződik fel a legtöbb szövegben, mintha a memóriából elővarázsolt régi pillanatok bőségükkel, túláradó gazdagságukkal állítanák kihívás elé a beszélőt. Nem véletlen hát, hogy igen jellemző a felsorolás és halmozás alakzataira épülő, lendületes írásmód a kötetre, amelyet mintha a „mindent elmondás” vágya vezérelne: „Ha a kimondott városra gondolkodok, nem tudok nem gondolni Dénesre, Zsoltra, Jánosra, Jeszenyinre és a nyáron süttött Jézuskára” – olvashatjuk Fodor Tündétől. Azt tapasztaljuk itt – mint elég gyakran az antológia esetében – hogy neveket olvasunk, melyekhez nem tudunk arcot rendelni, utalásokat, melyeket képtelenek vagyunk felfejteni, olvasói kompetenciánk mondhatni kudarcot vall. A tét itt nem annyira a tapasztalatok közvetítése, megosztása – mintha a vallomástevő alany befelé, magának beszélne, saját identitásának megerősítése végett lenne szüksége az emlékek rendbe tételére. Van, amikor a túlsorduló nosztalgia, a kötetben szereplő barátokkal (is) való összekacsintás, az egymásra való utalgatás a kellemetlen belterjesség hatását kelti, a szerző haveri körébe nem tartozó olvasó a kívülálló pozíciójába szorul – szerencsére a hiányérzetért kárpótol a jobban sikerült írások ereje. Mindenesetre a *Miskolci Kapucín*erben közölt művek általában az önéletrajziság és irodalmiság közti keskeny és egyébként is lokalizálhatatlan határmezsgyén egyensúlyoznak. Néhány szöveg – például a TIB-alapító Ungváry Rudolf beszámolója '56-os megpróbáltatásairól – nyilvánvalóan nem esztétikai produktumnak szánt alkotás, de a „szépirodalomként” működő írásokban is a vallomásos hangnem uralkodik. Úgy tűnik, Miskolcra csak egyes szám első személyben lehet beszélni...

„Kell-e szégyenkezni a végső megmérettetésen, a Tér-memóriában?” – olvashatjuk Korpa Tamás „szabad ötleteiben”,

ahol a szokott szubjektum-objektum viszonyt egy pillanatra megfordítva, a beszélő az emlékezés irányítója helyett annak függvényeként pozícionálja magát. Mindezzel arra is utal, hogy vannak olyan pontok a városi térben, melyek földrajzifizikai tárgyszerűségüktől eloldódva az emlékezet bójáivá válnak. És hogy melyek a tér eme, jellel váló tárgyai a borsodi központ esetében? Nos, a kötet címben nemcsak a kiadó nevének betűi – SPN – rejlenek anagrammatikusan, de egy szó is: a kapu, azaz a kötetben kiépített Miskolcmitológia legfontosabb motívuma, amelyre már Vass Tibor tőle megszokott stílusban íródott előszava, a *Kapu, éra* is rájátszik. A viharvert-málladozó vagy épp szép, míves belvárosi kapu(aljaka)t, ajtókat, bejáratoakat ábrázoló fotográfiák, a szerzők fotóját és rövid életrajzát keretező, ablakot kirajzoló grafika látványa is ahhoz járul hozzá, hogy az olvasó *A nyitott kapuk városaként* (Csorba Piroska), egymásra pillantó tekintetek és egymásba nyíló történetek tereként teremtsen meg magának Miskolcot.

„Úgy hívják ezt a helyet, hogy Sötétkapu, mindig valami rossz történik itt velünk.” – magyarázza Király Levente novellájának narrátora, a szerencsétlen édesanyja mellett ballagó öt éves kisfiú. „a Hevesyből jöttem, a film akkor rossz volt / és sorsszerűnek véltem a Sötétkaput” – kanyarodik erre versében Mizser Attila is. Bizony, nem az avasi kilátó, nem a diósgyőri vár, még csak nem is Lillafüred: a *Kapucínert* lapozgatva hamar kiderül, hogy a legerősebb hatást a Széchenyi utca eme jól ismert, baljós nevű pontja tette az alkotókra – s ennek oka talán épp nevében keresendő. A „sötét” előtag keltette elvárás többféleképp is beigazolódik a szövegekben: a kapu hol a történet egy szomorú fordulatának metonímiájává válik, hol Miskolc nem épp ragyogó szociális viszonyait jelképezi, máskor pedig a szerelmi tematikával kap-

csolódik össze. (Utóbbi kettő együttesen jelenik meg Keresztury Tibor szövegében, mely a kamaszkori románcra irányuló, önironikus hangoltságú visszatekintés keretében szinte dokumentarista stílusú közelképet hoz létre „a lassan csordogáló hetvenes évekről”.)

A történész Fazakas Csaba kiváló esszéjében arra is fény derül, hogy miért viselik itt egész utcányi, hatalmas területek a Csabai kapu vagy Győri kapu nevét. A miskolci helynevek furcsaságaival, sokértelműségével több szerző is foglalkozik. Bazsányi Sándor „kis miskolci szemantikájában” igen szellemesen mutat rá arra, hogy borul fel az egyszerű megfeleltetésen alapuló logika egy olyan településen, ahol „adihídnak” hívnak egy mindenféle vizet és hidat nélkülöző útszakaszt, Villanyrendőrnek egy keresztteződést, Szinvaparknak pedig egy Szinva- és parkmentes bevásárlóközpontot. „A „Szinvapark” szó – éppúgy, mint a „Miskolc Pláza” – saját magán kívül az égvilágon semmit sem jelent.” Nagy Csilla a tízemeletes bérházairól és borospincéiről egyaránt híres dombvidék nevének elhalványult melléknévi jelentését villantja fel játékosan: „Önök elakadnának itt, tudom: Kedves Avas...” Oravecz Péter is a Miskolc-émlékek nyelvi természetére mutat rá, mikor nagyapja halandzsaverseinek történetét így zárja le: „Miskolc egy varázsigé, Miskolc a »Szezám tárulj!«”. A kötet által közvetített egyik legfontosabb belátás szerint a város tehát nem csak látvány, ahogy az a vizuális médiumoknak a turizmus diszkursusában betöltött, majdhogynem kizárólagosnak tűnő jelentőségéből következne: Miskolc fényképezőgéppel teljességében nem rögzíthető, a hangfoszlányok, a nyelvi fordulatok, a különös nevek szintjén éppúgy jelenlévő tapasztalat.

S ha már a medialitásnál tartunk, akkor mindenképpen szólnunk kell arról a szerepről, amelyet a (könnyű)zene tölt be a

város „imidzsének” szervezésében. Külön tanulmányt igényelne annak feltárása, hogy miért épp Miskolc vált a magyar rock emblematikus városává – és talán van itt valami, tanulmányok révén feltáratlan is a klímában, mert nemcsak a nyolcvanas években, szociológiai-politikai tényezőkhöz köthetően virágozott a furcsa Miskolc-kultusz a színpadokon. Ez a régió különös módon – talán a hagyomány sajátos megvalósulási formájáról van szó – vonzza a mai alternatív bandákat is: a Bélga a *Zigilemezen* szentelt dalt Borsodnak, a Kispál és a Borz augusztusi búcsúkoncertjén Lovasi András külön kitért az őt idefűző szép emlékekre, mielőtt utoljára belekezdett volna a *Tiszai pályaudvar* című nótába. A hely nevéhez tapadó zenei asszociációk természetesen az antológia írásaiba is bevonódnak: az idevágó dalszövegek toposzai – a listavezető persze az EDDA – hol csak jelzésszerűen, közhely-voltukat le nem vetkőzve kerülnek az elbeszélésekbe, hol már összetettebb jelentésviszonyokat hoznak létre. Ménes Attila *Elveszve Miskolcon* című novellájában az osztálykirándulóként érkező debreceni fiú perspektívájából tárul fel a szocializmus erős bástyájának nyomasztó, embertelen légköre, amelyet a találkozás első pillanataiban úgy érzékel, „mintha ebben a városban mindenki szegény lenne, szürke és sovány”, hogy aztán később a P. Mobil sorainak direkt idézése („Nehéz szürke hajnalok, gondolta”) révén az első Miskolc-tapasztalat is már az *Acélváros* szövegvilága által preformáltak tűnjön volt. A nyílt, illetve bújtatott pretextusként működő dalszövegek mellett a zene-tematikát viszik tovább a régi bulikat/koncerteket megörökítő, a retro-vonalat felerősítő történetek is, például az úttörőtáboros Edda-partié „az Ifjúsági Magazin slágerlistájáról ismerős szintetizátorfutamokkal”, ahogy azt Szénási Miklósnál olvashatjuk.

Az úttörőtáborok korának megjelenítése azonban nem kizárólagos, az antológiában inkább különböző időszakok különböző Miskolcai rétegződnek egymásra. Felvillan benne az a korszak, melyben a Széchenyi utca ma történelminek számító épületeit még nem patinájuk miatt csodálták meg a járókelők: Porkoláb Tibor filológushoz illő ötlettel Gyulai és Lévy közös sétájáról mesél, közben folyamatosan szembesítve az olvasót a boldog békeidők óta bekövetkezett változásokkal. A legnagyobb kihívást viszont talán mégis azok a bizonyos úttörőtáboros évek állították az alkotók elé: néhány novellában – a már említetteken kívül például Nagy Zoltán a „szocialista kuplerájt”, s a szexuális élet más jellegzetes színtereit bemutató szövegeiben – sikeressé is válik az atmoszféramentés. Mindemellett Miskolc derűsebb, divatosabb, huszonegyedik századibb

arca is kirajzolódik a *Miskolci Kapucíner*-ben. Miklya Zsolt szellemes írásai úgy örökítik meg az Operafesztivál hangulatát, hogy a felidézett kulturális hagyománnyal folytatott játék sem válik súlytalanná: „Tét nélküli ma a Hold / Miskolc csupa plazmatévé ma / A kékszakállú *kihűlt téma* / Tét nélküli ma a Hold.”

Egy ilyen sok szerzővel rendelkező antológia esetében persze lehetetlen minden alkotó teljesítményét értékelni. Az azonban bizonyos, hogy a sokféleség, a műfaji alakzatok (napló, esszé, anekdota, család-történet) heterogenitása, a szövegek változatos, az irónia, a nosztalgia és a pátosz között mozgó hangoltsága, sőt, még hullámzó színvonala is izgalmas olvasmányá avatja a *Kapucíner*t. Ez a könyv tényleg kapukat nyit a városra: beléphetünk, el is tévedhetünk, s ha akarjuk, soha ki sem kell innen találnunk.

(*MiSkolc KaPucíNer – A Spanyolnátha művészeti folyóirat antológiája a nyolc évszázados Miskolc köszöntésére. Szerkesztette: Vass Tibor, Spanyolnátha Könyvek 7., Hernádkak, 2010*)

Jován Katalin

„Betűbe-túrhetetlen”

Az *Apokrif* folyóirat szerkesztőjének, Palágyi Lászlónak az idei könyvhétre jelent meg a *Határon innen* című verseskötete. Az *Apokrif* 2007-ben indult, s az azóta eltelt idő alatt egy irodalmi, művészeti kör gyűjtőterepévé is vált. Szerkesztői és szerzői az ELTE hallgatói, akik tehetségük, kitartásuk révén igyekeznek helyet teremteni maguknak az irodalmi életben. A folyóirat szándéka (mint a legtöbb hasonló felépítésű, tartalmú orgánium esetében) a kultúra gyarapítása, az olvasás népszerűsítése. Az *Apokrif* szerzőinek keze nyomát már antológia is viseli, amely *Beszámított veszteség* címmel jelent meg 2009-ben. A kötetet a folyóirat létrejöttében is nagy szerepet vállaló Fráter Zoltán állította össze. Az antológián túl szintén 2009-ben jelent meg Kántás Balázs tanulmánykötete, az *Értelen ének*. A 2010-es könyvhéten pedig, Palágyi könyve mellett, Nyerges Gábor Ádám (az *Apokrif* alapító tagja és főszerkesztője) *Helyi érzéstelenítés* című munkája is napvilágot látott.

A *Határon innen* Palágyi első versgyűjteménye, amelynek darbjait korábban már számos folyóirat közölte (*Irodalmi Szemle*, *Spanyolnátha*, *Új Forrás*, *Zempléni Múzsá*). A könyv tartalma mindössze harminc költemény és tíz prózavers. A kötet „vékonysága” azonban csak az alkotások számára vonatkoztatható. A gyűjtemény kvalitása komplex és mély jelentésekről tanúskodik, amelyben a negyven szerzeménynek, úgy tűnik, pontosan meghatáro-

zott helye és ideje van. A *Határon innen* az alkotói folyamat rendkívüli állomása, hiszen a fiatal szerző eddigi munkáinak gyűjteményét jelenti, s egyben útjelző is az elkövetkezendőkre nézve. Egyszerre jelenthet tehát cél- és startvonalat: „buszállomást”, ahonnan elindulunk, s ahová egyben tartunk is.

A kötet érdekessége a versek mellett olykor megjelenő képi ábrázolás, Hraskó Nóra illusztrációi. Itt a nyelvi dimenzió és a vizuális világ dialógusa összehangoltan működik. A képekké „átfordított” szövegek, illetve a szövegekké átformált képek tekintetében harmónia uralkodik. Olvasóként eldönthetetlen, hogy a vers vagy a kép keletkezett-e hamarabb, érlelődött-e meg előbb. Az illusztrációk és a szövegek egymás mellett léteznek, s értelmezői egymásnak.

Az állomás kategóriájának – különféle nézőpontok beemelésével történő – értelmezése, értékelése a könyvcím kapcsán is érdekes lehet. A *Határon innen* kijelentés határvonalra utal, s a lírai „én”-nek az ahhoz viszonyított helyzetére. Egyfajta pozicionálás történik, amely nem elégíti ki az olvasót, hiányt hagy maga után. Nincs válasz arra, milyen határról van szó, illetve arra sem, hogy az „én” pontosan hol helyezkedik el. Ha a kötetet határvonalként, állomásként gondoljuk el, akkor a cím olyan kitöltetlen térként villan fel, amely nyitott a különböző nézőpontok számára. Az állomás, a határ így többletértékű,

hiszen nemcsak egy pont az indulási- és végpont között, hanem maga az utazás velejárója, annak része.

Kántás Balázs (az *Irodalmi Jelen* online felületén olvasható kritikájában) az utazás élményét tartja a kötet központi motívumának. A tapasztalás, az úton levés irányítja az érzeteket, a benyomásokat. Az utazás élményéből nőnek ki az emlékek, gondolatok, vágyak. A szövegek a változatos irányok, lehetőségek pályáin haladnak, amelyek egyszerűek és dísztelenek, mint az autópályák. A kötet, s egyben a *Gyufák* ciklus első darabja az „Indulás”-ról közve-tít. Olyan beavatás ez, amely folyamatos, amelynek nincs eleje s vége. Reggelről, kezdetről beszél a szöveg, mégis inkább az utazás tapasztalata üt át a papíron. A hétköznapiok egyhangú sodrása tűnik ki a sorokból: „havazás varrta össze a várost”, amely nemcsak a nyitánynak, de az egész gyűjteménynek némiképp melankolikus hangulatot kölcsönöz. Erre a hangulatra olykor feloldásként válaszol egy-egy sor: „lépéseim megennyhült felhők a tiszta ég alatt” (*Indulás*).

A könyv szabad- és prózaversei olyan útvonalak, felületek, amelyeken ott lebeg a lírai „én” élményeinek lenyomata. Az „én” számára fel-feltörő gondolatok, problémák hangsúlyosak, személyességről, intimitásról tanúskodnak: „egy töltésen állok / élmények alkatrésze leszek” (*beavatás*). A hatásoknak, benyomásoknak kiszolgáltatott alany képe jelenik meg az idézett sorban, aki nem irányítója, inkább elszenvedője az őt ért hatásoknak. Az „én” „gazdatest” (*Elő az útlevéllal*), amely hordozója valami kimondhatatlannak, ami folyamatosan hat belsejében: „Most egy fantom lebeg folyton a szemeim mögött” (*Évszak*).

A *Határon innen* darabjai között gyakran találkozunk vallomásos, vágyakozó hangvételű írásokkal, amelyek a másik felé irányulnak: „Nem akarom, hogy a férfit lássa

bennem, egy viszonyt, azt akarom, hogy engem lásson” (*Megmozdulás*). A másikhoz való fordulás az én saját létértelmezésének hordozójává válik. A felsejlő emlékek, élmények reflexióvá, elmélkedéssé formálódnak. A másik – a lány vagy az anya – megszólítása hétköznapiak ható momentumokat mélyebb jelentésekkel keverő hasonlatokkal és metaforákkal történik, ezek feszültséget keltenek, s jótékonyan járulnak hozzá a szövegek többértelműségéhez: „de ha mást nem / legalább zavarba ejtenélek / mint vérfolt a ruhán / vagy mint üres villamoson / még testmeleg kapaszkodó” (*hozzád élni át*). Az anyagyerek viszony több költeményben is felbukkan, itt a gyermeki kiszolgáltatottság, a feloldhatatlan függés sejthető meg: „már szinte eredetem hangját hallottam / hogy nem kisfiam még nem lehet enni”, vagy pár sorral alább: „százszor csalódtam / amiért alig lehet különbséget lelteni / köldökzsinór és póráz között” (*ököl és szív*). Az állandó függés és kötődés alapélménye a kötetnek, ami alól feloldást csupán a „reflexek”, az ösztönös rángások pillanatig tartó hatása jelent: „egyetlen saját gesztusom / amikor mutatóujjam az ideg / megmegrángatja egy ideig” (*reflex*).

Az írás aktusához kapcsolt érzetek is a szabadság, az önismeret illúzióját leplezik le: „és olyan rövid az út az öledtől / az ölésig csupán néhány hang” (*a vén utcazenész tanácsai 1.*). Az „öl” betűsor a kiemelt részletben két, egymással ellentétes jelentéssel, érzelmi pólussal bíró szóban reprezentálódik, amelyek összeegyeztethetetlennek látszanak. Az idézet éppen arra fókuszál, hogy ezek az éles oppozíciót képző jelentések feloldódnak a kimondás, a hangok vagy akár az írás szintjén. Az írottság, a kifejezés anyagszerűségként kerül előtérbe, s szinte elrejt, felülírja az értelmi összeférhetetlenséget. A jelentések közötti távolságok nem érzékelhetők,

elfolynak a tekintet előtt. Az alany számára talán a legfontosabb a látás verbális megragadása, az utazás közepette való állandó figyelem és a lejegyzésre való törekvés. A tekintet „tisztasága” azonban hozzáférhetetlen. Állandó függés és irányítottság hatja át az érzékelés mikéntjét, amely így nem lehet őszinte, saját. Az, ami az én számára releváns, elmondhatatlan. Nincs olyan fókuszpont, ahonnan látható. Csak nézőpontok, lehetőségek vannak, amelyek mögött meglapul a lényeg. „Ami a még láthatatlan évgyűrűkben megragad.” – olvasható Palágyi László *Utolsó nyilak a múltba* című kötet záró szövegében. Konklúzióként hatnak ezek a szavak, ugyanakkor a lezá-

ratlanság, a nyitottság élménye is kiérezhető a leírtakból. A ki nem vágott fa titka, voltaképpen lényének, létének rejtettsége hangzik ki a sorokból. A „megragad” kifejezés egyfajta féket, szünetet, mozdulatlan-ságot jelöl, a „még láthatatlan évgyűrűk” kijelentése pedig a mozgást, a gyarapodást, a még be nem járt utat sugallja.

„Az irány persze nem érdekes, csak mellékterméke a mozgásnak”. A *Vázlat* című prózavers kiemelt sora állhat ezen írás, s egyben a Palágyi-kötet summájaként, amelyben lehetőségek, útirányok fogalmazódnak meg, míg a lényeg, magában a mozgásban, az írásban rejlik, bárholon induljon, s bárhová vezessen is az.

(Palágyi László: *Határon innen. Napkút Kiadó, Budapest, 2010*)

Szalay László Pál

Hankiss Elemér Magyarországa

A fák sűrűjén az emberi szem számára nincs átjáró. A buja aljnövényzet, mint áthatolhatatlan massa kedvetleníti el a behatolni vágyót. A keskeny ösvény eddig gyors haladást biztosított az expedíció számára. Most a málhások megszabadulnak kocka alakra szabott csomagjaiktól és a kulacsuk után nyúlnak. Nincs mit tenni, utat kell vágni. A misszionárius a bennszülött vezetőtől kér felvilágosítást az akadályról, hogy mennyire hátráttartja őket a falu megközelítésében. A vezető szemei zavartan pislognak a feltornyosuló élőfal és az elcsigázott csapat között, mintha nem értené, hogy került ebbe a helyzetbe. Tört angolsággal próbálja elmagyarázni a „nyugati sámának”, vigyázva, hogy a szemébe vagy a nyakában lógó keresztre ne nézzen, hogy egy hónapja az ösvény teljesen rendben volt. A pap zsebkendőjével a homlokáról itatja fel a gyöngyöző verejtéket és nyugalmat erőltet magára. Ma reggel úgy ébredt, abban a hiszemben volt, hogy estére a szolgálati helyére ér.

A bennszülött magában rágódik a zsákutca miatt, mert ez az egyetlen ösvény, ami a folyóhoz vezet a törzset. A hordárok negyedóra alatt megszabadítják a fákat, bokrokat felesleges lombjuktól és újra összekötik az ösvényt. A csapat megkönnyebbülve folytatja útját a dzsungelben, a fiatal pap is előveszi a zsebéből a Bibliáját, hogy felüsse egy hálazsoltárnál. Jónás imájánál nyílt ki a könyv: „Lesúly-

lyedtem a hegyek alapjáig, örökre bezárult mögöttem a föld...” olvassa a pap és a cethalra gondol, Isten megmentő csapdájára, amikor elveszti egyensúlyát és az ösvény megnyílik alatta. Utoljára elcsukló kiáltásokat hall maga mellett, ahogy az expedíció tagja sorban hullnak a mélybe. Még átvillan a gondolatain, mielőtt eszméletét vesztené: Isten megmentő csapdája – a bennszülöttek elejtő csapdája. Hankiss Magyarországot csapda-labirintusnak, országunk állampolgárait életükért loholó, bukdácsoló egereknek ábrázolja és könyvét erre az élethelyzetre alkalmazható bedekkernek, netán 'guidebook'-nak szánja. Bármennyire különösnek is hangzik elsőre, nem külföldiek, turisták érdeklődésére számít a szerző, hanem azokra, akik hosszas itt tartózkodásra rendezkednek be. Azokat az olvasókat várja a szoba szögletébe, a kanapé mélyére, a diófa árnyékába, akik annyi elodázás, halasztgatás után végre rászánják magukat, hogy szembenézzenek „Hankiss szerint a világgal”, a rendszerváltás utáni Magyarország megoldatlanságával, politikusai és választói céltalan, tétova magatartásával.

Hankiss Elemér *Csapdák és egerek* c. könyve a fülembe ültette a ndembuk ősi dobjainak ütemét. Teljesen megfertőzte gondolataimat a törzsi lét különleges szocializációs technikáinak modern értelmezése. Victor Turner híres „liminalitás elméletét” használva Hankiss az ország je-

lenlegi, átmenetei helyzetének termékeny, inspiráló, mozgósító jegyeit keresi. Egy olyan esélyt latolgat, ami képes ezt a lassúcska, kitörési energiát veszített, hezitáló országot átlendíteni a rá leselkedő csapdák felett. A fent vázolt helyzetben viszont számomra nem egyértelmű, hogy ki került csapdába. A misszionárius, aki a bennszülötteken kívül az Istenének is foglya, vagy az a törzs, amelyik mindentől és mindenkitől elzárkózva él. A törzset az őserdő zártsága, országunkat a kommunizmus rabsága szeparálta el a „külvilágtól”.

Nagyon érdekes, ahogy Hankiss, tíz évvel ezelőtt a *Proletár reneszánsz* c. kötetében a rab paradigmája fogalmát fejtegeti: „Nagyon rossz és nyomorúságos, de ugyanakkor meglehetősen kényelmes a rablét. A rablét infantilizálta, a gyermekkor felelőtlenségébe tartotta az embereket.” Hivatkozási alapot szolgáltatott a megkötözöttség állapota egy önrevíziót végző társadalomhoz méltatlan politikai berendezkedés begyűrűzésének és állandósulásának magyarázatára. Ennek elmélyülését szolgálta a mártírtudat megjelenése, ami abba a boldog érzésbe ringatta, akire a csapda ajtaja rázárult, hogy ő az igazság letéteményese és a jó oldalon áll. Egy évtized elteltével Hankiss még mindig a lehetetlenségek közé sorolja, hogy nyugati mintán alapuló bulvár magazinokból, bugyuta televíziós játékokból és közösségi oldalról tanuljuk az elérni vágyott másik világot.

Az „Ígéretföldje” felé történő nyitást egészen más módon kell elképzelni. A „hankiss-szlogen” az új reformkor vízióját vetíti elénk, ami természetesen az egykor sikeres magyar korszak utóérzete kíván lenni. Így a teljes mellszélességben történő nyugat felé fordulás Széchenyi, Eötvös, Szalay, Kemény mintáját követi. Ennek megalapozása első lépésben az idegen nyelv kérdésének orvoslása, amelyett

Kalapos király programnak nevezett el. Tizenöt éven belül kétnyelvű társadalommá válhatna a magyar, ha a diplomát, a különböző bizalmi tisztségek betöltését nyelvvizsgálóhoz kötnék.

A nyugati országok sem nézték/héztek érzéketlenül a magyar nemzet vajúdását, ők a misszionáriusok, akik a segítségünkre sietnek. Meglepő lehet első hallásra, de nekik pont annyira szükségük van ránk, mint nekünk rájuk. Mi erősítjük őket szent hivatásukban, hogy a demokráciát és a piacgazdaságot az egész földkerekségen meghonosítsák. Felmerülhet bennünk a kérdés, hogy ha a fény minden odúba bevilágított, akkor mi következik. Találnak-e újabb létfontosságú ellenségképet, ami tovább motiválja őket. Hankiss az aktuális misszionáriusainkat meg is nevezi, akik csapdahalátaltalanító képességükkel támogatnának minket: Csikszentmihályi Mihály, Martin Seligman, Benjamin Barber, Roy Baumeister.

Hankiss Magyarország iránti elkötelezettsége és önmagával szembeni igényessége tükröződik a könyvében. Megtehetette volna, hogy a fent idézett és későbbekben is hivatkozási alapot képző *Proletár reneszánsz* c. könyvét adja ki újra, mivel az ott feltárt helyzet azóta mit sem változott. Talán kiegészíteni, korrigálni kellett volna néhány bekezdést, mert az abban megfogalmazott optimista várakozás nem teljesült. A prófétai szerepet magára öltő Hankiss így írt: „Mondhatjuk – e azt, hogy túl vagyunk már a nehezén és megindult valamiféle javulás? Valószínűleg igen.” Ma pedig így látja: „Vegyes érzésekkel viseltem országunk iránt. Leginkább az bánt, ahová az ország jutott. Sokáig volt alibink, hogy megszállt ország vagyunk, de 20 esztendeje a saját kezünkbe vettük a sorsrontásunk.”

Hankiss nem transzállapotban, tudatmódosító szerek hatása alatt kutatja a jöven-

dőt, hanem éles elmével, figyelmes szemmel és tiszteletet parancsoló apparátust használva elemez. Az előrelátás, ahogy a következő esetben kirajzolódik, óvatos mesterség, mert sok a bizonytalansági tényező. Jelen munkájában sorba veszi a szereplőket, akik alakítják, formálják, tartósan meghatározzák a jövőt. Bemutatja például a globális polgárokat, akik a rendszerváltás előtt még egy tucatnyian sem lehettek hazánkban. Kettébontja az értelmiségi kasztot, amely kimondottan kelet-európai sajtóság, ahol professzionális és kreatív típusról ír. A különbség csupán annyi, hogy a kreatív értelmiségi (költő, író, művész, tanár, lelkész) a professzionálissal ellentétben, hazánkban képtelen tisztességesen megélni a fizetéséből. Ebben a felsorolásban a politikai szereplő körét szemrevételezve szintén megenged magának egy kis próféciát, amikor arról ír, hogy az új politikai osztály a rendszerváltás után gyorsan alakult ki. Mára kasztosodott és új nevek nem nagyon bukkannak fel benne. Ismerve a 2010-es választási eredményeket, örömmel/kétségek között mondhatunk két új formációt, amely a parlamentbe került.

Hankiss *Csapdák és egerek* c. könyvében didaktikus módon veszi sorra a jelen evidensnek tűnő, de mégis körünkre égő kérdéseit, a múlt félremagyarázott, nemzedékeket megvezető örökségét, és a vágyott, reményteli, de a személyes áldozatvállalásunkat is igénylő jövőt. A hét fő fejezetében (I. Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország, II. Csapdák, III. Egérutak, IV. Új Reformkor? Lehetőségek és lehetlenségek, V. Programok, VI. Szereplők, VII. Magyarország eltűnése?), az áttekinthetőséget segítve, megannyi alpont részletezi a témát.

Bárki érkezzon is erre a vidékre és bármilyen járművel, az úthibákkal számol-

nia kell. A tengelytörést szenvedők egy csoportja az aktuális kocsmá pultjánál könyököl és részletezi a „baleset” előzményeit, következményeit. Most a helyzet szenvedői és okozói együtt, egymás nyakába borulva vallanak a devizahitelekéről, az államadóságról, a gellert kapott reformokról, az ingatlan businessről (árverés és privatizáció) és mindarról, amit a bátorító tömény kiold a nyelv repedéseiből.

A búbánat, bűnbánat és az öröm mámorából ocsúdva igenis el kell olvasni Hankiss könyvét, hogy a bárgyú, unalomig ismételtetett érvrendszerünket felülvizsgáljuk. A szerző érzi, hogy témája terhelt volna könnyen okozhat az olvasójában csömört, ezért olyan humoros higitásban találja mondandóját, amely könnyet és mosolyt egyaránt előcsalhat, de a minőség rovására nem megy. Rövid, tagolt témakifejtései gyors áttekintést és könnyed megértést biztosítanak. Állandó párbeszédben van önmagával, amikor korábbi írásaira, sőt a jövőben tervezett munkáira utal, bevonja a dialógusba korunk magyar gondolkodóit és így Kopp Mária, Romsics Ignác, Lengyel László, Gombár Csaba is kibeszélnék a sorok közül. A magyarázatok során előkerülő példák nyomán elkísérjük Hankisst a gyermekkorába, kutyás vadászaton veszünk részt, legelön kérődző tehennel kerülünk közeli kapcsolatba, és olyan természetességgel vagyunk hivatalosak egy afrikai törzs beavatására, mintha csak hétköznapi ballagásra mennénk.

Hankiss, amikor végére ért könyvének, épp csak felemelte a tollát, hogy keressen egy másikat, mert amit eddig használt, túl vastagon fogott. Vegyünk mi is addig egy nagy levegőt, tornáztassuk meg a szemünket, hogy a folytatást, a *Münchhausen báró kerestetik* c. könyvet olthatatlan figyelemmel böngészhesük végig. Ha azonban valaki a magyar szomorú valóságán kívül

szeretné a gondolatait tudni, akkor sem szükséges elpártolnia Hankisstól, mert eszmetörténeti trilógiája (*Emberi kaland*, *Ezerarcú én*, *Ikarosz bukása*) a lét minden körének meghódítására hív. Jó szórako-

zást hozzá, bármelyiket válassza is a kedves olvasó, de mielőtt hozzákezd, jusson eszébe, hogy valahol az őserdő mélyén egy törzs és az elkötelezett misszionárius csapdában van!

(Hankiss Elemér: *Csapdák és egerek. Magyarország 2009-ben és tovább. Manager Könyvkiadó Kft. 2009*)

Laki Eszter

Számunk szerzői

Balajthy Ágnes 1987-ben született Miskolcon. A Debreceni Egyetem magyar szakos hallgatója, a *Szkholion* c. művészeti és szakfolyóirat szerkesztője.

Baranyai Katalin PhD 1955-ben született Encsen. Irodalomtörténész, a budai ferences rendi Szent Angéla Gimnázium tanára.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk főszerkesztője.

Bodrogi Ferenc Máté 1980-ban született Miskolcon. Irodalomtörténész, tudományos segédmunkatárs.

Cseh Károly 1952-ben született Borsodgeszten. Költő, műfordító.

Fehér József 1952-ben született Bodroghalomban. Irodalomtörténész, muzeológus, a sátorlajújhelyi Kazinczy Múzeum igazgatója, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

feLugossy László 1947-ben született Kecskeméten. Munkácsy-díjas képzőművész, performer.

Jován Katalin 1987-ben született Gyulán. A Debreceni Egyetem magyar szakos hallgatója.

Kántás Balázs 1987-ben született Budapesten. Költő, műfordító.

Karádi Márton 1985-ben született Neusiedl am See-ben (Ausztria). Egyetemi hallgató.

Karádi Zsolt PhD 1956-ban született Miskolcon. Irodalomtörténész, a Nyíregyházi Főiskola Bölcsészettudományi és Művészeti Karának főiskolai tanára.

Karaffa Gyula 1964-ben született Nyíregyházán. Költő.

Martinák Jánosné 1945-ben született Mátészalkán. Nyugdíjas középiskolai tanár.

Nyiri Péter 1980-ban született Fehérgyarmaton. A Magyar Nyelv Múzeuma igazgatóhelyettese (Széphalom), a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Szalay László Pál 1976-ban született Fehérgyarmaton. Református lelkész, újságíró (Telkibánya).

Szombathy Bálint 1950-ben született a bácskai Pacséren. Író, képzőművész, multimediális alkotó, a *Magyar Műhely* művészeti folyóirat (Budapest) szerkesztője.

Takács Ádám PhD 1970-ben született Sárospatakon. Filozófus, történész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának adjunktusa, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Tamás Edit 1968-ban született Sárospatakon. Történész-muzeológus, geográfus, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumának igazgatója, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Ugrai János PhD 1977-ben született Egerben. Neveléstörténész, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Tanárképző Intézetének habilitált adjunktusa, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.